

COMMUNICATIONES

EX

BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE

HUNGARICA

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE
MEDICAE HUNGARICA

ADIUVANTIBUS

J. BENCZE, A. DADAY, K. FARKAS, G. HAHN, I. KATONA,
L. NEBENFÜHRER, GY. REGÖLY-MÉREI, E. RÉTI

REDIGIT
A. PALLA

SUPPLEMENTUM № 3

BUDAPEST 1965

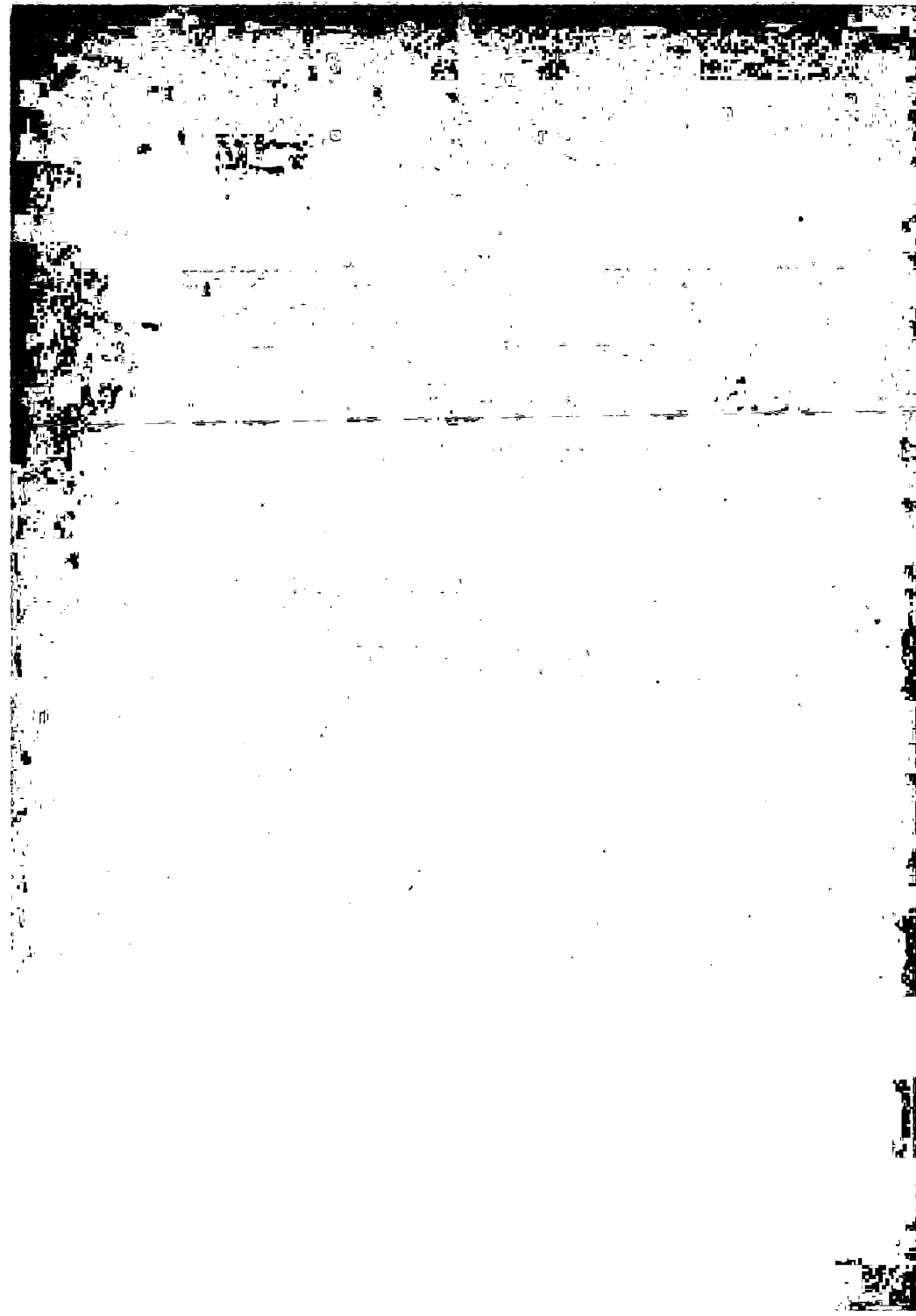
REDACTIO
Budapest, II., Török utca 12.

**RÉSZLETEK A MAGYARORSZÁGI FERTŐZŐ BETEGSÉGEK
TÖRTÉNETÉBŐL. ADATOK A KÖRMENDI LEVÉLTÁRBÓL,
A PESTIS XVI—XVII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ
(1510—1692)**

Írta: IVÁNYI BÉLA

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A SABIN-VACCINÁIG

Írta: FARKAS KÁROLY

ADATOK A KÖRMENDI LEVÉLTÁRBÓL.*
A PESTIS XVI—XVII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ
(1510—1692)

Írta: **IVÁN YI BÉLA** (Vonyarcvashegy)

I. Bevezetés

Kétségtelen, hogy a legszörnyűbb és legpusztítóbb népbetegségek egyike a pestis volt, amelyet a latin források pestis asiaticának, pestilenciának, luesnek, lues pestilenticának, plaga pestifernek vagy csak egyszerűen epidémiának, contagiónak, a magyar források pestisnek, fekete halálnak, nagy halálnak, mirigynek (Mórigy, mérigy, meregh), döghalálnak, „dögelleltes” halálnak szomorú döghalálnak, gugának („kuga”), guga halálnak; a németek pedig Pestnek, Pestilentznek, Pest Sterbennek, grosses Sterbennek, Drüsen Sterbnek, Contagionnak, Seuchének, sőt egyenesen Volkseuchének nevezik. Ez az epidémia nálunk, Magyarországon századokon át temérdek emberéletet pusztított el.

Természetes, hogy ennek a népbetegségnek, melynek első hulláma Európában a VI. században tűnik fel először (Justinián-féle pestis), s melynek Magyarországra való állandó behurcolásával az ozmánokat gyanúsítják, úgy bel-, mint külföldön tekintélyes irodalma van. A különböző szakírók és kutatók a vész történetére vonatkozólag különösen külföldön sok adatot hordtak össze. Ilyen adatgyűjtés mérsékelt ütemben bár, de nálunk is folyt, ezek az adatok főleg a XVIII. századi nagy pestisjárványokra vonatkoznak, és ezért a pestis magyarországi múltjának története eddig szintetikusán több okból kidolgozva nincs (1).

Ha mármost azt kérdezné valaki, hogy melyek azok az okok,

* Ma az Országos Levéltár egy része.

amelyek miatt nincs nálunk rendszeres orvoslástörténeti adatgyűjtés és -feldolgozás, a kérdésre nem én, hanem *Győry Tibor* adja meg a választ. *Győry* ugyanis már jó fél századdal ezelőtt felhívta a figyelmet a nálunk elhanyagolt orvoslástörténet művelésére. A Századok 1902. évfolyamában, akkor amidőn a németeknél a Puschman—Neuberger—Pagel: Handbuch der Geschichte der Medizin Jénában megjelent, felszólalt, a magyar orvosi történettudomány ágának művelése mellett és elsősorban az idevágó történeti anyag gyűjtését szorgalmazta. Sajnálkozva elismeri, hogy nálunk rendkívül kevés történet még eddig ebben az irányban, s „a levéltárainkban felhalmozott s ide vonatkozó szűz anyag kibányászására feldolgozására, közkinccsé formáltatására” helyezi a hangsúlyt. „Ezek a levéltárak — írja —, melyek az egykorú feljegyzéseket meghamisíttatlan megbízhatósággal őrzik, ezek nyújtják az orvosi történetnek is friss forrásait.” S írja mindezeket akkor, amidőn a németek már 1898-ban Düsseldorfban orvostörténeti kiállítással álltak elő, s midőn 1901-ben Hamburgban megalapítják a Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin und Naturwissenschaften című társulatot (2).

Győry kifejti nézetét arról is, hogy hogyan képzeli ő az orvostörténeti anyaggyűjtés speciális szakismereteket kívánó nehéz problémáját megoldani. Arra gondolt, hogy vármegyei, városi monográfiák megírásával kapcsolatban az orvoslási és a gyógyászati adatokat a megyei városi levéltárakból ki kellene kutatni és a megfelelő monográfiai részt helyi orvosokkal megíratni (3). Ámde *Győry* tévedett először ott, amidőn feltételezi, hogy nálunk minden város és vármegye megíratja monográfiáját, másodsor pedig nem számolt azzal, hogy a vidéki orvosok legtöbbje ilyen feladat megoldására vagy nem ér rá, vagy nem érez magában erre való elhivatottságot és talán kellő történeti, paleográfiai szakismerettel sem rendelkezik. Így azután csak annyi történt, hogy *Győry* összeállította a Bibliographia Medica Hungarica-t, viszont a lipcsei egyetemen 1907-ben *Dr. Sudhoff Károly* az orvostörténelem ottani professzora megalapította a Német Orvos Történelmi Intézetet, amelynek megnyitásán *Győry* is jelen volt (4).

Íme tehát az okok, amelyek miatt nálunk az orvostörténeti anyaggyűjtés stb. az utolsó fél században nagy előhaladást nem tehetet. Indokolt is volt tehát Győry azon panasza, hogy „*Min-den művelt nemzetnek meg van már a maga hiteles, az eredeti adatok alapján készült orvosi történelme. Nekünk magyaroknak még nincs meg. Erkölcsi kötelességünk parancsolja, hogy ez minnél előbb elkészüljön.*” Ámde hiába agitált ez irányban Győry, mert arra, hogy a magyarországi levéltárakat ebből a szempontból rendszeresen átkutassák és a vonatkozó történelmi anyagot kiemeljék és feldolgozzák, akkor fedezet nem volt.

Ha mármost az eddig összegyűjtött orvoslástörténeti anyagot proveniencia szempontjából vizsgálat alá vennénk, hova hamarabb rájönnénk, hogy a kutatók pl. a nagyírú és hatalmas kör-mendi Batthyány-levéltárból eddig igen kevés, majdnem a semmivel egyenlő orvostörténeti adatot hoztak napvilágra (5).

A Körmendi Levéltárral kapcsolatban a magyar orvostörténet egyik kiváló művelője, néhai *Magyary-Kossa Gyula* négy köte-tes nagy orvostörténelmi művében a következőket írja: „*Régi orvosaink társadalmi helyzetéről, kezelésük módjáról stb. legjobb felvilágosítást nyújtanak a missilis levelek.*” (Mi ehhez hozzá-tehetjük, hogy nemcsak erre, de a népbetegségekre, s általában a gyógyászat hazai múltjára vonatkozólag a „missilis” levelek tömege szinte kimeríthetetlen kincses bányát képez.) „*Teljesen kiaknázatlan terület — írja Magyary-Kossa — a jövődő kutatók-nak! Hogy csak a körmendi levéltárat említsem, ahol a missilisek roppant tömege található. Óriási számban (?) vannak itt olyan le-velécsomók, amelyeket nemcsak hogy nem dolgoztak fel, hanem eddig még nem is látták, soha fel nem bontották 400 év óta. — Csak ma-gának az 1570-ben elhalt Batthyány Kristófnak levelezése mintegy 10—12 000 levélből áll.*”

A fenti „óriási szám”, bár jóhiszemű, de erőteljes túlzás, mert *Takács Sándor* vagy 50—60, e sorok írója pedig, aki éveken át foglalkozott a Körmendi Levéltárral, még vagy 20—30 olyan levelet talált, amelyet *Batthyány Ádám*, úgy látszik, vagy elfe-lejtett, vagy pedig nem akart felbontani, „levélsomokról” azonban szó sem lehet. Túlzás az is hogy a hipochonder *Batthyány Kristóf* levelezése 10—12 000 darab lenne. Lehet, hogy valamikor

Kristóf után tényleg maradt egy nagy csomó levél, ma azonban leveleinek száma jelentékenyen kevesebb, nem is Kristóf, hanem dédunokája *Batthyány I. Ádám* volt korának szenvedélyes levelezője, aki a neki küldött leveleket — hála hihetetlen pedantériájának — mind lelkiismeretesen összegyűjtötte és eltette.

A Körmendi Levéltárat illetőleg a helyzet ma az, hogy a háborús veszteségek ellenére még mindig körülbelül 55 000 db. 1526—1699 közt kelt levél maradt meg, s ezek a levélírók neve szerint ábécérendbe szedve meg vannak ma is, és ha néhai *Magyary-Kossa Gyula* a páratlanul remek anyaghoz kellő paleográfiai tudással hozzányúlhatott volna, műve nemcsak a medicum, de az ethnográfia hasznára is több hatalmas kötettel bővült volna.

Annak bizonyítására, hogy ezen állításunk valóság és korántsem túlzás, megemlítjük, hogy a borbélyokról és a bábákról nem is beszélve, a körmendi missilisek közt szereplő több mint ötven XVI—XVII. századi orvos, orvosnő és gyógyszerész (kik közül *Magyary-Kossa* pl. csak négyet ismer) levelei és számlái már önmagukban hatalmas kötetre való anyagot jelentenek, hol vannak azután még az ezer és ezer darabra rugó azon levelek, amelyekben képzelt, vélt vagy tényleges és valóságos betegségekéről, ezeknek kezeléséről, gyógyításáról, gyógyszerekről stb. irdogálnak. Továbbá hol vannak a XVI—XVII. századi, 1526—1699 közötti számadások, számszerint vagy 15 000, végül a levéltár XVIII. századi anyaga, melyekben az ide vonatkozó adatok tömege található. Mint a körmendi *Batthyány*-levéltár anyagának ez idő szerint Magyarországon talán egyetlen alapos ismerője, nyugodtan merem állítani, hogy ebben a levéltárban a XVI—XVII. századi orvostörténeti adatok ezrei lappanganak.

A Körmendi Levéltár most vázolt rendkívül értékes és hatalmas anyagát tudomásom szerint eddig orvostörténeti és közelebről népegészség-história-i szempontból általában senki sem használta, mert néhai *Takáts Sándornak*: Orvosságtudakozás és orvoslás a hódoltság korból című cikke, mely a *Rajzok a török világból* című munka harmadik kötetében (93—135) (11) jelent meg, csak igen szűkös mutató és voltaképpen enyhe megcsillogtatás a fent vázolt hatalmas levéltári szűz anyagnak.

Ahhoz, hogy a Körömdi Levéltár — ez a nagy értékű nemzeti kincs — és tegyük hozzá a németújvári Batthyány-könyvtár — amelyet ma családi letétként a Németújváron levő ferences kolostorban őriznek — keletkezéséről és az előbbi tartalmáról csak nagy vonásokban és hozzávetőleg megemlékezhessünk, némileg ismernünk kell a kort, amelyben ezen nagyszerű kultúr-intézmények létrejöttek.

- A szerencsétlen mohácsi csatával köztörténetíróink Magyarországon a középkort lezárták és befejezettnek tekintik és szerintük 1526-ban János fővétele napjával átkanyarodtunk az újkorba, ami azonban száz százalékosan nem felel meg a valóságnak. A mohácsi csata napjával nálunk a középkor korántsem szűnt meg, csak haldokolni kezdett, az újabb kor társadalma pedig a maga intézményeivel nem tudott azonnal megszületni.

Moháccsal a magyar konzervatív társadalom szerkezete és intézményei egyik napról a másikra nem változtak meg, nem módosultak és nem alakultak át, hanem középkori szerkezetében mindezek addig-ameddig továbbéltek. Ámde politikai tekintetben Mohács nagyon is lényeges változást jelentett. Ugyanis a mohácsi csatával örökre sírba szállt a magyar nemzeti királyság. Veszedelembé került nemzeti önállóságunk is. Az ország politikája kényszerű változás alá került, mert fel kellett hagynunk terjeszkedési, hódítási törekvéseinkkel, nemzetközi vonatkozásban súlytalanok lettünk, államunk határai katasztrófálisan megsűkültek és a XVI –XVII. században tele vagyunk a létünkért folyó súlyos, állandó és szinte emberfeletti küzdelmekkel, amelyek részint a megsűkülte, összeszorított hazánkat, részint pedig magyar nemzetiségünket, nemzeti kultúránkat kellett megvédelmezni.

A romanizált magyar középkorból Mohács után kezdünk kibontakozni és feltámad, jogaihoz jut most már magyarságunk is.

Közel két századon át a magyarság két malomkö közt őrlik. Keletről az ozmán, nyugatról a germán szaggatja, tépi, pusztítja az állam területét. Erdély leszakad a nemzet testéről, az ország fővárosa 1541-ben elesik és izlamizálódik. Az Alföld a Duna—Tisza-köze, a Dunántúl török uralom alá kerül és a Dél-

Dunántúlon a Kanizsával szembe helyezett végváraink szinte kivétel nélkül török hódoltsági területen állanak. Tehát csak a Balaton és a Rába vonala fölött és a Felvidéken vergődik, sínylődik a magyarság, állami egység, egységes és magyar nemzeti vezetés és erőteljes, ütni képes önálló, magyar nemzeti hadsereg nélkül.

A XVI—XVII. század tehát a folyamatos pusztulás, vérontás, csapások, nemzeti szerencsétlenségek korszaka. Fekete seregünk már régen nincs, tehát nincs állandó magyar hadsereg, amely a pusztításokat, csapásokat kivédené. A Rogendorfok, Kaciánerek, Teufel Erazmusok, Castaldók, Paradeinerek, Hardeggek, Basták stb. nem magyarok, ezeknek a magyarsághoz semmi közük sincs, ezek előtt a magyar katona nem megbízható tényező. A magyar katonával szemben a spanyol, vallon olasz, német stb. van előnyben. Ezeknek dukál a drága zsold és a büntetlen szabad rablás.

És ebben a kataklizmában, amidőn a magyar katonanemzet állandóan harcban áll, midőn hazája voltaképpen állandó csatatér, ekkor lép fel és sorakozik fegyver alá a magyar nemzeti szellem, és ha politikailag nem is, de kultúrvonalon, a szellemi fegyverkezés nyomán kisarjad és feltör a magyar nemzeti érzés, s így a háromfelé szakított magyarság a magyar kultúra fegyvereivel, magyar nyelven tartja össze és együtt a magyar társadalmat. A megbukott közjogi egység helyébe tehát a magyar irodalom és tudomány, magyar nyelven tartja életben és kovácsolja egybe a magyarságot.

A tudomány és irodalom mellett a XVI—XVII. században magyar politikai szempontból is hatalmas szerepe van a protestantizmusnak is, és amidőn a vallás védelmére Bocskai kardot köt és kiverekszi a bécsi békét, ezzel nemcsak az akkori rendi előjogok megszilárdításának, de a lelkiismereti és vallásszabadságnak is erős fundamentumát rakta le. Ez a két század tehát nemcsak törökverő, de emberi jogokat kiharcoló és védő hősokeket is termelt és nevelt, s e korok fiai nemcsak karddal és a csatamezőkön, de a kultúra vonalán is minden tőlük telhetőt megtettek, hogy egyetlen nemzetnél se legyünk alábbvalóak. A kard és a művelődés harcosai kihaltak, ámde kultúralkotásaik —

hála a sorsnak — megvannak ma is! És ezek a kultúralkotások és intézmények annál becsebbek és értékesebbek, mert nem a nemzet nyugalmi idejében, hanem vérzivataros időben, inter arma születtek, tehát akkor, amidőn ilyen intézmények megalapítására az idő alkalmatlan volt.

A XV. században fejedelmi vagyon és bőkezűség kellett ahhoz, hogy egy-egy könyvtár létrejöhesse. Ezzel szemben a XVI. században a könyvnyomtatással lehetővé vált, hogy akár polgár ember, sőt még egy harangozó is könyvtárat szerezhessen. Ez a század tehát a könyvnyomtatás, a humanizmus, a reformáció útján felkelti az emberekben a könyvek iránti érdeklődést, s ekkor a teológia iránti érdeklődés valósággal divat lett. A hit-tudományon túl az emberek kezdenek a többi tudományos szakok felé is fordulni és ébrednek a természettudományok, a gyógyászat, az alkimia iránti figyelem is. A kor emberei természetesen az uralkodó eszmék és a kultúrmozgalmak hatása alól nem vonhatták ki magukat, s így a németújvári Batthyány család tagjai sem.

Korszakunkban a Batthyány család tagjai közül kultúrvo-nalon kiemelkedik a kiváló katona, de amellet tudós humanista *Batthyány Boldizsár*, a németújvári könyvtár és nyomda megalapítója, azután Boldizsár fia, *II. Ferenc*, a németújvári könyvtár továbbfejlesztője, a protestantizmus hatalmas patrónusa és Nyugat-Magyarországon terjesztője, végül nevezetes tagja a családnak *II. Ferenc* fia, *I. Ádám*, a XVII. század egyik legtevékenyebb embere, ennek köszönhetjük a nagyhírű és értékű hatalmas Körmendi Levéltár megalapítását; a levéltár első rendezőjét és rendeztetőjét *I. Ádám*ban tisztelhetjük.

E család tagjai közül Boldizsár teljesen a humanizmus hatása alatt áll, humanista tudósokkal veszi magát körül és már erősen hajlik a protestantizmus felé.

Fia, *II. Ferenc* feleségével, a csehből magyarrá lett lobkowitzi Poppel Évával hívó protestáns, aki a nyugat-magyarországi protestantizmus megszervezője, a két Beythe (István és Imre), Kanizsai Paulidesz János, Szilágyi István, Patai István stb. pártfogója, és akinek halálakor, 1625 szeptemberétől temetéséig, november 1-ig a prédikátorok kereken száz magyar, 88 német

és 5 horvát nyelvű prédikációt és 47 éjjeli könyörgést tartottak, tehát patrónusukat fölöttébb megbecsülték.

II. Ferenc fia, I. Ádám még protestánsnak született ugyan, de Pázmány hatása alatt katolizál és mégis annyira türelmes, hogy anabaptista, azaz újkeresztyén személyzettel veszi körül magát. I. Ádám egyébként arról nevezetes, hogy mindenütt jelen van, s noha folyton mozog és utazik, mégis van ráérő ideje, hogy írja és vezesse összes számadásait, itineráriumait, levelezése egy részét, instrukcióit stb. Minden számlát személyesen vizsgál át és azokra saját kezűleg teszi meg észrevételeit. Ő maga kormányozza a németújvári, rohongi, szalónaki, dobrai, körmendi uradalmait, sőt ezekhez még hozzászerzi a borostyánkői uradalmat. Mint a Kanizsával szembe létesített végvár vonal főgenerálisa, időnként végigjárja és vizsgálja ezen várakat. Az év egy részét mint királyi tanácsos Bécsben tölti, részt vesz a koronázásokon, országgyűléseken, a harmincéves háborúban, s mégis ráér a saját gabona- és bornagykereskedésével foglalkozni, de ezen üzleteken kívül foglalkozik halnagykereskedéssel, sőt egy Curtis Martyr Péter nevű olasz emberrel Olaszország felé marha-nagykereskedést folytat, nem is beszélve arról, hogy vagy ő maga vagy nagy híró rokonával, a költő Zrínyi Miklóssal szövetkezve a török ellen diverziókat rendez, mégpedig oly kitűnő eredményekkel, hogy a török messze kikerüli azt a tájat, ahol Batthyány Ádámot sejtí.

Előre bocsátva, hogy adataim túlnyomó többségét a Körmendi Levéltárból veszem, lássuk most már, hogy a három férfiúnak a magyar kultúra vonalán milyen érdemei vannak.

Batthyány Boldizsár, a könyvtáralapító

A XVI. század egyik legtudósabb humanistája, Clusius Károly pártfogója és barátja, a franciás műveltségű, sokoldalú ismeretekkel bíró széles látkörű férfiú, a humanista Istvánffy Miklós alnádor kebelbarátja, Batthyány Kristóf és Swetkovics Erzsébet fia 1535 körül született.

Hajlamainak kialakulására és fejlődésére feltétlenül hatást gyakorolt atyja, aki hipochonder, s így otthon ülő, olvasni sze-

rető, a protestanizmus felé hajló egyéniség volt. Kortársa, Zrínyi Miklós a szigetvári hős és később fiának, Boldizsárnak apósa is megállapította, hogy „*multa volumia doctorum novorum perlustravit*”, s ha nem is volt talán könyvtára, de voltak könyvei, valószínűleg teológiai tartalmúak és hipochondriájával kapcsolatban nyilván gyógyászatiak is. Ha Kristóf orvosi könyvekhez jutni másként nem tudott, hát kölcsönöz neki János varasdi bíró is. Kristóf humanista orvosokkal is összeköttetésben állott, a többi között *Cortnaeus Péter* medicinae doctorral, aki egy ízben pl. a pettaui gyógyszerész által Velencéből hozott *Herbarium* könyvet kölcsönöz Kristófnak.

Boldizsár atyja tehát könyvedvelő, intelligens ember és valószínű, hogy a könyveket fiával is korán megkedveltette, ami részint átöröklés, példaadás, megfelelő nevelés, a tanítók ügyes megválasztása folytán sikerült is. Így Kristóf könnyen megértette fiával, hogy „*Bibliotheca est castellum et armamentarium sapientiae*”.

Úgy látszik, hogy Boldizsárt atyja gondos és körültekintő nevelésben részesítette és a fiú eleinte otthon Németújváron, majd Zágrábban tanul és mellette Lastessinus Antalffy Mihály, mint nevelő működött, akit Boldizsár fölöttébb kedvelt, mert nyilván Boldizsárral ügyesen tudott bánni.

Alsó és középfokú tanulmányai után 1550. szeptember havában Boldizsár Bécsbe került, úgy látszik az egyetemre, de az egyetemen kívül a császári udvart is látogatta. A bécsi katolikus egyetem és az udvari élet nyilván nem nyerték meg Boldizsár tetszését, mert 1550 telén már ismét Németújváron van, ahol az öreg Pomagaics Mihály, atyjának kiérdemesült pedagógusa tanítgatja. Az ügyes és tapasztalt öreg protestáns Pomagaics a tanulás egyhangúságát elűzendő, változatos napi tanprogramot állított össze és tanítványát a botanikában és kertészeten gyakorlatilag is oktatta, így akarván megkedveltetni a természettudományokat. Innen van nyilván, hogy 1553 tavaszán Boldizsár atyjától kerti növényeket; ciprust, majoránnát, levendulát és más növényeket kér, mert kertet óhajt művelni és botanikával foglalkozni. Így érthető lesz, hogy később a nagy hírű

Clusius Károly botanikus Boldizsárban nemcsak megértő, de szakértő tudós társat is talált.

Az okos Boldizsár, tanítója jó szándékát csakhamar észrevette, azt fölöttébb méltányolta és atyjának meg is írta, hogy tanítójáról, akit második szülőjének tekint („*nobis est alter parens!*”) meg ne feledkezzen.

Pomagaics 1553-ban, úgy látszik, vagy nyugalomba vonult, vagy meghalt, mert helyére Boldizsár mellé Fadinus vagy Faddi Bálint került nevelőnek, akivel Boldizsár tanulmányait nyilván be is fejezte.

1554 végén Boldizsár azzal a kérelemmel járult atyja elé, — mivel tanulmányait befejezte — elérkeztnek látja az időt, hogy nyelveket tanuljon. Tehát a magyaron és latinon kívül Boldizsár a következő években idegen nyelvek tanulásával foglalkozott, de véletlenül gondolt a zene, illetve egy hangszer megtanulására is. Történt, hogy 1555. január havában Boldizsár rokona Pállfy Tamás Németújváron volt vendégségben, aki elegánsan tudott hárfán játszani. Boldizsár atyjának is volt hárfája és ezt most elkéri tőle azzal, hogy Tamástól, míg Németújváron tartózkodik, hárfázni tanuljon.

Látni való ebből, hogy Boldizsárt minden érdekelte.

1555 telén Boldizsár valószínűleg német szóra Grácban van. Arról, hogy itt valami iskolát látogatna, említést tesz, de nem beszél condiscipulusokról. Mivel a gráci jezsuita kollégium csak 1573-ban alakult, nyilvánvaló, hogy itt azokról a tanulótársakról lehetett szó, akik vele együtt ott, és valakitől nyelvet vagy nyelveket tanultak.

Valószínű, hogy Boldizsár Grácban ismerkedhetett meg a humanista Herberstein Feliciánnal, akivel később is élénk levelezést folytatott.

Nem tudjuk, hogy Boldizsár pontosan meddig időzött Grácban és mikor tért haza. Neki, aki voltaképpen német vidéken lakott, Grácban csak tökéletesítenie kellett német tudását, az irodalmi németet kellett elsajátítania, ahhoz pedig sok időre szüksége aligha volt.

Boldizsár tehát a nyelvek tanulásának gondolatát és tervét nem ejtette el és későbbi nagy tudású barátjától, a híres Clusius Ká-

rolytól tudjuk, hogy a magyar német és latin nyelven kívül tökéletesen beszélt a román nyelveket: az olaszt, a spanyolt és a franciát; a szláv nyelvek közül a horvátot, hiszen felesége, Zrínyi Dorica horvát asszony volt. Ferabosco Péterrel, a jó hírű építésszel és hadmérnökkel Boldizsár anyanyelvén olaszul levelezett.

Boldizsár a román nyelveket valószínűleg 1555—1560 között tanulmányozhatta, amelyeknek gyakorlására kítűnő alkalmat kínálkozott, midőn 1559 nyarán vagy őszén a francia udvarba távozott és a protestáns magyar ifjú, Miksa király ajánlatára (némileg Miksa is kacérkodott a protestantizmussal), a legkezesztényibb király mellett havi 30 frankért, úgy ltszik, apródi szolgálatot vállalt.

Nem tudjuk pontosan, hogy Boldizsár, akit még az öreg I. Batthyány Ferenc, a volt bán küldött ki, mikor ment Franciaországba, de annyi tény, hogy 1560-ban (február 24. — november 6) Párisban, Amboise-ban Orléans-ban találjuk, s úgy látszik, Franciaországban maradt 1561 végéig vagy 1562 elejéig.

Batthyány I. Ferencné 1561. szeptember 9-én kelt leveléből úgy látjuk, hogy Boldizsár ekkor még mindig francia földön tartózkodott, ahol bőséges alkalmat nyílt francia tudását tökéletesíteni, a francia, s általában a román szellemmel és műveltséggel megismerkedni. Ennek hatása később, midőn a könyvgyűjtéshez komolyan hozzáfogott, könyvtárának tartalmán is meglátszik, és ne feledjük, hogy a bécsi könyvkereskedők közt a francia Jean Aubry volt az udvar fő könyvszállítója.

Ettől eltekintve, hogy hatással voltak Boldizsárra humanista barátai, elsősorban pedig Istvánffy Miklós a nádori helytartó, aki úgy Boldizsárral, mint pedig feleségével Zrínyi Doricával élénk levelezésben állott, és Németújváron is gyakori vendég volt.

Ugyancsak sűrű levelezés folyik Clusius Károlyon kívül a költő és alkimista Corvinus Illéssel, az erősen protestáns velleitású humanista Pistalocius Miklóssal, a bécsi császári udvari orvossal, Florenius Pállal, Homelius János humanista orvossal. Ezek a sokoldalú, nagy műveltségű orvosok vitték bele Boldizsárt az alkimizálásba, de viszont könyvtárának megteremtése és kiépítése körül tettekkel és tanácsokkal sok jó szolgálatot tettek.

Az immár férfiúvá fejlődött Boldizsár 1565 végéig eljegyzi és 1566. január 27-én Monyorókréken oltárhoz vezeti Zrínyi Miklós leányát, Doricát, s ugyanezen év szeptember 23-án apósának, Zrínyi Miklós fejének temetésén ő képviseli a Batthyány nemzetséget.

Házasságával Boldizsár önállóvá lett, elhagyta a szülői házat, s a fent vázolt előzmények és adottságok után elérkezettnek látta az időt, hogy — amennyire a körülmények engedik — könyvgyűjtő szenvedélyének éljen és magánkönyvtárát megalapítsa.

Boldizsár rendszeresebb könyvgyűjtése 1566 körül kezdődhetett, midőn úgy önállósága, mint vagyoni helyzete ezt engedte. 1566 decemberében Boldizsár atyjának a többi közt azt írja, hogy bizonyos könyvnek gondját viseli és egyúttal jelzi, hogy Saller Farkasnak, aki familiarisa volt, megbízást adott bizonyos — a levélben, sajnos, nem megnevezett — könyvek megvásárlására.

Ez a könyvvásárlás azonban még nem lehetett teljesen rendszeres jellegű könyvgyűjtés, mert ekkor még úgy látszik atyja kívánságaira és ötleteire is tekintettel volt. A rendszeres könyvbeszerzés nagyobb formát akkor öltött, amidőn Boldizsár 1570 körül az orvos és természettudós Pistalocius Miklóssal, a bécsi császári ház hírneves orvosával, majd 1571 körül a költő, de amellet alkimista Corvinus Illéssel megismerkedik. Ezek a könyvgyűjtésben nemcsak segítik, de bizonyos fókig a gyűjtést irányítják, arra befolyást gyakorolnak, ami azonban nem jelenti azt, hogy Boldizsárnak a könyvek beszerzése körül nem voltak kialakult és határozott kívánságai és céljai.

Boldizsárt könyvgyűjtő szenvedélyének kielégítésében elsősorban Hiller Erhardt bécsi német és a már említett Jean Aubry bécsi francia könyvkereskedő szolgálta ki, s ez utóbbi a bécsi császári udvar könyvszállítója is volt. (Mindkét könyvkereskedő számlái és levelezése másolatban a gyűjteményemben megvan). Boldizsár még egy gráci könyvkereskedővel is összekötetésben állott, ennek nevét azonban nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy Wilmar Erhardt volt a könyvelője. Ezenkívül

részint Aubry, részint Boldizsár humanista barátai Prágából és Linzből is igyekeznek Boldizsárnak könyveket szerezni.

Hiller és Aubry könyvkereskedőkkel Boldizsár élénk üzleti összeköttetésben állott, ennek a kapcsolatnak a részletezése bár érdekes lenne, mégsem képezi feladatunk tárgyát. E cégek számláiból azonban megállapíthatjuk, hogy Boldizsárt, a teológia, a történelem, az etika, a bölcsészet, a földrajz, a jog, a nyelvészet, a természettudományok, végül az orvostudomány és a vegytan érdekelte; a magyaron kívül a latin, francia, német és olasz nyelvű könyvek. A két könyvkereskedőnél Boldizsár keresteti pl. a *Dialogi de alchimia* című munkát, de nem tudták szállítani neki.

1571-ben vásárolja meg 1. sz. *Idea Medicinae* és 2. sz. a *Disputatio de Medicina* című munkákat összesen 1 forint és 15 krajcárért. Megvette továbbá Raimundus Lullius kémiai természetű műveit *Mercurborum* és a *De Sancta Essentia* című könyveket 1 forintért. Ugyanekkor a *Chimicum Artificum* című műnek megveszi a *prima* és *secunda pars*-át.

Nyilvánvaló ebből, hogy Boldizsár már javában benne van az alkimiában, behatóan foglalkoztatja az aranycsinálás, ami Pistalocius és Corvinus befolyásának tulajdonítható. Ez utóbbi azonban igyekszik Boldizsárt az alanyi költészet mezejére is elcsalni. A bécsi Aubrytól Boldizsár megvette, a többi közt a *Disputatio de Medicina Nova Theophrasti Paracelsi quarta pars*-át 35 krajcárért, valószínű tehát, hogy az első három rész már meg volt neki. Ugyanettől vásárolja meg Gobellius: *Epistola de Thermis . . .* című oktáv nagyságú könyvet, aztán az *Alle Heilsamen Bader in Teutschland* oktavo, a *Jordanus: De Peste octavo ligattus* című műveket 1 forint értékben.

1584-ben Grácból meghozatja Theophrastus: *De vita longa* című munkát, s 1586-ban Aubry megküldi neki a *Gynaecium s. theatrum mulierum Modi* és a *Gynaeciorum s. de mulierum affectibus quarto Pasilaee* című műveket. Az előbbi ára 45 kr, az utóbbié 2 forint és 20 kr volt.

1588-ban szintén Aubrytól vásárolja meg a *Minutius: De morbo Gallico (octavo pergameno)* művét 28 krajcárért.

Hillertől veszi meg Alexi Petri Montani: *Alchimey Buchl*

című könyvét 45 garasért, aztán Rimer: Artzney buch-ját 7 schillingért, a Medicinae veteria deffensio (quarto) című könyvet 30 krajcárért, a Junder: Artzney (octavo) könyvét, a Pflantz Bucht 8 krajcárért, a „Vie”, azaz Vich arczney-t 6 krajcárért, végül a Zan arcznay-t 5 krajcárért.

Így tehát Boldizsár könyvtárában összesen mintegy 20 orvosi mű létezését tudjuk a számlákból megállapítani, de a valóságban az ilyen munkák száma sokkal több lehetett, mert részint nem minden számla maradt ránk, másrészt pedig már nyilván a hipo-chonder Battyhány Kristóf is szerezhette be orvosi könyveket.

Így lett Battyhány Boldizsár korának egyik legképzettebb embere, a híres németújvári könyvtár megalapítója és kiépítője. Lehet, hogy Boldizsár atyja is gyűjtött már össze némi könyvanyagot, azonban a könyvtár hatalmas méretű gyarapítása kizárólag Boldizsár érdeme.

Reánk maradt néhány könyvszámla szerint Boldizsár 245 munkát és 483 forint és néhány krajcár, továbbá 21 tallér és 3 schilling értékben vásárolt, ami azonban Boldizsár könyvbeszerzésének csak töredéke lehet.

Boldizsár könyveinek túlnyomó többsége természetesen latin, hiszen ekkor még ez a tudomány nemzetközi nyelve. Sok azonban a francia és a német is, viszont feltűnően kevés a magyar, aminek oka talán az lehet, hogy ezeket nem Bécsből és külföldről szerezte be, hanem valószínűleg maguktól a szerzőktől vásárolta meg vagy kapta ajándékba.

Igen kevés az olasz és horvát nyelvű könyv is.

A tudománysszakok közül természetesen bőven van képviselve a teológia, már kevesebb a jogtudomány, de több a természet- és orvostudományi könyv. Találunk meglehetősen szép számmal, történelem, földrajz, bölcelet, szépirodalom, költészet, retorika, nyelvtudomány (nyelvtanokkal és szótárakkal) és némileg etnográfiai munkákat is.

Boldizsárban tehát a sokoldalú érdeklődéssel és nagyvonalú képzettséggel a határtalan könyvszeretet párosult, amelynek eredménye a németújvári könyvtár. A mai körülmények közt nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a helyszínen, a németújvári franciskánus rendházban kötetről kötetre agnoszkáljunk

a Boldizsár által szerzett könyveket. Mindenesetre sok könyv került ide Boldizsár halála után fia, a nagy protestans II. Ferenc és unokája a konvertált I. Ádám idejében és a két Beythe prédikatori jóvoltából is; ez utóbbiak szerzeményének egy része azonban elkerült Németújvárról.

Batthyány Boldizsárral kapcsolatban meg kell említenünk, hogy ő volt megalapítója a németújvári nyomdának is, amelynek az ismert Manlius János volt a tipográfusa, és amely, úgy látszik, 1582-ben már és 1595-ben még működött. A Manlius-féle nyomda azután egy időre megszűnt és körülbelül húsz év múlva támadt fel újra. Ennyit tehát Batthyány Boldizsár eredményes kultúr-működéséről.

Áttekintve tehát Batthyány Boldizsár orvosi könyveiről szóló számlai feljegyzéseket, meg kell állapítanunk, hogy könyvtárakban ilyen szakmai könyv aránylag sok volt, és ha Boldizsár összes számlái megmaradtak volna, akkor könyveinek számában lényeges emelkedést találhatnánk. Figyelembe kell vennünk, hogy Boldizsár korában főleg a teológiai irodalom virágzott annyira, hogy a nagyobb könyvtárakban is az orvosi könyvek aránya kevesebb volt. Talán nem lesz érdektelen, ha a XVII. század kisebb nagyobb könyvtáraiban gyógyászati könyvek szempontjából könyvtörténeti szemlét tartunk.

A XVI. század végén talán Mossóczy Zakariás nyitrai püspök könyvtára az egyetlen, amely orvostudományi könyvek szempontjából Boldizsár könyvtárával felveheti a versenyt. Ennek hatalmas könyvtárában, amelyet a püspök halálakor 1587-ben leltároztak a következő orvostudományi könyveket találjuk:

1. Sylvius: De conservanda bona valetudine.
2. Gebelius: De thermis Misnensibus.
3. Botallus: De curatione.
4. Fallopii: Mutinensis (Fallopium G. valamely munkája, de az összeírás a könyv címét nem említi. Tehát vagy a De medicatis aquis et fossilibus című Velencében 1569-ben, vagy a De compositione medicatorum. Velence 1570, vagy végül az Opera Omnia. Frankfurt 1584-ben megjelent művek valamelyike értendő.)
5. Practica Medicinaria, in octavo

6. Montagnanus: De morbis.
7. Michaelis Savanorolae: Practica de aegritudinibus.
8. Opus Rasis (Rasis) Rhaza, Rhazes (seu Abubechr: Medicinae liber ad Almansorem. Velence 1497.)
9. De virtutibus herbarum scriptus liber. Tehát kézirat.
10. Fuxius: De morbis, in octavo.
11. Cornelius Celsius. (A mű címe nincs megadva, tehát: Aurelius Celsus Cornelius: De re medica libri VIII. valamelyik kiadása)
12. Masilii: De re medica.
13. Epistolae Menardi medicinales.
14. Dondis Agregator Patavinus in omnes morbos.
15. Jacobi Foroliviensis: In primum canonis Avicennae commentarii.
16. De ommunibus morbis magnus scriptus. (Tehát ez is kézirat.)
17. Jacobi Foroliviensis: In Aphorizmos Hippocratis.
18. Ambrosii Parei: Chirurgia.
19. De iuribus ligni Guai aci et morbo Gallico variorum autorum.
20. Andernacus: De re medica pars prima et pars secunda.
21. Medicae artis principes latini: Aurelius, Cornelius, Celsus, Scribonius, Largus, Marcellus, Empiricus stb. Paris 1567.
22. Medicae artis principes graeci: Arctaeus, Rufus Kphe-sius Oribasius, Paulus Aeginaeta, Aetius, Alexander, Trallinnus, Actuarius, Nicolaus Myropeus, Paris 1567. (L. Iványi: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése, Budapest 1926. 104—132. l.)

Mossóczy könyvtárában tehát tekintélyes számú gyógyászati könyvet találunk, s lehet, hogy körülbelül ennyi orvosi könyv Batthyány Boldizsárban is volt.

1588-ban Benkner Joachim brassói polgár könyvtárában találjuk a De conservanda bona valetudine című és nyilván Sylvius-tól való könyvet. Ugyanekkor Meresinczy Péter győri püspök szombathelyi könyvtárában van egy Praxis quedam medica című könyv.

Az ismert történetíró Brutus János Mihály halála után,

1592. november havában fölleltározták és katalógizálták könyvtárát, amelyben mindössze három gyógyászati munkát találunk:

1. De Herbarium Virtutibus,
2. De Capricci medicinali libri tres, octavo,
3. Secreti Medicinali di Pietro Bayro, octavo.

1598-ban Hetesi Pethe Márton győri püspöknek szombat-helyi várbeli könyvei közt találjuk a Fasciculus medicinae domini Joannis de Ketham Alemanni című egyetlen orvosi könyvet (l. Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600, Bpest 1937).

A XVII. században a „cultura medicinalis” — ha, és amennyiben az egykorú könyvtárkatalógusokban megbízhatunk — mintha nálunk egy kissé visszaesett volna, de a század második felében a helyzet nagyot lendült előre és van könyvtárunk, amelynek renek medicinális könyvanyaga volt.

Előre kell bocsátanom, hogy alább közlendő adataimat a saját tekintélyes könyv-, könyvtár- és nyomdászattörténeti adatgyűjteményből veszem.

Galgócson 1604. augusztus 25-én végrendelkezik vitézlő Török Benedek fia, Török Balázs galgóczi lakos, külföldön tanult, intelligens férfiú, kinek Galgócson háza és ebben könyvtára volt. Nyomatott könyveit 85 tételben sorolja fel és megjegyzi, hogy egy ládában 47 darab „iroth” könyve is van, de — sajnos — ezeket nem részletezi.

A katalógusban első helyen találunk egy „Liber scriptus in coreo viridio Matthae Gutzit de medicina” című kéziratot, azután van egy „Hasznos és szeökséges keöni (v), meliben betegségek ellen orvosságok vannak”; egy „Conservande Sanitatis Precepta Saluberima regi Anglicae” című szakkönyv, végül van egy „Herbarium Hungaricum” is.

Thurzó György nádor és királyi helytartónak 1610—15 körül Bitsén több, mint 350 műből álló könyvtára volt, amelyben azonban csak egyetlen orvosi művet találunk; Casparis Cholii: Theses medicinae de morbe Hungarico, és talán félig-meddig ide számíthatjuk Werner György: De Admirandis Hungariae Aquis, in quarto című művet is.

Máriássy Ferencz 1645-ben (április 6) összeírja Makovicza vár invaentáriumát és természetesen az itt talált könyveket is leltározta. Ezek között találunk pl. ilyen tétéleket: „*Egy könyv kiből loh (azaz: ló) orvosságok vannak írva -nro I.*” Továbbá: „*Szegény bátyám Marjasi István írott orvosságos könyveczke nro I.*” Valószínű, hogy mind a két könyv kéziratos volt.

Ordódy Imre, a magyar udvari kamara tanácsosa Belec várában levő könyveit írja össze és 1657. október 27-én a leltár szerint volt akkor ott egy Liber medicus germanicus című, továbbá egy Liber medicus sententiarum, azután Sylvius Jakob medicus által írt Liber de ordine et ordinum rationibus című munka, végül Aristotelis aliorumque philosophorum ac medicorum problemata című könyv.

Találunk ebben a században a nők könyvei közt is gyógyászati munkákat, pl. 1659. március 4-én összeírják és felbecsülik néhai Gstättner Eszter eperjesi lakos hagyatékában levő könyveket, s ezek közt szerepel:

- „1. Kreuterbuch in folio becsértéke fl. 5, — 40,—
- 1. Arzneybuch in folio becsértéke fl. 3, — 60,—
- 1. Buch der Artzney per becsértéke fl. 2, — 70,—”

1668. február 6-án Bajmócson Keresztury László itteni könyvtárát leltározták, de ebben csak egyetlen orvosi könyvet találunk a Medicina Rulandiana-t.

Ezen kisebb könyvtárakban tehát aránylag elég sok medicinális könyvet is találunk, ámde mindezeket nagyon messze túlszárnyalja orvosi szakmunkák dolgában a kassai Szent Erzsébet-egyház könyvtára, melynek katalógusa 1671. december 1-én lett összeállítva, mégpedig két szepesi és két egri kanonok, továbbá Kunvaldi Kokeolszky császári generális tábori szállásmester és Sigrodt Menyhért, az őgróf Grano gyalogezred alezredes által. Nyilvánvaló ebből, hogy ekkor Kassa a császáriak kezén volt.

E hatalmas, 1024 tételből álló, bár rendkívül sokoldalú, de mégis kifejezetten egyházi jellegű könyvtárban, természetesen túlnyomóan teológiai műveken kívül tömördek egyéb szakmai könyvet is találunk, pl. az orvosi tudomány mindenféle ágát

felölélő könyveket, amelyeknek száma százon felül van. Az inventáriumból vagy katalógusból a következő orvosi műveket írhatjuk ki:

- Chirurgiae operationes Hieronimi Fabricii.
Donati Antonii: Opus Medicum.
Conciliator Controversiarum inter philosophos et medicos,
Petri Albano.
Herbarium Germanicum.
5. Alexandri Benedicti Meronensis: Opus Medicum.
Medicina Ludovici a Castro Lusitani.
Jeronimi Cardani: De rerum varietate.
Botanicon, seu Herbarium Theodori Dorsteni.
Joannis Fernelii: Universa Medicina.
10. Galeni: Opera.
Epitomae Galleni.
Petri Antonii medici opera.
Opera Omnia Ludovici Mercati medici.
Alexandri Massariae: Practica Medica.
15. Consultationes Medicae Joannie Baptistae Monatni.
Alterius medici sine titulo.
Eustachii Ludii medici liber ad senatum Venetum.
Methodi Evitandorum Errorum in Medicina.
Consiliorum Medicinalium Rheinerii sectiones.
20. Alter medicus sine titulo.
Eustachii Ludii Medici. (A munka címe nincs megnevezve.)
Gasparis Talliscoccii: Chirurgia.
Arnadi de Villa Nova medici. (Ezen mű címe sincs megnevezve.)
Medicinae utriusque syntaxis Veeharii: Vass.
25. Philippi Theophrastix: Opus Germanicum medici.
Consilia Medica Antonii Mariae Venusti.
Tractatus de virtutibus herbarum.
Practicae medicae Dahielis Szennerii.
De morbis ex Gallicis sentantiis Monzani Vinzentii.
30. Pauli Pernumi: Therapeuticae seu Medendi Ratio.
Dispensatorium Medicum Joannis Renodaso.
Opus Medicum Francisci Joellis.

- Ludovici Mercato de Mulierum Affectione.
Alexandri Massariae: Disputationes.
35. De morbis puerorum Jeronimi Mercurialis.
Opus Medicinale Germanicum.
Joannis Funkhii: Opus Medicinale.
Antonii Sanyverii: Opus Simile
Joannis Weurnii: De Febribus.
40. De Morbo Mulierum Albertini Bottonii.
Somniorum Synoliorum Hyeronimi Cardani liber.
Practia Medicum Hyeronimi Capivactius
Anatomiae Joannis Driandrii.
Disputationes de nova medicina Toma Erasto.
45. Gabrielis Falopii: De ulceribus pulmonibus etc.
Donati Antonii de Akbo Mari: De medendis corporis
humani malis.
Joannis Argenterii: De Somno et Vigilantia.
Berytii Bononiensis: Colloquium totius medicinae.
Praxis Medicinae Valterii Bruele.
50. Anatomicae Institutiones Gasparis Bateolini (?).
Remedium Formulae Casparis Bauchinii.
Petri Bayro: De medendis corporibus.
Medicamentorum Enarratio Henrici Brah.
Appendix ad Theatrum Anatomicum Casparis Bauchinii.
55. Casparis B(a)uchini: Theatrum Anatomicum.
Joannis Argenterii: In Artem Medicinalem.
Alchimia Germanica.
Interpretatio Somniorum.
Herbarium Latinum Rembuti.
60. Canonherius: De vini virtutibus.
Lexicon Medicum.
Arcatum et Medicamentorum Historia.
Hyeronimi Cardani medicus.
Laurenti Soltii medici: Consilia.
65. Petri Belloni: Observationes.
Bernardi Gordoni: Lilium Medicinae.
Hyeronimi Cardani medici: De Subtilitate.
Petri Forresti: Observationum Medicalium.

- Forresti eiusdem: Observationum tomi sex.
70. Theophrasti Paracelsi: Commentaria.
 Observationes Anatomicae.
 Pandora seu Medicina Alexandri Suchten.
 Thomas Phienii: De canteriis.
 Galeni Opera novem.
75. Paradoxon Medicinæ
 Alchimia Nicolai Bugherti.
 Conradi Gesneri medici: Evonimus.
 Felicis Würzen: Chirurgia Germanica.
 De Chirurgica Institutione Tagaulzii.
80. Chirurgica Joannis de Vigo.
 Cursus triumphalis antimonii fratris Basiliæ Valentini.
 Chirurgia capestris.
 Chemicus Consensus Danielis Sennertii.
 Methodus curandi morbos Mondelletii.
85. Schola Anatomica.
 Daniel Senectus: De Febribus.
 Joannie Curionis: De Conservanda Valetudine.
 Morieni Romani Verczetani medici libri tres.
 Medicina reformata Seunemanni.
90. Jacobi Silvii in libros Hipocratis et Galeni.
 Ars spysmera seu pulsuum doctrina Trucii.
 Articella Petri Pomarri.
 Jacobi Ponti: Rationes Medicinæ.
 De curandis morbis Michaelis Pascalii.
95. Onomastica philosophico-medica.
 Antonii Missaldi: De secretis hortorum ect.
 Consultationes Hierinimi Mercurialis.
 Commentaria Morborum Joannis Jachini.
 Andreae Laurentii: Historia Anatomica.
100. Alchimia Raymundi Lulii.
 Epistola medicinalis Joannis Manardi.
 Jeronimi Mercurialis: De Variis Morbis.
 Jacobi Holdrei: De internis morbis.
 Ars Medica: Dunkani Liddelii.
105. Anagrammate Neandri medici.

Medicus Nicolai Florentini.
Liber Germanicus Medicus.
Moschionis Medici: De Morbis Mulierum.
Institutiones Medicinae Danielis Sennertii.

Íme tehát 109 tételben foglaltuk össze a kassai orvosi könyvek címeit, melyből látható, hogy a nagyszabású könyvtárban az anatómia, a belgyógyászat, a gyermekgyógyászat, a nőgyógyászat, a sebészet, mégpedig a tábori és a német sebészet, a gyógyszer-tan, az általános gyógytan mind képviselve voltak, sőt voltak monografikus disszertációk is pl. a lázról, az álomról, az ébrenlétről és szerepel még ekkor is az alchimia. Ha mármost az olvasó végigtekint ezen a hatalmas orvosi könyvtáron, joggal és méltán felteheti a kérdést; mit keres ez a sok orvosi mű az egyházi könyvtárban, ahol ilyen könyveket gyűjteni és tartani nem szoktak? Erre nézve a magyarázat csak a következő lehet:

Kassán már az Árpád-korban volt egy „domus hospitalis”, a város falain kívül, tehát Kassa suburbiumában és mellette volt templom is, amely a Szent lélek tiszteletére épült. Ezt az ispotályt a hozzá tartozó templommal együtt 1283-ban IV. Márton pápa már említi és fennállott a XVI—XVII. században is. Ekkor azonban ez az ispotály, főleg a XVII. században, nemcsak civil, de katonai betegek kórháza is lehetett. Ebben az ispotályban kell tehát eme orvosi könyvtár eredetét keresnünk, s mivel a XVII. században Kassa körül is dúlnak a harcok — ezekkel együtt járt a nyugtalanság és bizonytalan helyzet —, valószínű, hogy Kassa magisztrátusa az egyházi és katonai tényezőkkel együtt jobbnak látta a nagybecsű orvosi könyvtárat az ispotályból kiemelni és a biztonságot nyújtó városfalakon belül elhelyezni. Ilyen úton és módon kerülhetett az egykor egyházi jellegű ispotály könyvtára a Szent Erzsébet-templom könyvtárába. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy a templomi könyvtár leltározásánál nemcsak az elsősorban érdekelt egyházi férfiak, de a szintén érdekelt katonai közegek is részt vettek.

A XVII. század további folyamán találunk itt-ott orvosi szakkönyveket a magánosok könyvtáraiban is, pl. 1672-ben a fiscus lefoglalja és katalogizáltatja Hidvéghy Mihály beczkói házában levő ingóságokat és persze könyveit is. Ezek közt is

találunk orvosi szakművet, pl. volt ott egy Liber Bohemicus de medicinis, továbbá egy Herbarium Latinum és végül egy Liber conscriptus de medicinis idiomate sclavonico.

1674-ben Hunger János Henrik erfurti származású német presbiter rendezte az esztergomi egyházmegye könyvtárát és pedig szakok szerint. Minden szakkönyv az abécé egy-egy betűje alá került, tehát az A alá a bibliák, a B betű alá a Conciliák stb., az N betű alatt voltak a (libri) Medicik elhelyezve.

Spankau Páris, nem a legjobb hírű német generális Magyarországon működő, neki is volt persze könyvtára s ebben a kis-méretű könyvtárban is két orvosi szakkönyvet találunk, de mindegyik német nyelvű: „Ain medicinischen Puech” és „Ain Wundt Artzney Puech.”

1701. július 27-én írják össze Bercsényi Miklós Ungváron levő javait és ezen conscriptio 5. pontja a következő:

„*In lista sub nro 2 habentur libri medici nro 12.*” A 12 orvosi könyvcím — sajnos — nincs felsorolva.

A debreceni református kollégium anyakönyvtára természetesen már a XVII. században igen tekintélyes volt. Ennek a hatalmas könyvtárnak az első katalógusát 1706-ban Naszályi István, akkori könyvtárnok állította össze. A könyvtár ekkor theka-kre és ordo-kra oszlott s itt-ott akadunk a katalógusban orvosi könyvekre is, de ezek száma még meg sem közelíti pl. a fent felsorolt kassai orvosi könyvek számát.

A debreceni kollégium anyakönyvtárában ekkor a következő gyógyászati munkák voltak:

Fernelii: *Universa Medicina.*

Veckerii: *Medicina.*

Lybanii: *Schediasmata medica et philosophica.*

Physiologia Magiri. (A katalógusban kétszer is felsorolva.)

5. Bedae: *Album Anatomicum.*

Schola Salernitana de conservatione bona valetudine.

Medicina Pauli Ngenetae és Pauli Ngenetae medici opera.

Medicina Bodeletii.

Antonide: *Medulla Medicinæ.*

10. *Lexikon Herbarii Chiberi.*

Praxis Medica Dodonæi.

Plateri: Opus Medicum.
Dodonaei: Herbarium.

Debrecenben tehát a kassai könyvtárhoz képest az orvosi műveknek csak mintegy a tized részét találjuk és a XVI. század végén Batthyány Boldizsár könyvtárában több az orvosi vonatkozású könyv, mint a XVIII. század elején Debrecenben.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem parancsára 1707. február 20-án összeállítják az ungvári jezsuiták könyvtárának katalógusát és ebben ekkor négy orvosi művet találunk:

Medicus in 12, (azaz duodecimo),
Medicus omnes morbos curans in octavo,
Medicus quercitanus in octavo és végül
Medicus Stroseus in octavo.

A felsorolt példák közül látjuk tehát, hogy az orvosi kultúra, különösen Kassán, magas fokú volt, ennek nyomait régi kisebb-nagyobb könyvtárainkban is megtaláljuk. A most felhozott példák és a következőkből is ki fognak tűnni, miszerint a gyógyászat terén sem álltunk az utolsó helyen, és fejlett medicinalis kultúránk is volt.

Batthyány II. Ferenc, a nagy protestans patronus.

A humanista Batthyány Boldizsár és Zrinyi Dorica fia II. Ferenc inkább a hadimesterség, mint a könyvek és tudományok embere. Ennek ellenére ő volt a németújvári nyomda újraalapítója vagy feltámasztója, melyet mint erős protestáns természetesen a reformáció szolgálatába állított. E tárgyban érintkezésbe lépett Fidler János bécsi nyomdással és Bécsbe küldött embere Plakovics János 1615. május 12-én Bécsből jelenti, hogy: „Az könyv nyomtattoval elegett beszélgettem, és megh néztem az petökett (azaz betüket) éss az préssett ys. Bizony jo zertzamal vagyon, azt gondolnám, hogy ha kéz pinzy volna, látná az pinzt harmatt fél záz Rénesen mind megh vehetnék tule the (azaz: de) annak aláb nem adgya. In megh kulten minden féle niomtattást Nagyságodnak, egy más nélkül nem adgya.” Fidler nyomdással az alkú tehát megtörtént, aki, úgy látszik, 1615-ben a nyomdai felszerelést le

is szállította és 1615 körüli időből megvan a nyomdai felszerelés jegyzéke és az egyes darabok ára is. Erre a jegyzékre egy ismeretlen kéz ráírta, hogy: „*Ez fogott lenni pro typographia Nemet Ujvári ensi circa annum 1600 (!), mert exstálnak még könyvek akkorban nyomtatottak N. Ujvárott.*” A feljegyzés — kivéve az évszámot — helytálló. Tehát Boldizsár németújvári könyvtára mint kultúrintézmény mellé csatlakozik fiának, II Ferencnek feltámasztott, németújvári második nyomdája.

A nyomda feltámasztása tehát 1615-ben megtörtént és az 1615 után dolgozik is. Ugyanis Beythe Imre II. Ferenchez intézett és 1619—20. körül kelt, de csonkán maradt levélben írja: „*Az Typographus ahoz tartia magát, amit nagyságod parancsol*”. A megújított németújvári nyomdának pedig 1619-ben Bernhard Máté volt a tipográfusa, mert ez ekkor nyomatja ki a Heidelbergi Katekizmust magyar és latin nyelven, de amellett — amint Beythe írja — kalendáriumokat is nyomtat, s ezeket a nyomdász maga viszi a vásárookra eladni.

A nyomda fenntartásán kívül II. Ferenc itt-ott támogatja az írókat is, mint ahogy pl. a többi között, amidőn kiadandó „*pro edendo libro Iconum Regum Hungarica*” című munkára pártfogását kéri, segíti Ferenczffy Lőrincz, magyar udvari kancelláriai titkárt is.

A nyomdai felszerelés Németújváron használaton kívül bár, de még 1634. május 5. és 9. közt felvett inventárium szerint meg volt: „*az Bibliotheca mellett egy kis kamrácskában*” és nagyjában leltározva is lett. Eszerint ekkor még:

„*Vagion keöleöm féle szerszám keönyueknek niomtatására.*

Item egy kosárral on betük is vannak.

Második kosárban ismeth küilöm féle ja ezkeoz keonyv niomtatónak valo.

Régbi póczok és iskatulak melliekben on beteöketth tartották. nro 7.

Vas preöss (azaz prés) nro 1.

Köz ladában való niomtato keönyuekhez valo szerszam. nro 3.“

Még az 1635. augusztus 17-én felvett németújvári inventárium is megemlíti a „*Könyvnyomtatáshoz való külömb külömb*

szerszám"-okat, de a többi leltár már nem. A könyvtárról a leltár röviden csak annyit mond, hogy ebben sok könyv van.

Az ekkor már tekintélyes németújvári könyvtárat használta a többi közt Erdély nagyhírű kancellárja, Péchy Simon is, aki 1620-ban olvasnivalónak innen kér kölcsön könyveket és január 12-én kelt levelében II. Ferenc itteni könyvtárát, mint „szép bibliothekát” emlegeti.

Batthyány II. Ferenc nem foglalkozhatott oly kizárólagossággal a könyvgyűjtéssel, mint atyja, Boldizsár. Különösen áll ez az 1600 utáni időkre, amidőn Kanizsa várának elestével Batthyány II. Ferencnek kellett a törökök ellen a Kanizsával szemben húzódó végvár vonalat megszervezni, amelynek első generális főkapitánya éppen Ferenc volt. Ez a szervezés és a protestáns vallás ápolása és terjesztése foglalta le idejének nagy részét, s az utóbbi vonalon segítette őt felesége, Poppel Éva. Ennek ellenére a Bocskay- és a Bethlen-féle időknek Németújvár kultúrközpontja maradt, főleg protestáns vallási tekintetben. Bejthék, a Kanizsai Paulideszek, Patayak stb. II. Ferencet tekintették a nyugat-magyarországi protestantizmus fejének és patronusának, Németújváron jönnek-mennek a magyar és külföldi protestáns nevezetességek, akiket itt tárt karokkal fogadnak, de pártolja II. Ferenc az anabaptistákat, vagy amint akkor nevezték újkeresztényeket is, sőt Nyugat-Magyarország ezen tájaira II. Ferenc telepíti be őket. Batthyány II. Ferenc könyvgyűjtéséről — sajnos — közelebbi adataink nincsenek, könyvek beszerzéséről számlák nem maradtak. Számadásai szerint 1610 körül vesz egy orvosi művet: „Orvos könyvet” 2 forint 50 dénárért, de a könyv pontos címét nem ismerjük. A németújvári könyvtár továbbfejlesztésének feladata tehát nyilván fiára szállt, ő szerezgeti be a könyveket és a németújvári könyvtáron kívül ő volt az, aki a Körömdi Levéltár alapját megvetette.

Batthyány I. Ádám, a XVII. század egyik legtevékenyebb embere

Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva fia I. Ádám 1608 május havában protestánsként született és február 15-én keresztelték meg. Ádám protestáns maradt nemcsak atyja életében, aki 1625. szeptember elején halt meg, hanem még azután is, elanyyira, hogy 1629-ben és 1631-ben Németújváron az ő égisze alatt tartanak zsinatokat a protestáns prédikátorok. Igaz, hogy a zsinatolókat túlságosan nem támogatta, mert 1629-ben ezek a prédikátorok csak egy köből búzát, az 1631 májusában zsinatólók pedig egy ízben 8 font húst kaptak 24 dénár értékben.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Ádám akkor már Pázmány Péter hatása alatt állott és 1629 őszén titokban visszatért a katolikus hitre. Ádám anyja előtt egy ideig sikeresen eltitkolta katolizálását és nem hiába, mert Éva asszony, bár csak sejtette, hogy Ádám körül e tekintetben történik valami, 1629. október 30-án kelt levelében megfenyegeti fiát, hogy ha katolizálni mer „soha csak híreket se halljam és úgy vellek ki szivemből mintha ingyen sem én szültelek volna e világra.” Kérlelhetetlenül kemény szavak voltak ezek, azonban Éva asszony már elkésett a levéllel, mert akkor Ádám már katolikus volt.

Ádám katolizálása akkor került nyilvánosságra, amidőn Illésházy Katalinnak udvarolva megkérte a kezét, ekkor tudta meg az anya a rideg valóságot. Fiának ezt a lépését Poppel Éva sohasem bocsátotta meg és köztük a viszony Éva asszony 1640-ben bekövetkezett haláláig meglehetősen a fagypontra alatt maradt.

A katolizált Ádám egész életében elég türelmes volt a protestánsokkal szemben, sőt az atyja által kedvelt anabaptistákat szolgálatába ő is mindvégig megtartotta és még orvosai is újkeresztények voltak.

Batthyány I. Ádám személyi adataihoz még meg kell jegyeznünk, hogy a sok nyelvet beszélő, tanult, képzett és szorgalmas, III. Ferdinánd császár- és királynak kedves embere volt, olyanmire, hogy köztük szinte baráti viszony állott fenn. Ferdinándnak tetszett ez a rendkívül tevékeny, sokoldalú és fáradhatatlan ember, és úgy látszik, tanácsaira — amennyire az a titkos tanács

szerint lehetséges volt — hallgatott. Ádám saját kezűleg írt számadáskönyveiben itt-ott olvashatjuk, pl. hogy 1634. november 14-, december 4-, 1642. április 25-én a császárral kimentek együtt Luxemburgba fogadásos célbalövésre, és ezen lövöldözéseken természetesen mindig Ádám vesztett, rendszerint néhány aranyat. Batthyány Ádám tehát a bécsi udvar kedvence és tekintélyes ember, de nem gőgös, hiszen megtörténik, hogy a cigányok meghívják komaságra („*Cziganiok hitak komaságra*”), és Ádám szívesen fogadja a felkérést és elmegy komának, sőt két tallérral, azaz 3 forinttal ajándékozza meg őket. A hatalmas németújvári könyvtáron és a kétszer felállított nyomdán kívül igen tekintélyes és nagy értékű kultúrtényezőt jelent a Batthyány nemzetség híres Körmendi Levéltára, melyről a Nagy idők, nagy emberek című regényében Vas Gereben is méltóképpen megemlékezik, s ennek legrégebb darabja a XII. századból származik. A levéltárnak az anyaga az egész középkoron át, a XVI—XVII. században egyre gyűlt és végül is a halomra gyűlő anyag rendezetlenül már használhatatlanná vált. Észrevette ezt a mindennel törődő, mindenre figyelő I. Ádám is, és belátta, hogy a becses anyagot használhatóvá tenni, azaz rendezni kellene. Történetek ugyan rendezgetési kísérletek már Ádámot megelőzőleg is, azonban sikertelenek maradtak, és így Ádám volt az, aki ezzel a feladattal is megbirkózott; a levéltár alapvető rendezése és rendeztetése I. Ádám érdeme.

A nagy levelezés és a XVI—XVII. századi számadások anyagát a saját módja szerint maga Ádám rendezte, de mivel ő nem tudott jól latinul, tehát a latin nyelvű, régi okleveleket és nehezen olvasható írásokat Litomericzy vagy Litomericzky László nevű németújvári franciskánus atyával rendeztette meg, aki feladatát a körülményekhez képest jól el is végezte. (L. erre nézve: Batthyány Ádám, a levéltárrendező című cikkemet a Levéltári Közlemények XX—XIII. évfolyamának 290—309. lapjain.)

Ez alkalommal nem feladatunk a monumentális körmendi levéltár rendezése részleteinek ismertetésébe bocsátkozni, bennünket elsősorban az érdekel, hogy úgy a missilis levelek, mint pedig a számadások, számlák (összeírások, urbariumok stb.) anyaga tele van gyógyászat-történeti adatokkal.

Terünk nem engedi, hogy a Körmenti Levéltár XVI—XVII. századi missilis és számadás adataival részletesen és behatóan foglalkozzunk, azonban orvoslás- és gyógyásztörténeti szempontból mégis olyan terjedelmű és tartalmú ízelítőt talán érdemes lesz adni, hogy az anyagról a jövő kutatóinak némi fogalmuk legyen és tájékozást kapjanak a Körmenti Levéltár gyógyásztörténeti értékéről. Tekintettel arra a sajnálatos körülményre, hogy 1956 őszén a levéltárnak éppen a XVI—XVII. századi körülbelül 15 000 darabra rugó számadásos anyaga szenvedett súlyos károkat, míg a missilis levélgyűjtemény — hála a sorsnak — megmaradt és ma is hozzáférhető. Talán célszerűbb lesz rövidre fogott ismertetésünkben a súlyt az elveszett és pótolhatatlan számadások gyógyászati adataira fektetni.

A körmenti missilisek és számadások segítségével megismerkedhetünk — legalább is részben — azokkal az orvosokkal és gyógyszerészekkel, akiknek szolgálatait a Batthyány nemzetség ezekben a századokban igénybe vette. A missilis- és számadásanyagból a következő orvos- és gyógyszerésznevsort tudjuk összeállítani, belevéve a humanista orvosokat is:

Berger Erzsébet németújvári gyógyszerész.

Berner Ádám orvos (működik 1648 körül).

Bertolotti Jusztinián gyógyszerész, 1569-ből; két levél maradt utána.

Bien János kőszegi orvos, 1689 —1693 közt vették igénybe, 3 levele maradt.

5. Blasznán Mihály pettaui gyógyszerész, 1558 — 1559; maradt utána 2 levél.

Brattez Boldizsár, a Fehér Angyal Gyógyszertár tulajdonosa. Breitensteines Burghardt orvos, 1625 és 1637 közt működik, maradt utána 15 levél.

Breitensteiner Gábor anabaptista, azaz újkeresztény orvos. Catanaeus Salonianus János Mária humanista orvosdoktor; levelei, sajnos, elvesztek.

10. Cornay Mátyás doktor, 1553-ból egy levele maradt.

Corvinus Illés doktor és alkimista, 1557—1587 közti időből 58 levél maradt utána.

Cortoneus Utinensis Péter orvosdoktor, 1556—1561 közti időből 10 levél maradt utána.

Dassau vagy Dassou Detre gyógyszerész, 1536—1645 közti időből 4 levél maradt utána.

Densz András, a bécsújhelyi Arany Korona patika gyógyszerésze, 1651-ből kelt egyetlen levele — sajnos — elveszett.

15. Deyblin Gergely gyógyszerész, 1543-ból egy levele maradt. Félix doktor, 1640.

Franco, vagy Francus Cézár orvosdoktor levelei — sajnos — elvesztek.

Gasztl Kornél gyógyszerész.

Gayer orvosdoktor, 1646.

20. Geisler Zsigmond philosophiae et medicinae doctor, 1609, maradt egy levele.

Goldtfuesz Henrik, a Vörös Rákhoz címzett patika gyógyszerésze.

Grácsi (névtelen) doktorasszony, 1653.

Gregher, azaz Gergely doktor, 1649.

Hamprunner Ferdinánd Just orvos 1650—1658, maradt utána 55 levél.

25. Homelius János doktor és alkimista, 1585—1588, maradt 13 levele.

Hőver Frigyes bécsi sebészorvos, 1653, maradt egy levele.

József doktor, orvos, 1649.

Józsua Zsigmond újkeresztyén orvos.

Khelner József gyógyszerész.

30. Klein Jakab a Batthyány nemzetség szalonaki udvari gyógyszerésze, 1635—1657, maradt 15 levele.

Laurentius András kismartoni gyógyszerész.

Lednigh Balázs tábori gyógyszerész, 1558, 1 levél maradt utána.

Link Ábrahám újkeresztyén orvosdoktor, 1647.

Mauritz György gyógyszerész, 1590 előtt, 1 levél maradt utána.

35. Maywaldt Mihály szemész stb. „Oculist, Stein und Bruchschneider”, egy név nélküli levele maradt.

- Mitto Pál pozsonyi gyógyszerész, 1665—1666.
 Müller Kristóf szemorvos, 1644, maradt egy levele.
 Neander János németújvári udvari gyógyszerész, levele elvesztett.
 Petracolus János artium et medicinae doctor, 1534, maradt egy levele.
40. Pistalotius Miklós bécsi császári udvari orvos, humanista. XVI. század, 99 leveléből maradt 46 darab.
 Purgolt-(Purgolltt) Bálint újkeresztyén orvos, maradt 23 levele.
 Räger doktor, orvos, 1638.
 Reutter János gyógyszerész.
 Rimbrigk Menyhért pettaui gyógyszerész 1570, maradt két levele.
45. Schörcckhl János Giszbert gyógyszerész.
 Sens vagy Senft András a bécsújhelyi Arany Korona Gyógyszertár gyógyszerésze, maradt egy levele.
 Shletter Bertalan gyógyszerész.
 Spindler Pál medicinae doctor, 1638—1639, maradt 3 levele.
 Spinus Miklós artium et medicinae doctor 1574—1575, maradt két levele.
50. Springschnit János orvos. 1569—1573, maradt öt levele.
 Springschnit Félix orvos, 1590, egy levéllel.
 Weber János eperjesi gyógyszerész, 1680.
 Weidner Pál, a bécsi császári udvar „Leib Apotheker”-je.
 Weltz Márton medicus-hoz ír levelet Schleffer András (egy levél).
55. Werner Ádám doctor medicus provincialis, 1655, maradt 2 levele.
 Wiplinger Anna szülész, 1640 előtt, egy levéllel.
 Zausner Gáspár Boldizsár, az Arany Griff Gyógyszerésze, 1655. Zebek Jakab, Schindt, Stein—Bruch und Augen Arzt 1653, egy levéllel.
 Zobl Illés orvos levele atyjához, Zobl György orvoshoz, 1569—1599, két levéllel.

Magyary—Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek című művében a felsorolt orvosok közül csak négyet ismer; Cornaxot,

Pistolotiust, Spindlert és Spinust. (Magyar orvosi emlékek. III. kötet 193. 201, 205 és 384 l.)

A névsor tehát azt igazolja, hogy a Batthyány nemzetség 1534-től a XVII. századnak körülbelül a közepéig több mint félszáz orvost és gyógyszerészt foglalkoztatott, nem is beszélve a borbélyokról és a fürdősökről. De ez a félszáz személynév sem a teljes, mert hiszen itt-ott feltűnik egy-egy idegen, sőt török orvos és egy-egy névtelen orvosnő is. Néha azonban súlyosabb esetekhez Bécsből, Pozsonyból, Bécsújhelyből hívnak orvosokat, borbélyokat, és ezek konziliumot is tartanak. Továbbá nem ismerjük mind név szerint a Batthyány nemzetség gyógyszerészeit sem, hiszen a nemzetségnek Németújváron, Rohonczon, Szalónakon, majd Borostyánkőn, Pinkafőn, sőt a kis Dobrán is voltak gyógyszerésztárai.

Említettük az imént, hogy súlyosabb betegség esetén idegenből hozattak a nemzetség tagjai orvosokat és azok ilyenkor konziliumot tartottak. Két ilyen esetet ismerünk: Battyány I. Ádám kisfia, Zsigmond, 1649 nyarán Szalónakon megbetegedett. Eleinte a háziorvos, Link Ábrahám doktor kezelte, aki augusztus 28-tól november 10-ig volt a beteg fiúcska mellett. Úgy látszik azonban, hogy a kis beteggel nem tudott semmire sem menni. November 9-én érkezett Szalónakra II. Ferdinánd király két őszvérhajcsárja azzal, hogy a kis Zsigmondot Bécsbe a doktorhoz viszik. Következik ebből, hogy a fiú állapota súlyosbodhatott és vagy az apa gondolt a Bécsbe szállításra, vagy III. Ferdinánd ajánlhatta föl, hogy a fiút Bécsbe hozatja. Azonban a kis „Szigler” ekkor már nem volt szállítható. Így tehát november 10. után az újkeresztény Józsva Zsigmond doktor próbálkozott a gyógyítgatással, de nem egyedül, mert december 10-én érkeztek Szalónakra „*az kys urfi Signondhoz eő felsége udvari borbélyja*” másodmagával s „*egy néhány egyéb rendbely emberekkel*” és Szalónakon maradtak december 27-én délig és Józsvával nyilván konziliumot tartottak. Hogy a konzilium sikeresebb legyen, csapra vertek részükre egy hordó bort, azonban a kisfiú már segíteni nem tudtak, úgyhogy 1650. február 17-én a kis Zsigmond hajnali négy órakor meghalt.

1653-ban Batthyány I. Ádám nővére, Mária Eleonora, Eszter-

házy Lászlóné volt súlyos beteg, úgyhogy bécsi, bécsújhelyi és pozsonyi orvosokat és borbélyokat hívtak Kismartonba a beteghez és ezen „*az én curáztatásomra consiliumol*” tartottak írja a beteg és utasítja Vukovics János kismartoni sáfárt, hogy a bécsi Reichtperger nevű doctornak „*ital pénzül járatságáért*” 16 skudát, a bécsi borbélynak, aki a doktorral volt 8 skudát, a pozsonyi Szaibolt János nevű borbélynak szintén 8 skudát, összesen tehát átszámítva forintokra, 77 forintot fizessen ki.

Itt-ott megjelennek a porondon idegen doktorok is, akik azonban nem konziliumra mentek. Pl. 1598-ban Szalónakon vagy Rohoncon járt egy újkeresztyén orvos, aki egyébként Zrínyi György uramat gyógyította. 1609-ban egyik számadáskönyv feljegyezi, hogy ekkor „*egy Bélsi Doctor volt itth*”, azaz Németújváron. 1619-ben egy bécsi bábaasszony működik Szalónakon, 1649-ben egy orvosasszony jár Németújváron és Rohoncon, 1650-ben két német bécsi doktor, aztán egy török doktor, 1653-ban pedig egy grácsi doktornő fordult meg Németújváron, 1654-ben pedig ugyanitt jár, majd pedig Rohoncon az esztergomi érsek orvosa.

Az orvosdoktorok mellett, akiket már a XVI. században „*phiscus*”-oknak is neveznek, az egészségügyi személyzet közé számítottak, a borbélyok, a „*fördös*”-ök, a bábák, a vízégetők, a fűszedőasszonyok. Csodálatos, hogy a Körmendi Levéltár missilis levelei közt borbélyok által írt levél igen kevés van és név szerint is csak kevés borbélyt ismerünk. Összesen öt borbélytól vannak a levéltárban levelek: Borbély, vagy Barbély Albert (ezt egyébként egy 1650. évi számadáskönyv „*Barbély Albert teörök Doctor*”-nak nevezi), Borbély Benedek, István, Kristóf és Mihálytól; ez utóbbi is inkább katoná, ti. vajda, de lehet, hogy emellett a mesterségét is gyakorolta.

Németújváron 1603-ban, sőt 1653-ban is működött egy német borbély is, a többiek tehát magyarok.

A borbélyok ekkor éppen úgy gyógyítgatnak, mint a medicinae doctorok vagy phiscusok; sebeket gyógyítanak, köpölyöznek, purgálnak, rühöt gyógyítanak, gyógyszereket állítanak össze és kotyvasztanak, mint ahogy pl. a szalónaki német borbély 1603-ban „*valami röhös törököt is gyógytétol*”. Eret

vágnak, bár ezt inkább a „fördös”-ök csinálják, akik gyógyászati képezésükben a borbélyokkal egy színvonalon működnek.

A Batthyány-uradalmakban úgy látszik sok borbély tevékenykedett, s központjuk Rohonc volt, mert itt 1632-ben (május 17. és aug. 17.) „Borbélyok Szállása” vagy „Borbély Ház” is volt.

A borbélyok mellett találunk a Batthyány-uradalmakban fürdősöket is, akik közül kettőt név szerint is ismerünk: 1602-ből Dániel fürdöst, és 1655-ben Rohoncon működik Beber János („Honz Beber”). 1602. január 31-én Battyány II. Ferenc meghagyására a szalónaki tisztartó „*Dániel fürdősnek*”, aki uram önagsága parancsára — „*török rabjaiban 18 gyoqyéthott megh, kik ruhösssek voltak*”, adott jutalmul két köből búzát. Egyébként a fürdősök fő foglalkozása a köpölyözés, azaz érvágás volt. 1630-ban (június 17.) pl. Batthyány Ferencné, Poppel Éva, aki ekkor mint özvegy már állandóan Dobrán lakott, „*az Mosó háznál köpölöszteti magát az kis aszionokkal, az fürdös-dösnek adatot 80 dénár*”. Ugyanekkor az itteni fürdősnek „*Chiger Motte leánkáia orvosságára*” adtak 4 magyar forintot tehát a fürdős gyógyszerészkedett is.

1634-ben (szeptember 25.) Batthyány I. Ádám Grébenben járt és itt megköpölyöztette magát, amiért a fürdősnek gavallérosan egy tallért fizetett.

1646-ban Batthyány ismét egy fürdősrel vágat magán eret ezért elég sokat fizet neki: 2 forint 20 dénárt, de úglátszik ekkor ez volt az érvágási tarifa.

1649-ben Batthyány Ádám fiai Sopronban tanulnak és egyik itt tanuló fiát a „fördös” megköpölyözte, amiért potom 75 dénárt fizetett.

1651-ben Batthyányné egyik soproni borbélyal vágatott magán eret, amiért férje hat aranyat, azaz átszámítva 18 forintot fizetett. Úgy látszik ez a soproni borbély nemcsak eret, de zsebet vagy erszényt is kitűnően meg tudott vágni.

1654-ben (jún. 23.) a Szalónakon levő „Feördös” az ifjú asszonyon eret vágott, de itt honoráriumról nincs szó. Az ifjú asszony alatt nyilván Batthyány második feleségét kell érteni. Viszont 1655-ben a németújvári fürdős megköpölyözte Batthyányt és feleségét, amiért 3 forint honoráriumot kapott.

1650-ben a németújvári német borbély a beteg török hadifoglyoknak orvosságot készített, de hogy milyen betegség ellen és milyen orvosságot, azt a számadások nem árulják el. A borbélyok és fürdősök mellett egy ízben előfordult, hogy a fűszedő-asszony is gyógyított. (L. erre nézve cikkemet az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 4. számában.)

Ami az orvosok, borbélyok, fürdősök honoráriumát illeti, az nagyon különböző volt. Voltak orvosok, akik állandóan szerződettve lévén konvenciót kaptak, viszont az — ad hoc — beteghez hívott orvosnak honorárium járt.

1572-ben pl. Németújváron egy borbély a Ferenc nevű inast gyógyította, hogy mi ellen, az nem derül ki, s ezért kapott 2 forintot. Ugyanez évben „doctor Elyas”, aki nyilván Corvinus Illés lesz, hét dupla arany, azaz 21 forint honoráriumot kap. Ugyanezen évben Batthyány Boldizsár Pozsonyban volt beteg, és „*az barbelnek, az ky uramath gyogyétotha*” fizet a tisztartó 4 forintot.

1619-ben a bécsi doktornak, aki valami betegség miatt Szalónakra jött, 130 forint honoráriumot fizettek, s ugyanekkor a bécsi hábaasszonynak, aki szintén Szalónakon működött, 65 forint honoráriumot és 5 forint útiköltséget fizettek.

1647-ben Batthyány Ádám a bécsújhelyi doktort hívja beteg feleségéhez és adott neki 50 tallér, azaz 75 forint gavalléros honoráriumot.

1651-ben doktor Perdolt és doktor Hamprunner orvosok vannak I. Ádámnál és az előbbi 18, az utóbbi pedig csak 9 forint honoráriumot kapott.

1652-ben Ádám ismét az egyik bécsújhelyi orvost hívatja, és ennek fizet 60 korona tallér, azaz 110 forint tiszteletdíjat.

Amint látjuk tehát, az orvosi honoráriumok elég magasak és ingadozóak.

1656-ban Nadasdy Tamás, Pyen Ádám anabaptista, azaz újkeresztyén borbélymestert fogadja meg állandó udvari orvosának, aki természetesen konvenciót kapott. A konvencióra nézve Ádám számadáskönyvei adnak felvilágosítást, pl. Purgolt doktor körülbelül évi 100—150 forint készpénzt kapott, s ezenfelül naturáliákat. Így tehát Purgolt pl. 1638-ban 22 köböl búzát, 18 köböl rozsot, 10 köböl zabot, 3 köböl hajdinát, 2 köböl kölest,

2 köből árpát és 1 köből lencsét kapott. Pontosan ugyanezt kapja 1647-ben is. Ugyancsak járt Purgoltnak konvenció fejében két disznó és két lizlalt ártány, ezenkívül bizonyos mennyiségű faggyú is.

1647-ben és 1649-ben Link Ábrahám doktor terménybeli konvenciója pontosan egyezik a Purgoltéval. De már az előbbiektől némileg eltér Breitensteiner Gábor anabaptista doktor naturáliákból álló konvenciója, mert búzából csak 2 köblöt, rozsból 18 köblöt, hajdinából csak 2 köblöt, a többiből annyit mint Link, ezenfelül 75 forint készpénzt, továbbá két fodor sőt és 25 font faggyút kapott.

Ezenkívül a konvenció orvosok, ha a Batthyány családnál tartózkodtak, napi hús-, bor- és kenyérfarandóságot is kaptak.

Az orvosdoktorokon, horbélyokon, fürdősökön kívül néha laikusok is gyógyítanak. Jobbágy János tiszttartó pl. 1597. március 7-én számadáskönyvébe bejegyezi, hogy „*Attam az Nardai prédikátornak, hogy az Takács gyermeketh gyógyította az kórságból frt. 1.*”

Az öreg Batthyány I. Ferenc bán idősebb korában vesekővel bajlódott és 1516. november 9-én kelt levelében írja, hogy van egy vesekő-specialista Varasdon, egy Myssar nevű katolikus pap, aki igen jó hírű vesekő orvos. „*Est quidam sacerdos Varasdiní, Myssar nomine, qui in medendo calculo bonus fertur medicus esse.*” Mert folytatja Batthyány: „*Nam nos morbus calculi jam aliquocius molestavit.*” Azután, amint az orvosnévsorból látjuk, voltak, szemész, sebész, vese- stb. specialisták.

Itt-ott külföldi orvosok is feltűnedeznek nálunk és gyógyítanak. 1644-ben pl. Dobos György szécsiszigeti várkapitány szem-bajával vesződik, és gyógyítja egy holland orvos, Niderlandi Mátyás, továbbá egy másik, Klock János nevű orvos is, aki nyilván szintén külföldi. Dobos kezelése sokáig tarthatott, mert már 1644. április 15-én szembeteg és csak 1645. január 2-án jelenti, hogy a szemei és a sebei gyógyulnak. Hogy szembaja trachoma volt-e, vagy más valami, leveleiből nem derül ki.

A missilis levelekből és számadáskönyvekből a következő, gyakran előforduló betegséglistáját tudjuk összeállítani:

Ájulás vagy, mint akkor mondták, „alélt állapot”, uremia

heveny vesehomok, asztma, azaz fulladás, különféle daganatok (arcz-, has-, lábdaganat), elmérgesedett ticszem, epilepszia, azaz nyavalyatörés, érelmeszesedés (sclerosis), fejfájás, forró betegség, azaz „hewség”, váltóláz, láz, „franczu” betegség, frász, azaz nyavalyatörés, görcsök, hagymáz, azaz tifusz (a XVII. században igen gyakori betegség), hasrágás, „histika”, azaz hektika vagy tüdővész, hideglelés, himlő, kanyaró, kólika, köszvény, azaz podagra (a XVII. században szintén gyakori betegség), láz „nadál csipi szivét”, némaság, azaz surditas (ebben szenvedett a XVI. században Batthyány Gáspár), orbánc, orrvérzés, pestis, rüh, sárgaság, savhányás (pl. Budai Kara Hasszán, török, „*az száyáruul gesesztát hány*”), sebek, súly, szegezés, szembajok, torokfájás, vérhas, vesekő és vizeletbetegség.

A sokféle betegség és nyavalya ellen részint gyógyszerekkel, részint operatív beavatkozással és más úton-módon védekeztek.

A gyógyszerek elkészítése, tárolása és eladása a gyógyszer-tárak, a patikák feladata volt. Gyógyszertárakat, mint már említettük, a XVII. században. Körmendet kivéve, a Batthyány nemzetség minden uradalmának központjában találunk, tehát Németújváron, Rohoncon, Szalónakon, Dobrán, majd pedig Borostyánkőn és Pinkafőn is.

A németújvári gyógyszer-tár valószínűleg már a XVI. században működött, erről az 1634. május 5-e és 9-e közt felvett inventárium tanúskodik, írván, hogy: „*Az Patéka házban. Vagion: Póczokon külöm külöm féle övegekben való vizek. Azonképpen liktárium is, köreös keörniull ládák pléhestul s kuczostól. Póczok: a szerént.*” Volt itt még ekkor ezenkívül: „*Patikához való deszka, szál 15*” és „*Patikához való laytorya nr. 2.*” Ugyan-ezen helyzetet állapítja meg az augusztus 13-án felvett leltár is.

Az 1646. augusztus 17-én felvett, németújvári gyógyszer-tári inventárium a „patika házzal” röviden végez, mert jobbadán csak a hűtorzatot sorolja fel, amely a következő darabokból állott:

„*Az Patika házban. Körös körüll polczok. Zöld kályhás kemenceze nro. 1.- Almáriumok nro 6.- Láda fiastull nro 3. - Asztall fiastull nro 1. Réz mozsár nro 1.- Kis láda nro 1.- Lajtorya nro 1.- Patjkához*

való pincze tok nro 1.” Ez a leltár tehát a habán kerámiából készült gyógyszerészeti edényekkel nem foglalkozik.

1678—79-ben Németújváron német nyelven összeírják a gyógyszerertári felszerelést, s ugyanez történik 1681-ben magyar nyelven. Az 1681. január 1-én fölvetett németújvári patika-inventárium visszatér a kerámikus felszerelésre, s eszerint az, vagy legalább annak egy része a következő:

„Patikában való külömb külömb féle uy keresztényi edények nro 36.

Item más féle, Patikában való üvegek is benek.

Uy keresztényi feiér mázos gyertyataro nro 3.

Item kék uy keresztényi gyertyataro nro 1.

Falra való régi réz gyertyataro nro 12.

Uy keresztényi kék medence nro 1.

Uy keresztényi feiér mázos hordócska 2.

Item kék hordócska nro 1.

Uy keresztényi rostélyos kék iskátula (?)

Uy keresztény zöld iskátula nro 2.

Uy keresztényi feiér füstölő nro 1.

Uy keresztényi feiér saítár teli liktáriumnak való formákkal.”

Van azután még „*A kék boltban . . . Vasas patika ládácska*” és végül „*Uy keresztényi urinale*”.

Ha ezt a leltárt összehasonlítjuk az előbbiekkal, megállapíthatjuk, hogy a gyógyszerertári felszerelés vonalán nagy előrehaladás a XVII. században nem tapasztalható.

Rohoncon 1634. május 15-én inventálnak, és ekkor „*Az Patika Házban*” a következő felszerelést írják össze:

„Vagyon mindenféle égetett víz az üvegekben nro 186.” (Ez a szám 1635-ben lecsökken 143-ra. Úgy látszik, egy év alatt vagy sok üveg tört össze, vagy az „égett víz” lett kevesebb.)

„Uy keresztin (tehát habán) feöld edén födelestül nro 100.” (Ez a szám pl. 1635-ben 106-ra emelkedett.)

„Uy keresztin feöldbul valo kys hordok kikben vagjony méz és ecett nro 8.” (Ez a szám 1635-ben 6-ra csökkent.)

„Zeöld almarium nro 1.”

„Uy keresztin fejér csésék nro 26.” (1635-ben ezek száma 30-ra emelkedett.)

„*Lictáriumnak való csések nro 16.*” Az 1635-ös leltárból megtudjuk, hogy ezek kék színűek voltak és számuk 18-ra emelkedett.)

„*Feöld uy keresztin medence nro 3.*

Feöld uy keresztin kosár nro 3.

Feöld uy keresztin gyergyatarto nro 1.

Feöld uy keresztin tánir (azaz tányér) nro 9.” (1635-ben számuk 123-ra emelkedett.)

„*Ostia sütő vas nro 1.*

Pócok köreskörnyül és ládák alatta pléhesek.

Kys tekenyő nro 1.”

Egy ládában patika szerszám. Sajnos, a leltár a szerszámokat nem részletezi.

Volt még: „*Viz égetni való ón kanna nro 2. Viz égetni való rééz fazik minden szerszámostól, ón kannával együtt nro 1.*”

A rohonci gyógyszerár felszerelését 1635-ben a következő eszközökkel egészítették ki:

„*Feöld mosdó medenczéstul nro 1.*

Uy köröztienj kék likas iskattula 1.

Eczetes kék mázas korsó 1.

Uy köröztienj feiér, kék és zöld tálak nro 14.”

A meglehetősen sok habán kerámián kívül volt még: „*Szélyes réz medence nro 2.*”

A rohonci gyógyszerári inventáriumok közül talán legrészletesebb az 1637. május 15-i s e szerint a patika felszerelése a következő volt:

„*Patika Házban*

Uy köresztén edén fedeles nro 108.

Földből csinált uy köresztén hordócskák nro 6.

Eöreg uy köresztén tál nro 6.

Csésze nro 94.

Uy keresztin csinálta lábosok nro 6.

Korso keczen (azaz kicsiny) nro 2.

Föld kosár nro 2.

Iros vajnak való tál nro 3. Ahhoz való fedél nro 3.

Erögh korszó (azaz: Öreg korszó) nro 3.
 Skatola nro 1.
 Fejér tál nro 29. Uy keresztlen csésze nro 88.
 Fejér medencze nro 10.
 Réz palaczk nro 2. Patod (?) palack nro 5.
 Fa mosár nro 3.
 Réz fazék nro 2. Réz sajtár nro 1. Réz kanna nro 1.
 Vas kemencze nro 2. Sajtár nro 4.
 Rostali szita nro 7.
 Üres üuegh eöregh s keczen (azaz nagy és kicsiny) nro 129.
 Üres üuegh palaczkok nro 12.
 Nád méznek való palaczk nro 5. Viz égetni való palack 10.
 Üuegek a kikben éget vizek vannak nro 135.
 Üuegek a kikben ezet vagion nro 13.
 Palaczkok a kikben olaj vagion nro 13.
 Palaczkok a kikben olaj van nro 13.
 On mosdó medenczéstől nro 1.
 Uy köesztin fazekok a kikben minden féle becsinált liktáriumok
 vannak nro 30.
 Fújó nro 1. Régi pincze tok nro 1.
 Ostia sütő vas nro 1.”
 Rohonc gyógyszerárának felszereléséhez még meg kell emlí-
 tenünk, hogy az 1648. május 17-én felvett inventárium szerint
 itt ekkor „Mandola olayhoz valo praes” is volt. Ezenkívül még
 csak az 1660—1661. évi leltár érdekes némileg, mert az a ren-
 geteg habán kerámiát mellőzi és inkább a berendezési tárgyakat
 sorolja fel. A leltár szerint a rohonci várban, az ötödik házban
 volt. „Item patikához rostélyos armariom nro 1.” Azután:
 „Az patika házban.
 Az falokhoz szegeztetett orvosságoknak és külemb külemb féle
 edényeknek való zeöld ládák keörös keöreöl, azon ládakon keörös
 keöreöl polczok mind a faligh, azon polczokon sok féle vizek és sze-
 lenczékben való orvosságok.
 Hosszú zeöld asztal nro 1.
 Zeöld rostélyos Armariom orvosságoknak való nro 1.
 Orvosságokhoz való sraifa prés nro 1.

Viz égető fazékhoz való feődeles és czévés ón kannák nro 5.”
Ezekon kívül volt még *„Viz égető réz fazék hat uegre való nro 1.”*
Továbbá a hatodik boltban, azaz bolthajtásos helyiségben:
*„Orvosságoknak való pléhes armariom, egy néhány rendbéli or-
vosságok benne való nro 1.”*

Az idézett inventáriumokból látjuk tehát, hogy ekkor ezen a vidéken a gyógyszerházakban a legtöbb az anabaptista hábanok által gyártott patikaedény. A műipar története szempontjából igen sajnálatos, hogy ezekből a kerámiákból egyes darabok nem maradtak meg.

A szalónaki gyógyszerhárról 1636-ban és 1637-ben az ekkor felvett leltárak, és a későbbiek is, csak annyit mondanak, hogy szerepel *„Körösköreitül való polcz egész földig ládákkal”*, de hogy a sok polczon és ládában mi van, arról az inventáriumok következetesen hallgatnak. A 1648. május 17-én felvett Szalónaki leltár csak annyit árul el, hogy itt ekkor *„olaynak való praes nro 1.”* volt.

Egy 1647. január 25-én kelt inventárium szerint Dobrán patikaház volt, amelyről azonban közelebbit nem tudunk. Továbbá egy 1648. május 20-án és 1652. május 20-án kelt inventárium Pínkfő várában, mely azóta nyomtalanul eltűnt, említ patikát és beszél *„az Grádicz mellett való patika házról”*,

Körmenten ugyan ekkor nem volt még gyógyszerház, de az 1691. január 1-én kelt inventárium fölemlíti, hogy a várban egy *„orvosság tartó kis láda”* van, tehát ez nyilván valami kézi gyógyszeres láda lehetett.

Ilyen orvosságos ládák egyébként egyebütt is voltak, pl. 1645-ben Batthyány I. Ádám Bécsben vásárol egy ezüst patikaládát („ööst apatika”), és az 1650. május 17-én felvett rohonci vár-inventárium szerint ekkor volt a várban egy ezüst és egy paraszt patikaláda. A vas patikaládáról már volt szó. 1684. augusztus 11-én összeírják a németújvári Tárházban levő holmikát és ekkor itt többek közt leltároznak *„egy törökös apatika ládá”*-t is.

Előfordul ekkor már a tábori vagy mezei gyógyszerház említése, mert 1653 körül kelt egy kárösszeírás, melynek 14. pontja szerint ismeretlenek valahol és valamiképpen széjjelrombolták

a tábori gyógyszertárat: „*Die Feldt Apotek zerschlagen*”, vagy magyarul ahogy ekkor írták: „*Mezei patikát elrontották.*”

Itt-ott magánosok is tartottak kézigyógyszertár-félet, pl. 1644-ben (július 29.) Forgács Ádámnak Kassán, Vas Mihály uram házánál levő portékái közt előfordul „*Egy patika szerszámos fejer láda, az mellyben sirupok és olajok vannak*”... „*Item egy fejer ládában holmi patika szerszámok, fü gyökér etc.*”

Lássuk most már, hogy a patikában, meg egyebütt is miféle gyógyszereket és gyógyszerkészleteket találunk. Mindenekelőtt azt már tudjuk, hogy Batthyány I. Ádám nyaranta egy fűszedő-asszonyt tartott, akinek fő feladata volt a gyógyfűveket és növényeket összegyűjteni és ezekkel a Batthyány patikákat ellátni. Ezzel összefüggőleg 1699-ben pl. Németújváron „*Apatikában való fűtartó fiókos ládát*” találunk. Már 1598-ban, midőn Batthyányéknál jár az az újkeresztyén doktor, aki Zrinyi (György) uramat is gyógyította, akkor, úgy látszik, ennek ösztönzésére gyömbért, sáfránt és székfűvet vásárolnak, tehát voltaképpen növényi gyógyszereket.

A Körmendi Levéltár számadásai közt a feljebb név szerint felsorolt gyógyszerésznek több, mint harmincz gyógyszerkészletlája szerepel. Hogy ezekből most mennyi van még meg, azt előre nem tudjuk. Ezen számlákból természetesen érdekes képet vázolhatnánk, azonban ezen számlák részletes és terjedelmes ismertetésére helyünk nincs. Ha e számlák megmaradtak, esetleg egy önálló dolgozat anyagát képezhetné.

Egy 1630—1640 körül készült datálatlan „*Memoriale*” szerint a Batthyány nemzetség valamelyik tagja (valószínűleg I. Ádám), ekkor összeírta, hogy Gereczből, azaz Grácból milyen gyógyszereket kellene hozatni. Eszerint tehát, úgy látszik, általánosan ismert és használt gyógyszerek voltak a következők:

1. Tabula ex efectuario de succo Rosarum.
2. Tabulae salubrinas.
3. Morselli confortantos mirum in modum.
4. Pillulas ad monstrum movenda.
5. Pillulas ad urinas et masestras noventia.
6. Pillulas Chrochiaie.
7. Cassia extractus.

8. Oleum fenici.
9. Oleum Terpentini.
10. Oleum Mandularum dulce.
11. Manna colobrina librae 2.”

Ezek lennének tehát az akkori fogalmak szerint a hatásos gyógyszerek. Ámde nagyban és sokféle gyógyszert készítettek ekkor borból vagy borral is és egy 1617-ben készült (szeptember 9.) összeírás a tízféle borfajta közt említi pl. az „*orvosságos*” bort. Van talán már akkor vitamindusnak sejtett, „*czitromos*” bor; és valószínű, hogy gyógyerejű lehetett az akkori fogalmak szerint a „*centaurea bor*” is. Mindenesetre erősítés és gyógyítás szempontjából gyakran kapnak bort a török hadifoglyok, s amint látni fogjuk, a bor gyógyító ereje fontos volt ekkor állatgyógyászati tekintetben is.

1638-ban a németújvári bor-dietáriumban olvassuk, hogy pl. „*Aszonion eő nagysága parantoslatrája attam kis konyhára oruoságh főzni való bort extra p. (pint) (1) 2.*” 1644-ben ugyancsak németújvári bor-dietárium értelmében a patikaházhoz adtak „*mivel patikába fő (azaz: fű) szerszámot csináltak*” négy pint bort, 1649-ben a beteg és sebesült török hadifoglyok bort-kapnak s az ugyanezen évi németújvári bor-dietáriumban olvassuk, hogy: „*Assonyom eő nagysága parancsára attam az Doctor nak, mivel kis urnak orvosságot csinált, p. (pint)4*” bort, írja a tisztartó. Mármost, hogy ez a négy pint bor az orvossághoz kellett-e vagy a doktor jutalma volt, a számadásból nem derül ki.

1654-ben Eszterházynek, a patikának és páter Sámuelnek orvosság készítéséhez bort adnak.

Gyógyszerszámba ment ekkor az ecet is, pl. 1607. január 20-án a tisztartó feljegyzi, hogy: „*Küldöttek Ujvárra asszonyom ü nagysága parantsolatjából egy átalag ecetet, kitt ü nagysága Regedébe küldött az Doctornak, hogy ü nagyságának orvosságot csináljon belöle.*”

Az 1645. május 17-étől 1646. május 17-ig terjedő szalónaki borszámadások szerint a beteges keresztény és török hadifoglyok szinte állandóan ecetet vagy ecetet és bort, mint gyógyszert kapnak.

A gyógyszerek készítéséhez szükség volt az olajra is, amely, mint láttuk, többféle volt. Pl. egy 1645. június 25-én kelt számadás szerint a németújvári tiszttartó a patikába hozat „*orvos-ságokhoz 9 1/4 fa olajt, funtyát pro den. 20, facit florenos 2 denarios 77 1/2.*”

Gyógyszerszámba ment ekkor a timsó is. Egy ízben (1651. június 28.) írja a rohonci tiszttartó „*orvosság h csinállásra sáfár hagyására vétetett tiz soó, pro deb. 5.*” Hogy milyen orvosság készült ebből a timsóból, az a feljegyzésből nem derül ki.

1661-ben (augusztus 5.) jelenti a németújvári tiszttartó, hogy „*Vettem az kis asszony számára Orvuosság h az itt való kortsmárostudul sáfránt, gauffart, szeretsen dió virágot, szekfüvet, borsot s tiz soót pro f.- den 65.*” Különös, hogy mindezeket „*kortsmárosoktól*” és nem gyógyszerésztől szerzik be, s úgy látszik, hogy ezekből házilag kotyvasztottak össze valami gyógyszert.

Hogy a mindenféle „*vizek*” a XVII. század gyógyszerei közt mennyire fontosak voltak, azt a vízégetésről írt és már idézett cikkemből is meg lehet állapítani.

1649-ben Goldfuesz Henrik, a Vörös Rákhoz címzett gyógyszer-tár tulajdonosa szállít Batthyány I. Ádámnak desztillált vizet, egyszer 12 majd aztán ismét 20 dénárért, ezenkívül petrezselyemvizet („*Petersill Wasser*”) 15 dénárért, földfüstikevizet (*Fumaria officinalis*, azaz „*Erdtrauch wasser*”) 12 dénárért és két ízben hashajtóvizet („*Laxis wasser*”) 72, illetve 54 dénárért. Ezenkívül isznak a betegek „*hév vizet*”. 1693-ban említenek a számadások „*Hév víz innya valo korsótt*”, melynek az ára 7 dénár volt. Ezenfelül említenek a számadások szempont, s ez az úrnak (Batthyány II. Ádámnak) kell, *akinek ezen fölül okuláréja* is volt. 1695-ben pedig a számadások elmondják, hogy valami olasz bárótól flastromokat vettek 75 forintért; az árakhoz képest csoda flastromoknak kellett lenni.

A gyógyításhoz tartozott a sclerotizálás elleni érvágáson kívül a purgatio is, azaz a hashajtás. A purgálást azonban a doktorok néha eltűlozták. Ezért írja Zrínyi György 1595-ben Batthyány II. Ferencnek, hogy hídglelése van: „*De az Doctor, nem tudom my bwyt volt belé, oli purgatiókat ada megh innon, hagi három awagi*

négy hideglelés volt volna bennem is, de az italnak erőssége mist ky kellene belőlem menni.”

1649-ben egy számadáskönyv feljegyzi, hogy szeptember 26-án Batthyány I. Ádám nem evett *„az Palotán, mivel eő nagysága purgált.”* 1635-ben Ádám fia Kristóf *„purgatiót vet.”*

A gyógyszerészek foglalkoznak pl. tintagyártással is. 1646-ban Klein (Kloan) Jakab apotekáriusnak Jobbágy Dániel udvarbíró *„tintának való eszköz”-ért* és ostyának való *„föstékért”* 1 forintot fizet.

A gyógyszereken kívül ekkor kaphatók a gyógyszerárakban mindenféle eszközök is. 1646-ban Batthyány I. Ádám saját kezű számadásaiban feljegyzi, hogy a felesége vagy amint ő írja: *„Az atiamfia számára csináltak eszközt a patikában,”* 4 tallér, azaz 6 forintért, de hogy miféle eszköz vagy orvosság volt ez, az nincsen följegyezve.

Egy 1640—50 közt kelt egyik számadásban a patikában cucli vásárlásról van szó és ennek ára 1 forint és 37 dénár volt, aránylag tehát elég drága.

1649-ben Batthyány I. Ádám Sopronban tanuló egyik fia beteg és a nevelő vagy gondviselő vásárol *„az kis urnak pösölni való üveget tokostull, mivel beteges volt pro den. 40.”* Itt tehát valószínűleg a mai kórházak *„kacsának”* nevezett őseivel állunk szemben, úgy látszik azonban, hogy ekkor ezt az üvegedényt tokban tartották, így védték az eltöréstől.

Efféle, de már fejlettebb szerszámot találunk Dobré várának 1656. (június 18.) évi levéltárában, ahol az inventálók egy *„Urinális sedes-t (azaz: Leibstuhl-t)”* jegyeznek fel.

Az 1681. január 1-én felvett németújvári leltárban *„uy keresztényi urinalé”-t* (hatot) találunk, 1686-ban pedig ugyancsak Németújváron *„Az két boltban”* egy *„Réz urinale”-t* találunk.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Bejczy Gergely 1570-ben azt írja, hogy hasfájás ellen *„peőryével lakon”*, viszont Jakusics Anna Mária apácafőnökösszony 1645-ben Batthyány I. Ádámnak jelenti, hogy Forgács Mária apáca ismét beteg *„valami hasrágás miatt”* és kéri Ádámot, hogy a baj ellen küldjön *„petrolica olay”-t.*

Előfordult, hogy az elmebajos vagy az epileptikus beteget megbilincseltek, hogy kárt ne tehessen magában. Így történt ez Koppányi Musztafa török hadifogollyal, aki a feljegyzés szerint „*oly nyomorult rab, hogy minduntalan a nehézség bánttya és mind éjjel nappal bilincset tartunk a kezén, hogy bolondságában magát meg ne ölljó*”.

Természetesen operálóeszközöknek is kellett lenni, nemcsak az érvágásokhoz, hanem a sebekhez, daganatokhoz stb. is, mert pl. 1649-ben Hertelendy Ádám írja, hogy nyolc helyen vágták a lábát.

A patikák gyógyszerszámlái természetesen kisebb-nagyobb összegekről vannak kiállítva. 1648-ban pl. Batthyány I. Ádám: „*Az Patikáriusnak holmi orvosságokért is*” 87 forint 75 dénárt fizet ki. Ha figyelembe vesszük, hogy ebben az időben egy-egy végvári gyalogos katona, aki naponta az életét és a bőrét vitte a vásárra, ezért a pénzért több mint két évet szolgált, akkor elgondolhatjuk, hogy micsoda luxus volt az orvos és patika, hozzá-
táve azonban, hogy pl. 1654. január 1-én Batthyány I. Ádám bécsújhelyi gyógyszerszámlája kereken 202 forint volt.

Többször szó volt már a „fürdősök-ről, ahol pedig fürdősök voltak, ott fürdőnek is kellett lenni, amelyek az egészséget is szolgálták.

Fürdőt, illetve fürdő „házat”, azaz helyesebben fürdőszobát Németújváron 1634. évi inventáriumában említ először. Ez a fürdőház természetesen a Várban volt, viszont az 1634. augusztus 17-én felvett leltár már németújvári városi fürdőházról beszél. Ez a leltár szerint ekkor újonnan épült és zsindelemmel födték be. Következik tehát ebből, hogy Németújváron városi fürdőház eddig is volt, de az elavult és újra kellett megépíteni. Az, hogy ebben a században erre fürdők vannak, nem tartozik a ritkaságok közé, hiszen fürdőink már a középkorban is voltak, sőt Sárospatakon a középkorban már gőzfürdő volt.

A németújvári városi fürdőház felszerelése szintén ismeretes, ebben ekkor volt „*Viz hevíteni való négy szegletű öregh vas fazék nr. I.*”, továbbá „*Förödni való öregh kád nro I.*”

Ez az újjáépített városi fürdőház nem sokáig szolgálta a közönséget, mert az 1655. augusztus 17-én felvett inventárium meg-

jegyzi, hogy „Az (városi) Feördő Ház puztlas az minemeo vas fazék volt benne, most a ferdeónnál vagion” és ugyanezt elismétli az 1656. és 1657. augusztus 17-én kelt inventárium is azzal, hogy a vasfazékért a fürdős évenként 1 forint és 50 dénár használati díjat fizet. Így tehát a városi fürdőház megszűnt és magánkézbe került. A városi fürdőház megszűnése után 1675-ben a Várban találunk egy „fürdő házat” és itt „az belső fürödőbéli mind fejér ónnal burittatott”, és 1681. és 1686. január 1-én felvett inventáriumok szerint „Az fürdő házban egy darab ón cséve csapostól” találtatott és a fehér ónborítás most is megvolt.

Borostyánkőn az 1546. május 22-én felvett inventárium szerint a második istállóban 2, a Vár alatti majorház pitvarában pedig 1 „fürdőkád” volt. Ezzel szemben 1648-ban (május 20.) az inventárium már itt is „Fürdő Ház”-ról beszél, és ezt említi az 1650. évi leltár is.

Rakacsányban 1644-ben, 1655-ben és 56-ban a „sáfár házban” van „feördő kád”. 1656-ban (január 25., június 18.) Dobrán már „Gőöz fürdő”-t találunk és hozzávaló vassatukon járó ládákat; 1662-ben pedig itt volt egy „fürdő kád asztal formára” készítve.

Feltűnő, hogy sem Szalónak, sem Rohonc inventáriumai semmiféle fürdőt e században nem említenek. Viszont 1653-ban már említik a „füves fürdőt”, s ekkor Batthyányné „feöves fürdőjéhez” egy ízben 3 majd 9 pint bort adnak.

Az egyes várakban vagy városokban levő fürdők mellett a XVI. – XVII. századokban a gyógyfürdőket is használják, pl. 1615-ben a grébeni várszámadások feljegyzik, hogy Batthyány II. Ferencné Poppel Éva: „Aszonyom eő nagysága ekkor (április 15-én) a heő wizbe iött”, de hogy melyik hővízről van szó, azt itt biztosan megállapítani nem lehet, valószínű azonban, hogy ez esetben a szlavoniai Lipik-fürdő értendő.

Jobhágy Dániel udvarbíró leveleiben gyakran említi a balfi fürdőt. 1649. május 7-én Francsics Gáspár körmendi kapitány a balfi fürdőre kér lincenciát, mert — írja Batthyány I. Ádámnak — „tuqya azt nagyságod, hogy annak az fürödésnek most vagyon ideie, annak utánna, mikor melegh leszén, több kártt tenne ember magának vele, hogy sem hasznot.”

Sűrűn látogatják Batthyányék és mások is Tarcsa-fürdőt, amely a nemzetség tulajdonát képezte. Itt üdül pl. 1642-ben a magyar kancellár és Lippay György, 1646-ban Batthyány I. Ádám és felesége, 1647-ben Lippay Gáspár és mások. A tarcsai savanyúvízvet főleg „aréna” ellen isszák és használják. 1648-ban már a tarcsai savanyúvíznél egy doktor is lakik, tehát már valamiféle orvosi ellenőrzés vagy kezelés is van.

Emlegetik a XVII. században a körmendi irások a nagyhírű Pöstyén fürdőjét is. Ezzel tudvalevőleg kissé behatóbban már a XVI. században Werner György a „De admirandis Hungariae aquis Hipomnemation,” című művében foglalkozik, de híressé csak akkor lett, amidőn 1550. május 2-ától június 11-ig Nádasdy Tamás nádor és királyi helytartó is itt keresett gyógyulást. (Meg kell jegyezni, hogy az erről szóló számadáskönyv másolata a pöstyéni fürdő múltjáról szóló levéltári forrásgyűjteményemben megvan, és e fürdőre vonatkozó adatokat innen veszem.) Pöstyénben egyébként a XVI. század végén (1591) már „hospitale” is van, ami a fürdő gyógyjellegét kiemeli. A XVII. században Pöstyént felkeresi pl. Illésházy István, a későbbi nádor, Szenczi Molnár Albert, Thurzó Szaniszló nádor, Pázmány Péter, Thurzó Ádám, Pálffy Pál, a későbbi nádorok és mások. 1546-ban az itt fürdőző Mesterházy András Nádasdy Tamásnak Pöstyénről írja, hogy ennek vizét „*mélián zent wiznek mondhatják.*”

1625 körül a pöstyéni fürdőzés mikéntjét, a fürdő használatát pontosan leírják és nem csoda, hogy ennek a fürdőnek a híre már a XVI. században a Dunántúlra is eljutott. A fürdő rendkívüli gyógyhatását — Verancsics érseket kivéve — mindenki dicséri.

Verancsics véleménye ellenére a XVII.—XVIII. században Pöstyén-fürdő gyógyvizéről általánosan elterjedt volt az a nézet, hogy ez a víz: *Insigne Dei et naturae beneficium!* A Körmendi Levéltár anyagában nemcsak ember-, de állatgyógyászati felszerelésekre is akadunk.

Ezekben az időkben néha még az embernél is értékesebbnek tekintették a lovat, és természetes, hogy ennek a hadi és közlekedési szempontból fontos állatnak az egészségére fölöttébb

ügyeltek. 1597-ben a tiszttartó írja, hogy „*Vettem uram ő nagysága lovaihoz égeth bortt, kiuel az louakat kenték, pro den 16*”, továbbá ugyancsak az úr lovaihoz vesznek 8 dénárért „*temsót*”: tehát a paripák lábait pálinkával kenik.

A grébeni 1599. évi borszámadás felemlíti, hogy „*Hoztak ide valami főkélyes lovat (Német) wyuárról arvosolny, volt ith hat napigh*”. Úgy látszik, hogy ezt a lovat Németújváron nem tudták meggyógyítani.

Battyhány II. Ferenc „*eöreg h lovai*”-t 1600-ban szintén égett borral, azaz pálinkával doppingolják, ámde ez, úgy látszik nem volt elég hatásos, mert az öreg lovaknak Kőszegről hozatnak orvosságnak „*krispant, temsott, merenyomott pro hungar, florenis 2.*” Tehát grünspanból, azaz rézrozsdából timsóból és miniumból kotyvasztanak össze valami lóorvosságot. Egy Csizmazia (Chismasia) Simon nevű egyén 1632-ben kocsihúzó lovat gyógyít, hogy mi ellen, az a számadásból nem tűnik ki, de az sem, hogy vajon Czizmazia Simon állatorvos volt-e.

1640-ben sánta lovaknak csapalja-bort adnak gyógyszerül.

Működnek ekkor már természetesen gyógykovácsok, Kurשמiedok is és 1643-ban Batthyány I. Ádám a „*császár lovásának, hofi orvosságot adot be az lónak*” 1 forint és 50 dénár jutalmat utal ki.

A szalónaki beteg háttas és sánta lovak 1646-ban szintén csapalja-bort és ecetet kapnak orvossággul.

Ádámnak két lova 1647-ben koszos lett, mire a tiszttartó a németújvári vásáron orvosságnak 1 forint 25 dénár ára „*Grienspat*”-ot, azaz rézrozsdát vásárolt. Ez azonban, úgy látszik, nem volt elég hatásos gyógyszer, mert még Lovász Mihók útján gyógyszerként szappant és olajat is vétetnek. A következő évben pedig Ádám egyik „*főkélyes*” lovának gyógyítására 15 dénárért gáliczkövet vesznek. Az a gyanunk, hogy a gálic nem használt, mert Batthyányné meghagyására a szalónaki tiszttartó adott 2 forintot „*Váradí János kezéhez, hofi az úr ő nagysága lovát egy tudós asszonyhoz küldötte, mely fekélybül meghióyca.*” Tehát ekkor is voltak már állatorvos-asszonyok, s így semmi sem új a nap alatt. Battyány I. Ádám egyik lova, a „*Poczy neveő*” 1653-ban (ápr. 28.) „*megsértvén az lábát, Lovász mester kérésére*

vettem az 100 lábához éget bort pro f.-d. 20.” Úgy látszik tehát, hogy a lógyógyászatban ekkor a pálinka elismert gyógyszer volt, és talán ez a loápolóknak is használt.

Rohocon 1655-ben volt néhány sebesült ló és ezek gyógyítására a lovász Krányez Mátyás vasfazékban „*czigonai füet*” főzött, egyszer 32, másodszer 20 pint borral. Krányez a tudományával nem sokra mehetett, mert végül is Batthyány Ádám kénytelen volt Pinkafőről egy német (gyógy)kovácsot elhívatni „*az melly az sebbes lovat orvosullya.*” 1634-ben „*Az Cseri ló meghökélesedvén, az orvosnak attam f. 3.*” írja a számadás. Békási Miklós körmendi kapitány meghagyására egy „*orvos embernek, aki eő nagysága német hintóbeli lovát gyogygylotta*”, adott a tisztartó 2 forintot.

Batthyány természetesen mindenüvé a saját lován járt. 1650. novemberében Pozsonyban volt az oktávákon s itt valamelyik lovának a lábával lett baj, mire vásároltatott „*ló lábának való iget bort és hájat*” 10 dénárért.

Batthyány fiai Grácban tanultak, s természetesen ott lovaik is voltak, s 1654-ben gondviselőjük „*az urfiak lovaihoz éget bort*” vásárolt 10 dénárért. Hogy azonban a lovaknak mi bajuk volt, azt nem tudni.

A lovakon kívül gyógyításra szorultak itt-ott a szarvasmarhák is. 1644-ben (május 17.) pl. a „*jermerstorffy apothekáriusnak az marháknak adott orvosságért 24 forint és 17 dénár*”, tehát elég tekintélyes összeget fizettek. Valószínű, hogy ekkor a marhák közt valami járvány dügöngött, de hogy miféle orvosságot kaptak, az a számadásokból nem derül ki. Egy későbbi, s úgy látszik, könnyebb esetben (1650 körül) szarvasmarhája részére szükséges „*Gyógyító szerszámért*” csak 90 dénárt fizetett. A következő esztendőben Batthyányné parancsára a tisztartó vett „*a marhák gyógyítására puskaport és jederbayszott pro fl. 9. de. 50.*” Itt természetesen a puskaapor, mint kén, salétrom és szénkeverék szerepel. Ugyancsak „*4 font Federbaiszt*” vesznek 50 dénárért 1654-ben a beteg marhák gyógyítására.

Volt néha baj a sertésekkel is. Rohoncon történt a majorban hogy „*az szeörtélyen marhák (azaz: disznók) kezdettének dermedni*”,

a sáfár meghagyásából vettek 15 dénárért bűdös kenőcsöt mint orvosságot.

Ha végigtekintünk az eddig bemutatott adatokon, megállapíthatjuk, hogy Magyarországon ekkor az egészségügy nincs éppen rózsás helyzetben. Tény és való, hogy a Batthyányak abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy az akkori gyógyítás bármilyen drága eszközét igénybe vehették. Ez azonban kivételes jelenség, mert a népnek nincs pénze arra, hogy 70—80, sőt 200 forintos gyógyszerzámlákat fizethessen és drága orvosi kezelést vehessen igénybe. Ebben az időben, eltekintve a pestistől, az emberek tele vannak nyavalyákkal és leküzdésükre a legtöbb esetben nincs lehetőség. Egyik feljegyzésben pl. olvassuk, hogy „*itt (ti. Németújváron) rabokban, thörök, ki körösztjén, vagyon tizenhárom betegh, lábok, orczáyok, hasok daqadoz, sem doctor, sem borbélymints az ki curálnáüket*”, s így a tisztartó intézkedést kér. Ha tehát a török hadifoglyok részére nem volt orvos, akkor hiányzott az a lakosságnak is.

1650. május 6-án összeállítják a németújvári beteg török hadifoglyok névsorát, közülük a legtöbb tifuszos. Ez az epidémia tehát dühöng és segítség nincs! Úgy látszik azonban, hogy a XVII. század közepén Németújvár valóságos tifuszfészek volt, mert Darás Gergely 1648. április 8-án Batthyány I. Ádámnak a következőket jelenti:

„Az mi ez itt való állapotot illeti, arrul nagyságodnak azt irhatom, hogy ez legényekben mayd tizen betegedtek megh, chak egy nihány nap alatt és haza bochátottuk üket, mivel mind az hagymáz betegségh bánttya öket.

Hasonlóképen az kenyér ozlo Janko gyermeket is Darabont Bálint kézéhez küldöttük alá. Maga Kocznár György deák az Hostátban fekszik Nagy Farkas házánál, igen nehezen vagyion az szegezésben, szerenche, ha az ágyábul föl gyógygulhat. És így naponként az betegségh mind árad közöttünk.”

Batthyány Ádám fia Pál 1649-ben Sopronban tanulván „hideglölést” kap és valami Frigyes nevű doktor gyógyítja. Ezzel kapcsolatban Pál úrfi soproni gondviselője, Pongrácz Mátyás Batthyánynak jelenti, hogy Sopronban az itteni „aerben jorró betegség regnál valamennyire és ezért az oskolákat be

teszik”, azaz bezárják, mert úgy látszik a váltóláz ellen más-
képpen védekezni nem tudtak.

A törököktől visszahódított Pécs várában 1687-ben cifra
állapotok lehettek, mert a várban kút nincs, víz nincs. A hajdú-
kat vízért a kapukon ki nem engedik (nyilván a szökés miatt),
pénzen vesznek egy ital vizet. A helyőrségnek egyébként rot-
hadt kenyeret adnak, s a hajdúk az éhezés miatt is megbeteged-
tek „Ezért tehát a hajdúk mind elmentek és nem maradnak” *ha
egy lábíg mind föl akasztják is őket*”, mert nem akarnak éhen-
halni. Itt a parancsnok, Nagy Zsigmond is pénzen veszi a vizet.
Ennek következménye, hogy Pécsett 500 lovas volt és maradt
belőlük 130.

Vigasztalan egészségi állapotokat találunk a Kanizsával
szembe vetett végvárakban is, ahol beteg nemcsak a legénység,
de a tiszték és főtiszték is. Sibrik Pál vicegenerális Batthyány I.
Ádámnak 1638. december 10-én jelenti, hogy „*Njavalliasan
vaqiok, eczersmind három niavallia érkezet reám, mind a két
lábomon az közvénj, azon kiül az aréna is rajtam volt*”, s ez utóbbi
kegyetlenül bántotta. Természetesen ágyban feküdt „*nagy
niomoruságban*”. Sibrik uram állapota nem javult, a nehéz-
nyavalya rajta volt s ezért elhatározta, hogy „*Föl vitetem Bécsben
magamat, ott mint egy három hétig kuráltatom, ha mit használ-
hatnak az Doctorok*”. 1639-ben Sibrik felesége is Bécsben „*Doctor
kezeben vaqion*”.

Íme tehát a köszvény vagy más betegség ellen itthon nincs
gyógyulási lehetőség, és aki komolyan gyógyulni akar és teheti,
Bécsbe megy és ott kuráltatja magát.

1645-ben Pölöskei Eördögh István, Pölöske vár gazdája és
a vicegenerális-helyettese Batthyáynak jelenti, hogy már vagy
három hónapja igen beteg. Ha megkönnyebbülne, kéri Batthyány
hogy engedje meg, „*had mennék fel valahova, vagy Rohoncra,
avagy (Német) Ujvárra ferdeőshez eret vágatny.*” Tehát Pölöskén
vagy Egerszegen még csak eretvágni tudó borbély vagy fürdő-
sem volt, aki segíteni tudott volna rajta.

1655-ben Eördögh ismét beteg, a házából, azaz szobájából
ki sem tud menni, fájdalmas betegsége miatt „*csak az ágiamban
fentergek.*”

A XVII. század vége felé Nagy Ferencet, az immár haldokolni kezdő végvárrendszer utolsó dunántúli vicegenerálisát 1686-ban baleset érte. Ugyanis paripája valamitől megijedve „*félre ugrott — írja — alattam s úgy megötötte a térdemet, hogy egy lépést sem tehetek. mivel azon ütés miatt a köszvény is kezd (a mint eszembe veszem) a térdemben akadni.*” Ágyban fekvő beteg tehát és nagy fájdalmai vannak. Ugyancsak Nagynak 1690-ben „nehéz nyavalyája” van, kezei, lábai meggyomorodtak, semmi ereje nincsen, feje szédeleg és elalél.

Ilyen a helyzet a legtöbb Kanizsával szembeni végvárban, ahol egészségügyi szolgálat vagy egyáltalában nincs, vagy pedig minimális és kezdetleges.

A Batthyány uradalmak központjában — Németújvárt kivéve — orvosi szakkönyvek nem igen akadtak, egyedül Szalónakon találunk 1675-ben két „Orvosságos Könyv-”et. Ezzel szemben Batthyány Ádám 1646 körül a Batthyány Boldizsár-féle könyvtárat a németújvári franciskánusoknál letétbe helyezte, s így a várban a „*régi Biblio Theca*” kiürült és ez a trombitások szállása lett. Helyette Batthyány Ádám megalapítja ugyancsak a várban az „Uj Bibliothecát”, melyben az 1653. március 12-én felvett leltár szerint a következő orvosi szakkönyveket és kéziratokat találjuk:

„*Czeh (azaz cseh nyelvű) keönyv, mindennemeő Fűvek hasznairul.*

Német orvosságos irot keönyv, mindennemeő fűvek hasznairul.

Német orvosságos keönyv mellyben magyar irás is vagyjon.

Doctornak való keönyv, Deákol.

Németeől irot orvosságos keönyv.

Deák Nigromantia.

Németeől irot orvosságok, nincsenek bé keötvé.

Németeől irot orvosságos keönyv.

Németeől irot orvosságos keönyv. (Három példányban).

Vizek égetésérül avagy distalalásárul való német keönyv.

Német orvosságos keönyv, Baráth irással. (Beliül van a nume-rusa.)

Német orvosságos keönyv.

Item német orvosságos keönyv.

Német orvosságos keönyvek. (Három darab.)

Cseh orvosságos keönyv.
Német Herbarium avagy Fűves keönyv.
Német orvosságos keönyv.
Német orvosságok, mellyek nincsenek bé kölve.
Mindennemü füvek distillálásárul való keönyv.”
Magyar Cisio, az utollyán Ló oruosságok vannak.

Végül „Az kis író házunkban való ormariumban” volt a többi közt:

„*Magyar orvosságos régi keönyv.*

Ez szegény Anyánk kiknek minemeő jószágot adot zálogban, mellyben orvosságok is vannak.

Caroli Clusii Atrebatiss rariorum aliquot Stirpium ect.- Porgraminában keöttetet.”

Úgy látszik, hogy a cseh könyvek Batthyány II. Ferenc felesége, Poppel Éva után maradtak a könyvtárban, s talán néhány német orvosságos könyv is, de lehet, hogy a német nyelvűek Batthyány I. Ádám feleségével kerültek Németújvárra. Ez az asszony pedig Ádámmal németül levelezett, és inkább olasz, mint német volt. Németül is fonetikusán írt.

Ami a „barát” írásos könyvet illeti, az nyilván középkori kodex lehetett. Feltűnő egyébként a sok írott, tehát kézíratos orvosi könyv, s ezek valószínűleg házilag készítenő, vagy készítenő recepteket tartalmaztak.

Ime tehát a fentiekben óhajtottunk némi ízelítőt adni a Körmendi Levéltár hatalmas anyagából, megjegyezve, hogy a rendezett missilis levélrészlet alig érintettük. És hogy ezeket a morzsákat, ezt a sűrített tájékoztatót is bemutathattuk, azt a többi közt Batthyány I. Ádám mindenre gondoló, lelkiismeretes pontosságának és páratlan pedantériájának köszönhetjük.

II. A magyarországi pestisekről általában

Mielőtt tárgyunkra térnék, jelezni óhajtom, hogy ebben a részben a pestisre vonatkozólag főleg ismeretlen és kiadatlan, de nem a Körmendi Levéltárból való adatokra támaszkodom.

Magyarországon az első pestisjárvány állítólag 1095-ben dühöngött, ezt megelőzőleg nálunk pestisjárványra állítólag

adat nincs, viszont az 1095. évi epidémiáról részletes feljegyzéseket nem ismerünk.

A XIII., de még inkább a XIV. és XV. században ez a járvány nálunk már gyakrabban lép fel és *Magyary—Kossa* említett művének III. kötetében nálunk Magyarországon 1526-ig 32 pestisjárványt sorol fel.

Magyarországon 1334-ben Lipcsén és környékén volt nagyobb méretű pestisjárvány. Hain Gáspár krónikájában meg is említi, hogy „*Ist se ein gros Sterben gwest, das auch die lebendigen kaum haben können die Todten begraben*” (6).

1348—49-ben Raguzából indult ki egy pestishullám, s bár átterjedt Magyarországra is, mégis a fő fészke Raguzában maradt. A vész december közepén lépett fel és hat hónapon át grasszált, naponta átlag 120, sőt több volt állítólag a halottak száma, ami nyilván túlzás. A raguzai patriciusok közül állítólag 110 halt meg.

Itt találkozunk nálunk először a pestis tüneteinek leírásával, Farlati szerint a betegek „*sanguinem ex gutture evomentes et corpore variis membrorum partibus intumescente*” haltak meg. Az epidémia érintkezés, „*attactu*” útján terjedt és sem Hippokratész, sem Galenus, sem Avicenus tudománya a vész ellen használni nem tudott (7). A pestis eszerint vérhányással és a test különböző részein fellépő daganattal jelentkezik. Ez a vész még 1349-ben is dühöngött, mert Dandolo András velencei dózse ez év október 7-én a perugiai köztársaságnak azt írja, hogy Magyarországon híre jár, hogy „*epidémia mortalitatis desevit multum ibidem*” (8).

Magyarországon úgy mondják az 1360. évi pestisjárvány volt igen pusztító, és az erről beszámoló Urseo Bertalan velencei követ is Budán pestises lett, de szerencsésen kigyógyult. Szerinte főleg Visegrádon és Budán pusztított az epidémia, annyira, hogy Budán ekkor 16 000 ember (!) pusztult volna el. Természetesen — mint a rémhírek számadatai általában — úgy ez a budai halálozási szám szintén hatalmasan el van túlozva. Hiszen Budának nemcsak ekkor, de később sem lehetett ennyi lakosa. 1437-ben, tehát 77 évvel később Budának körülbelül 8—10 000 lakosa lehetett. Tudjuk pedig ezt onnan, hogy ekkor a városban,

a külvárosokkal együtt 967 ház volt. Zsigmond király a konstancai zsinat résztvevőit meghívta Budára azzal, hogy itt is éppen olyan kényelmesen elhelyezkedhetnek, mint Konstanóban. Ha mármost egy-egy házra bőségesen 10—10 lakót számítunk, akkor Budának 1437-ben 9670, mondjuk kereken tízezer lakosa volt, ilyenformán tehát 1360-ban feltétlenül kevesebb. Következik ebből, hogy a fenti 16 000-es számot legalább 1600-ra kell helyesbíteniük és még ez is aránylag hatalmas halálozási szám (9).

Egyébként megfigyelhetjük, hogy a pestises halálozási számok körül a krónikások a nullákkal meglehetősen könnyelműen és bőségesen dobálóznak, és megtörténik, hogy némely városban több a halott, mint az összlakosság.

1374-ben Zágrábban és kerületében grasszál a pestis, de ennek ekkor, úgy látszik, nagyobb kiterjedése nem volt (10).

Nagyarányú és veszedelmes volt nálunk az 1381—82. évi pestisragály, amikor a királynak általános és országos perahalasztást is kellett hirdetni, nehogy a peres felek, bírósági személyek, tanúk stb. ide-oda járkálása és csoportosulása miatt a vész még jobban terjedjen (11). Ugyanekkor Zágrábban is regnált a pestis.

Sopronban 1409—1410-ben olyan hatalmas volt a pestis pusztítása, hogy a város szinte elnéptelenedett, a következő évben pedig a Szepességen „*ist auch ein grosses Sterben gewest*” (12)

A XV. században a magyar ifjak közül sokan jártak külföldi, főleg olasz egyetemeken. Így Várdai István is 1448-ban a páduai egyetem hallgatója volt. Ámde Páduában kitört a pestis, s emiatt „*peste pulsi*” kénytelen volt társaival együtt Ferrarába, az ottani „*optimum studium*”-ra menni. Fivéréhez intézett levelében le is írja ebbéli odisszeáját, hogy midőn Ferrara határához értek volna, valamely „*castellum podestája*” fejvesztés terhe alatt megtiltotta nekik Ferrara határának átlépését, mert Ferrarában „*edictum*” jelent meg, hogy akik „*de loco pestifero*” Ferrara területére lépnek, „*eo facto*” fejvesztéssel bűnhődjenek, ami a pestis terjedésének igen drasztikus ellenszere lett volna. Ez az „*edictum*” Várdaiékat szomorúsággal töltötte el. Ferrarába a pestis miatt nem léphettek be, tehát valami nyomorúságos

sekrestyefelében maradtak 40 napig, „*ut canebat edictum praedictae urbis*”.

E levél szövegéből kitűnik tehát, hogy Ferrara város a profilaktikus védekezés legradikálisabb formájához nyúlt, ti. az inficiált embereket, ha a város területére léptek, elpusztította. Így kényszerítette tehát ki a profilaktikus védekezés enyhébb formáját, ti. a vesztégzárat, amely tehát negyven napig tartott. Ámde a védekezés eme formája is csütörtököt mondott, mert Várdai fivérének 1449. július 14-én Ferrarából a következőket írja:

„*Ego hic in egestate et in periculis maximis resideo. Pestis magna in hac urbe est nec fugere de hac civitate propter carentiam pecuniarum valeo, similiter Paduae incepis, Venetiis, non minus Bononiae, Florentiae, Senis, Romae maxima, et quasi per totam Italiam ita ut non parum turbatum cor meus est, sed velim nolim videlicet me in hac egestate patientiam habere*” (13).

Hiába volt tehát a fejvesztés terhe alatti vesztégzár elrendelése, a pestis elterjedt egész Olaszországban és Ferrara sem kerülhette ki sorsát.

Zágrábban pl. még 1456-ban is regnált. Ugyancsak pusztított a vész Brassóban is ebben az évben, és a „Breve Chronicon Daciae” szerint ez a „*saevissima pestis*”, melyet közönségesen nagyinak neveznek, az egész világon grasszált, tehát világpestis volt a szó akkori értelmében (14).

1468-ban Zágráb lakói a „*plaga pestifera*” miatt elszegényedtek; 1475-ben ismét pestis sújtja a várost (15).

Ugyancsak pusztított a pestis 1480-ban is az egész országban, amidőn pl. Brassóban és a Barcaságon szintén felütötte a fejét. Az ekkori országos pestisről I. Mátyás király ír a Sixtus pápához intézett és 1480. december 14-én Zágrábban kelt levelében. A pestistől félve jelzi, hogy az egész országában dühöng, elment hazulról és az erdőkbe vette be magát (16).

„*Per tutto questo Regno*” uralkodik a pestis 1495—1496-ban is. Ekkor Buda, Esztergom, Eger, Sopron inficiálva van és maga II. Ulászló király is eltávozott Budáról, 1495. nyarát Istvánffy szerint a Vértesben, Zsámbék körül vadászva töltötte (17).

Ugyanígy cselekedett II. Ulászló király az 1510—1511. évi pestis alkalmával is, amidőn Magyarországot újfent „igen nagy dög-halál” támadta, s ez elől a király Pozsonyba, majd Magyar-Bródba távozott. Természetesen ekkor tárnoki széket és hasonló gyülekezeteket sem tartottak, de amidőn a vész némileg engedett, Ráskai Balázs tárnok mester 1511. február 12-én a tárnoki törvényszéket „*ob pestem certos jam annos in Regno grassantem*” most azonban „*aliqandiu intermissam*” Szent György utáni tizenötöd napra hívja össze, Ráskai értesülése azonban nem volt pontos, mert a Memoria Rerum krónika feljegyzése szerint ez az igen nagy dög-halál Magyarországon 1510-ben Szent Lőrinc-nap (augusztus 10.) után támadott, tehát több évi grasszálásról szó sem lehetett. 1511. február havában legfeljebb azt lehetett volna írni, hogy az epidémia hónapok, de semmi esetre sem évek óta dühöng (18).

A pestis-epidémia középkori utolsó hulláma nálunk 1523—1524-ben tombolt. 1523 júliusában úgy látszik a vész már elérte Magyarországot és Burgio Antal pápai nuncius augusztus 2-án (1523) Budáról már azt írja Salamanca Gábornak, hogy ha a pestisveszedelem növekszik, talán (Magyar) Ovárra és Pozsonyba megyünk (19).

Burgio jól sejtette, hogy a pestis növekedni fog, mert 1523 szeptemberében a zsidók Budáról a contagio elől Pozsony felé menekülnek, s maga a király, II. Lajos, szeptember elején vagy augusztus végén elhagyta Budát, s ide csak 1524 január-jában tért vissza. Azonban a király a zsidóktól rossz néven vette, hogy Budáról Pozsonyba futnak és 1523. szeptember 20-án Pozsony városának meghagyja, hogy azokat a zsidókat, akik a pestises vidékről menekültek a városba, innen űzzék ki az olyan keresztényekkel együtt, akik szintén „*de locis infectis*” jöttek Pozsonyba. (20.)

Ez a pestishullám még 1524-ben sem szűnt meg teljesen, mert ha talán Budán nem is, de pl. a horvát végeken és Dél-Stájerban, vagy a Krajnaságban ekkor is regnált. Ricsán Bernát császári helyettes vezér, aki ekkor figyelő seregével a horvát végek körül tartózkodott, arról panaszkodik, hogy „*Die Krangk-hait der Pestilenz gar vast under das Kriegsfolgk komen, nemlich*

5-edleut und etwo vil Knecht zu juess und ross gestorben und noch krank, auch taglich erkrankten". Szeretné is táborát valami más helyre áthelyezni, azonba sajnos „*do ist umberal Sterb*". És midőn a magyarok a török ellen e császári sereg segítségét kérik és Ricsán a magyar királyi tanáccsal ez ügyben tárgyal, egyben jelenti Bécsnek, hogy amennyiben a török elleni hadjárat mellett dönténének, nem hiszi, hogy ezer egészséges embert ki tudnak állítani, „*solchermas regiert die Krankheit der Pestilentz under diesem Kriegsfolgk.*" (21).

Áttekintve immáron a középkor pestissel szaturált időszakait, nem csoda, ha 1469. január 18-án Kolozsvárról Florenczi Olasz Ferenc („Franciscus Italicus de Florentia") és felesége Margit, Miklós mester nagyszebeni aranyművesnek írt levelükben a többi közt megemlítik, hogy Kolozsvárott nincs pestis, hanem itt az emberek az öregség mián halnak meg, ami bizony a középkor ragályoktól viharzó éveiben nem minden embernek adatott meg (22).

A letűnő középkorral a pestis-epidémia veszedelme korántsem szűnt meg, sőt mintha a vész időnként még a középkori pusztításoknál is gyakrabban és erőteljesebben lépett volna föl. Nincs kizárva, hogy ezt az ozmánység terhére kell írunk, mert ezek a XVI—XVII. században, abban a reánk nézve kellemtelen előnyben voltak, hogy bármikor annyi pestishullámot zúdíthattak reánk, amennyit csak akartak.

VII. Kelemen pápa 1528 nyarán (augusztus 30) Viterbóból Szapolyai János királynak azt írja, hogy Itáliában nagy a szárazság, ámde ez nem elég, mert olasz földön háború és pestis is pusztít mindenütt, s ezzel is számolni kell (23). Ez az olaszországi pestis eljutott hozzánk is, mert 1529. január 11-én Budán kelt levelében Tamás egri püspök Oláh Miklós királyi titkárnak azt írja, hogy: „*Hic praeter molestissimas animi curas etiam pestis contagione periculum est.*" És eljutott ez a veszedelem föl, egészen Eperjes városáig, mert a város levéltárában levő, és a kiadások feljegyzéséről szóló oklevélben azt olvassuk, hogy valaki egy Ozsváld nevű és pestisben (morbo epidemiae) elhunyt embernek a temetésére a saját zsebéből 27 dénárt fizetett ki (24).

Ugyanekkor Munkácson is grasszállhatott a pestis, mert

János király 1530. szeptember 19-én Budán kelt oklevelében Munkács város pestistől sújtott lakóit három évi adómentességben részesíti (25).

Erdélyben, a pestis főfészkeben, Brassóban 1530-ban szintén „horribilis pestis grassatur”. Úgy látszik, hogy ebben a szerencsétlen városban ez az epidémia szinte állandósult, mert Turzo Elek 1534. május 29-én Semptéről a felségnek levelet ír, melyben jelenti, hogy az a hír járja, hogy Brassót a török elfoglalta volna és ott most dühöng a pestis. (26).

Budán 1540-ben volt nagy „deghalál”. A Memoria Rerum szerint „*Budán ezenben egy nagy deghalál — ki ugyan rettenetes vala — támadta, mint egy Jerusálem veszedelme. Mert megtiltották a terek, hogy senkit Budában ne temetninek, hanem kihordanák. Mikoron megveradott, az taligások jártak, úgy hán-ták a sok hót testet, csak az Ur Isten tudja megmondani, mert az ebeket, az hót desznót, az hót embert mind együtt hortták az taligán ki a mezőre.*”

Nyilvánvaló ebből, hogy ekkor Budán a török egészségügyi közigazgatása módfelett tökéletlen, gyarló és kezdetleges volt.

Természetes, hogy ugyanekkor a Budát ostromló német hadban is kitört a pestis, írja a Memoria Rerum a „*nimet had közben deghalál esik, számtalanon meg halának, nem is felette sokan haza mehetinek Nimet országba*” (27). Buda sikertelen ostroma után a városban tovább dühöngött a pestis, mert Istvánffy szerint Budán a törökök közt még 1542-ben is „*pestelentia magna*” uralkodott (28). Ezen nincs is mit csodálkozni, mert a török a ragályokkal szemben is fatalista volt.

1543-ban nyáron Szlavóniában éhség és pestis pusztít, amelyről Zrinyi Miklós, a szigetvári hős, leveleiben megemlékezik (29). Két év múlva pedig Lőcsén találunk erős pestis-epidémiát. Hain Gáspár krónikája elmondja, hogy „*Hatt zur Leitsch von Jacobi (július 25) an bisz Andrä (november 30) die Pest stark grassiret und sind bey 800 Personen gestorben, darunter auch Herr Ladislaus Polierer*”, aki ekkor a város bírája volt (30). A krónikás, ha nem is nagyon, de nem állhatta meg, hogy egy kissé ne túlozzon. Ismerjük Lőcse városának a korbeli helyzetét és meg tudjuk állapítani, hogy kb. 3000—3500 lakosa lehetett,

tehát a vész Lőcse lakosságának körülbelül a negyedét irtotta ki (31).

Magyarországon az 1552—1555 közti éveket a század legpestisebb korának nevezhetnők. Úgy látszik, a pestist ekkor is az ozmán hadak hozták magukkal, mert Batthyány Ferenc 1552. szeptember 2-án Bécsből Mária királynéhez, II. Lajos király özvegyéhez, irt levelében jelzi, hogy Temesvár bevétele után a török itt helyben maradt, előnyomulását nem folytatta részint azért, hogy nyugta legyen és kipihenhesse magát, „*tum quia pestis. . . inter eos esse dicitur*” (32). Ugyanekkor (1552. december 6) regnál a pestis Szlavóniában is és Batthyány Ferenc „*propter incrudescentem pestem*” feleségével együtt Vinicza várába húzódik, ahol Zrinyi Miklós vendége volt. Ámde Batthyány és neje nem sokáig maradhattak Viniczén, legfőljebb néhány napig, mert az epidémia terjedőben volt, és 1552. december 14-én már maga Zrinyi is Újudvaron van, ahonnan Nádasdy Tamásnak megírja, hogy itt egészséges a levegő („*salubris est aer*”), azonban a környéken „*adhuc pestis grassatur*” és sem a folytonos szél, sem a hideg innen a vést elúzni nem tudja. Ha tehát az epidémia hozzájuk közeledni kezd, kénytelen lesz családjával együtt Nádasdyhoz menekülni.

Zrinyi leveléből látjuk, hogy ő és valószínűleg kortársai is abban a hitben éltek, hogy a szél és a hideg idő a pestis-bacillusok virulenciáját befolyásolja.

Szlavóniában a pestis a következő, 1553. esztendőben is változatlanul grassált. Ekkor Zrinyi már otthon volt és Ozalyból írja Nádasdy Tamásnak, hogy majdnem egész Szlavóniában Zágráb felől a Szávaig „*pestis regnat vehementer*”, azonban a Száva másik oldalán, egész Horvát országban „*az egészség van uralmon*” és „*omnia sunt sana*” (33). Az 1553. július 25-én, Jakab apostol napján Brassóban tör ki a szörnyű epidémia és onnan azután elterjed egész Erdélyben. Az erdélyi Massa Simon krónikája szintén megemlíti, hogy ekkor a pestis egész Erdélyben nyomorgatta az embereket és a Barcaságon a vész 4 vagy 5 évig tartott. Egy másik feljegyzés szerint: „*In diesen Jahr (1553) umb Jacobi (julius 25) hat die Pest zu Kronen bis in Herbst regirrt und über 5000 Menschen hinweg genommen*” (34).

Ha ez a szám helytálló lenne, ami alig hihető, akkor Brassó városa ekkor teljesen kihalt, elnéptelenedett és lakatlan lett volna. Mivel azonban a pestis Erdélyben és Brassóban is 1554-ben is grasszált, így tehát valószínű, hogy a krónikás tévedett, Brassóban mégis csak kellett lakosnak maradni. 1554-ben Észak-Magyarországon, Bártfán is pusztított a pestis (35).

Közben a Szlavóniában regnáló pestis nem szünetelt, hanem csak lappangott, mert 1554. június 19-én Újudvarról a pestis mozgolódását figyelő Zrinyi Miklós Batthyány Ferencnek azt írja, hogy ismét rajtunk Isten ostora, mert Körösön, továbbá Gradech, Verbóc, Szent Péter-erődökben és a velük szomszédos helységekből „*pestis cepit grassari*”, és így akiket a török le nem vágott, „*most a pestis öldözi meg*”, úgyhogy a várakban már kevés az ember. A Dráva és a Mura közt két faluban a pestis már ismét kiújult, félünk, nehogy ez a két falu a levegőt és a többi helységet is inficiálja. Úgy látszik, a horvát végvárakban a vész terjedőben volt, Nádasy Tamásnak azt írja, hogy alig hihető, hogy Ungnad be mehet a végvárakba, főleg azért, mert csodálatos (*mirabilis*) és szinte egyetemes pestis kezd ezen ország-részekben kegyetlenül dühöngeni.

Ekkor már körülbelül három esztendeje dühöngött a pestis a Muraközben és 1555 tavaszán még nem csendesedett el, sőt naponként mindinkább erősödött. Történt ekkor, hogy Pápa mezőváros (*oppidum*, tehát nem a vár) erődítési munkáihoz Nádasy Tamás Zrinyitől Zala vármegye jobbágyait kéri segítségül. Zrinyi a kérés teljesítése előtt a pestis címén tér ki és egyben jelzi, hogy a községek parochusaitól és a falusi hírártól pontos adatokat kért be — „*de numero extinctorum ipsa lue pestilentica*” — tehát a pestisben elhaltak számáról. Ezek lelkiismeretesen (!) utánajárván a kérdésnek jelentették, hogy több mint 12 000 ember pusztult el az epidémiában. Így tehát, mivel a vész nem szűnik, nem mer az inficiált helyekről az egészséges vidékekre munkásokat küldeni.

1555. május havában (május 23., Újudvar) a pestisveszedelem immáron odafajult, hogy Zrinyi kénytelen volt barátjához, Batthyány Kristófhoz fordulni, mivel a Muraközben a pestis

nemhogy elnyugodna, de sőt naponta mind jobban és jobban dühöng, feleségét és gyermekeit biztonságosabb és egészséges helyekre, a hegyeken túlra („trans montes”) óhajtaná küldeni. Mivel pedig a Grében vár körüli utak és főleg a hidak rossz állapotban vannak, kéri, hogy a közlekedés fenntartása szempontjából a lörött hídakat javíttassa meg.

Nem tudjuk, hogy Zrinyi és családja „trans montes” hová ment és 1555 nyarat hol töltötte, de az év őszén (október 20) Csáktornyan, tehát a Muraközben tartózkodott, és innen írja Nádasdy Tamásnak, hogy Csáktornyan nem sokáig maradhat, mert a pestis, amely egyébként egy kissé szünetelni kezdett, most újra fellángolt és a vár körül dühöngeni kezd (36.)

A pestis további sorsáról Zrinyi leveleiben nem nyilatkozik, s feltehetjük, hogy a „contagio” végül mégiscsak megszűnt.

Ugyanezen 1555. év telén Felső-Magyarországon, Kassán regnál a pestis, mert a város közönsége a bécsi udvari kamarának a többi közt azt jelenti, hogy itt már néhány ember meghalt „*sine confessione hoc tempore, cum seivat aiquantulum pestis*” (37). Azonban nemcsak Kassán, hanem a szomszédos Eperjesen, továbbá — kisebb mértékben — Lőcsén is terjed a pestis. Eperjesen az epidémia elég veszedelmesen tombolt, mert három héten belül a keresztyén egyházak prédikátor szolgálai mind elpusztultak, csodálatosképpen egyedül a magyar híszónok maradt életben.

Lőcsén ugyanezen év szeptember és október havában kezdett a pestis föllépni, de — írja Hain Gáspár — „*Ist doch durch Aufsicht verhüttet worden*” (38). Kár hogy Hain nem részletezi, hogy ez a „gute Aufsicht” miben állott, a védekezés melyik és milyen módja mentette meg a várost az infekciótól.

Inne kezdve mintha a pestis egy ideig elcsendesedett volna Magyarországon, bár az is lehet, hogy tombolt, de erre nincsenek adataink. Annyi azonban tény, hogy a XVI. század hatvanas éveit sem múltak el pestis nélkül. 1562-ben is volt nálunk pestis és I. Miksa király 1562. június 3-án Linzben kelt egyik leíratában megállapítja, hogy Nagyszombat városa pestismentes hely, ami tehát azt jelenti, hogy ekkor Magyarországon nem minden városban volt pestis, ezek közé tartozott például Buda is (39).

Barbarigó Dániel velencei követ 1563. november 19-én a Konstantinápolyban dühöngő pestisről írván megemlíti, hogy a veszedelem Magyarországon is van és a ragály különösen Budán van elterjedve. Szerinte Budán és környékén három és fél hónap alatt több, mint 35 000 ember (!) halt volna meg, ami immáron a megszokott túlzott számadatok egyike (40).

Ugyanezen évben Pozsonyban is grasszált a pestis, mert a Memoria Rerum szerint, amidőn I. Miksát Pozsonyban koronázták „*az császár udvarából az koronázal kozon meghalának pestissel egy fü kamorás német ur, és egyébb urak, mert az deget (azaz: dögöt) ugyan velek hozták Bécsből*”. Viszont Budán ugyanekkor a török császár egyik fő basája „*budai bassa meghala Pesten mirigy halálban, kinek Rustán bassa vala neve*” (41).

Hain feljegyzései szerint 1563-ban Kassán, Bártfán, Eperjesen, Kiszszebenben, Lőcsén és a Szepesség sok helységében volt pestishalál, 1564-ben pedig Késmárkon hullanak pestisben az emberek (42).

I. Miksa király 1568. december 12-én Linzben kelt és az erdélyi püspökhöz intézett levelében a pozsonyi pestisről tesz említést (43).

Erdélyben a pestis-infekció dolgában, mint rendszerint, Brassó város és a Barcaság vezet, mert itt unos-untalan pusztít az epidémia. 1572-ben a krónikák szerint a főfészekből, Brassóból indul ki a pestisragály és főleg a Barcaságot pusztítja annyira, hogy Massa Simon krónikás azt állítja: ez a vidék ekkor majdnem teljesen elnéptelenedett és szinte lakatlanná vált (44).

1575-ben Pápán pusztít a ragály, és tudvalevő, ekkor halt meg október 23-án a hírneves reformátor Huszár Gál is.

A XVI. században nálunk Magyarországon az egyik legnagyobb méretű pestisjárvány 1576—1578-ig zajlott le. Ezzel az epidémiával az akkori hivatalos körök is kénytelenek voltak foglalkozni, azon egyszerű oknál fogva, mert mind a pozsonyi, mind a szepesi kamarák tisztviselői kara is veszélyben forgott. Az ekkori pestisveszedelemről tehát hivatalos feljegyzések is vannak.

A pestis-epidémia ekkor (1576) nyáron törhetett ki, mert 1576. szeptemberében a győri püspök, Listius János elhagyta rezidenciális székhelyét és Köpcsényben húzta meg magát.

Erről tudomást szerezhetett a király is és talán a rezidencia elhagyásáért kérdőre vonta a püspököt, mert szeptember 25-én Listius a királynak jelenti, hogy székhelyéről a pestisvész miatt volt kénytelen távozni. Egyébként írja, hogy az epidémia a törökök között is erőteljesen dühög és Pozsonyban is inkább terjedni, mint szűnni látszik (45). Ekkor tehát a Duna mentében a veszedelem terjedőben volt, viszont ebben az évben már nemcsak Pozsony, de a Felvidék is, és főleg pedig Kassa, szintén fertőzött lehetett. Ugyanis a Kassán tartózkodó szepesi kamarai hivatal itteni zavartalan működését a ragály folytán veszélyeztetve látta és 1576. október 6-án Ernő főhercegnek hivatalosan jelenti, hogy a pestis elől szeretne Eperjesre költözni, mert a „pestifera lues” Kassán nőtlön-növekszik annyira, hogy immáron a kamara tisztviselői karából is néhány, „*nonnullae personae annonariae et monetariae*”, köztük Holzschuscher János „*contrascriba*”, a kiváló és főképpen fémbányászati ügyekben („*res metallica*”) igen járatos férfiú pestisben meghalt („*Peste extinctus est*”).

A kassaihoz hasonló volt a helyzet Pozsonyban is. 1576-ban ide is átterjedt a pestisvész és október 19-én az itteni kamara elnöke, Radéczi hivatalosan Ernő főherceghez fordul és előadja, hogy Pozsonyban a pestisveszély naponként mindinkább nő és terjed annyira, hogy alig van már a városban ház, amelyből már néhány pestises holttestet ki ne vittek volna. A temetők a pestises holttestek befogadására már alig elegendők és az emberek a szükségtől kényszerítve már a hegyek oldalára temetkeznek. A kamara hivatalos épülete már fertőzve van, és innen is vittek ki néhány pestises holttestet. Kéri tehát a főherceget, adja beleegyezését, hogy a kamara székhelyét Trencsénbe tehesse át, mert nem tud közelebbi helyet, „*qui peste infectus non sit*” (46).

Ernő főherceg a pozsonyi kamara felterjesztésére válaszolt. Úgy látszik, nem találta elég kényelmesnek, hogy a kamara a Bécstől távolabb fekvő Trencsénbe távozzék, ezért a kamarának azt a tanácsot adta, hogy a ragály elől költözködjének Dévénybe vagy Hainburgba, tehát inkább közelebb Bécshez. A kamara az ügyet megtanácskozván, 1576. november 12-én kelt válaszá-

ban elismeri, hogy Hainburg a kamara részére alkalmas hely lenne, viszont Dévényben és környékén „*ubique pestis grassatur*”, tehát okosabb, ha a kamara Pozsonyban marad és átköltözik az elnöki házba („*in aedibus mei praefecti*”). A kamara hivatalos épülete inficiálva lévén, a hivatalos ügyek tárgyalására, tanácskozások megtartására stb. sokkal alkalmasabb a praefectus háza, mint a Pozsonnyal szomszédos valamelyik fertőzött hely.

Így tehát a pozsonyi kamara — a regnáló epidémia ellenére — a helyén maradt, ezzel szemben a szepesi kamara Kassáról már nem a szintén inficiált Eperjesre, hanem Kisszebenbe költözött át. 1576. november 28-án innen jelenti Ernő főhercegnek, hogy a szatmáriak és németiek közül „*non parva multitudo iam per pestem absumpta est*”, tehát a pestis-epidémia ekkor már Szatmárnémetiben is grasszált (47).

Mellesleg megjegyzendő, hogy 1576-ban (december 19) a Muraközben is elterjedt a pestis, mert Sárkány János Mura-szombatból ekkor Sopron város tanácsának azt írja, hogy „*Mind a dögh halál és a török rajtunk vagyon*” (48).

Visszatérve a szepesi kamara bizonytalan sorsára, az 1577 márciusában már ismét régi helyén, Kassán van és április 13-ról keltezte Kassáról Ernő főhercegnek jelenti, hogy megkapták ama leiratát, amelyben meghagyja, hogyha a pestisvész Kassán megszűnik, térjenek ide vissza. Midőn március 10-én meghalották, hogy az epidémia Kassán szünőfélben van, azonnal visszatértek, és noha Kassán — „*hic Cassoviae licet nondum omnino cessaverat pestis*” — teljesen nem is szűnt meg a vész, négis itt vannak és hivatalukat tőlük telhetően szorgalmasan és hűségesen igyekeznek ellátni (49).

A szepesi kamara azonban kissé korán tért vissza Kassára és nem is tartózkodhatott sokáig ott, mert a pestisvész újra fellángolt és a kamara kénytelen volt újfent vándorútra indulni. 1577 nyarán előbb megpróbáltak Lőcsére költözködni, de ott is regnálván a ragály kénytelenek voltak innen Szokolyára húzódní. Itt kezdetben talán nem volt infekcióveszély, de a hely szűk és alkalmatlan volt, majd pedig kitörvén az epidémia kénytelenek voltak odébb vándorolni. Végül is Sátoraljújhelyen

állapodtak meg, s ezzel vándorlásukat be is fejezték. A kamara hivatalos jelentése szerint ez a hely alkalmas „*locus aptior*” volt, nem messze feküdvén a tokaji hegytől és Tokajtól. Talán nem tévedünk és a szepesi kamara egykori nimbuszának sem ártunk, ha azt véljük, hogy a kamara ezen elhatározására a tokaji hegy közelsége döntő befolyással volt. 1577. szeptember 25-én tehát a szepesi kamara már Sátoraljaújhelyen rezideált, de hogy meddig tartózkodott ott, arról a források hallgatnak (50).

Közben Pozsonyban a pestis-epidémia zavartalanul grasszált, és a ragály állásáról, annak terjedéséről, szünetezéséről, a halálozásokról a pozsonyi városi tanács a királyt állandóan és rendszeresen tájékoztatja (51).

A Pozsonytól nem messze fekvő Nagyszombatban ekkortájt szintén fellépett a pestis. Volt is a városnak hatósági orvosa, a humanista Niphus Fábián, aki azonban félelmében az epidémia elől a városból csendesesen elpárolgott. Nagyszombat tehát a veszedelem közepette orvos nélkül maradt. A város barátja, Forgách Imre ezen segíteni akart és a város tanácsának Niphus helyébe Dudics András oppelni orvos meghívását ajánlotta. 1578. június 5-én Forgách Nagyszombat város tanácsával egybéként tudatja, hogy Burkircher és Nicasius hírneves pozsonyi orvosok pestisben elhaltak (52). Ezzel mintegy Forgách jelezni, óhajtja, hogy Pozsony sem járt jobban, mint Nagyszombat mert a város orvosai ott szintén elpusztultak.

A pestis regnálása alatt Nagyszombatban a hivatalos teen-dők, úgy látszik, nem a legsimábban és legpontosabban lettek elintézve, mert a város tanácsa valami mulasztásért Bécsből „*Orrot*” kapott. Erre a tanács 1578. január 3-án kelt felségfolyamodványában mentegeti, hogy eme bizonyos mulasztás a pestis regnálása miatt történt (53).

A Felvidéken 1577 decemberében a falvak is pestissel fertőzöttek voltak. December 6-án Bornemissza György deák, Ternyéről Máriássy Pálnak írt levelében jelzi, hogy Demétén „*igen halnak az emberek,*” udvarbírája is meghalt és a betegség a faluban naponta öregbedik. December 20-án ugyancsak Ternyéről Bornemissza jelenti, hogy már Ternyén is dühöng a pestis, s ugyanezen napon Bornemissza Jánosné Marsay Anna

Máriássy Pálnak megírja, hogy ő és leánya egészségesek „*bár my nálunk igyen uralkodik az pestys, még mostan inkább keztek halny, hog nem mind ez elot*” (54).

A Szepességen ekkor grasszáló pestisről Hain is tesz említést írván, hogy 1577-ben „*Zue ende des Augusti fiehl in Zipsz ein Sterben ein, vnd sturben in der Leitsch bey 700 Personen, darunter auch Herr Caspar Cramer ludi magister*” (55).

1577, 78 után 1585-ig, úgy látszik, a pestis szünetelt, vagy lappangott, de 1585-ben Erdélyben és Magyarországon is újra föllángolt és erőre kapott. December 1-én Kolozsvárról Campani János jezsuita páter Aquaviva Claudius generálisnak jelenti, hogy Váradon nem volt és nem is engedték oda menni, mert a pestis miatt az utak le voltak zárva „*Interclusis iam a peste viis*” (56).

Ugyancsak 1585 decemberében már Nyugat-Magyarországon is föllángolt a pestis, mert december 8-án Sérczről Megyery Imre Sopron város tanácsához azzal a kérelemmel fordul, hogy Kalmár János perének tárgyalását a dühöngő pestis miatt halasszák el (57).

A következő 1586-ik esztendőben Magyarországon és Erdélyben is folytatólag dühöng a pestis. Erdélyben Báthory Zsigmond fejedelem a pestistől való félelmében éppen a legrosszabb helyre, a pestis torkába, a Barcaságra távozik (58). Az epidéniáról a Székely Krónika is följegyzí, hogy ebben az évben „*Nagy mirigy-halál indula, Várad felöl jövebe (ti. Erdélybe) meghalának Apafi István, Kendi János, Bornemisza János, Básti és Bátori Gábor mind feleségivel egy nap pestisben, Csekén szent Márton napban Bagdi György is ebben hala meg*” (59).

Az a körülmény, hogy ekkor a pestis Magyarországról, tehát Várad felől hatolt be Erdélybe, egészen kivételes jelenség, mert Erdélybe a pestis a Brassón át vezető és jól kitaposott úton szokott betörni.

Grasszál a pestis 1586-ban a Dunántúlon is, mert november 16-án Zala vármegye statutumban rendeli el, hogy mivel Isten jóságából a pestis szünetezik, tehát a törvénykezés, amely eddig a „contagio” miatt a béri (azaz zalabéri) castellumban folyt, a jövőben a régi helyén, az egerszegi castellumban tartassék.

Következik tehát ebből, hogy Zalaegerszeg ekkor fertőzött hely lehetett (60).

1588-ban Erdélyben és a Barcaságban volt nagyobb méretű pestisjárvány, azonban erről a források részleteket nem árulnak el (61).

Ezzel a XVI. századi pestis-epidémiák sora lezárul és megállapíthatjuk, hogy e század legnagyobb méretű pestisjárványa, az 1576—1578 közt lezajlott contagio volt.

Áttérve a XVII. századra, már előljáróban megállapíthatjuk, hogy ebben az időben szintén elég bőségesen kijutott az országnak a pestisből, azonban egy részén kisebb méretű volt a járvány. Ha szabad e szót használnunk, voltak lokalizált és kevésbé lokalizált járványaink, mégis talán a legveszélyesebb és legnagyobb méretű az 1644—45. és az 1655. évi járvány volt.

Maga a XVII. század már az első esztendőben pestissel indul. 1600 nyarán Pozsonyban pusztít a pestis, azonban decemberében már javul a helyzet, „*a dögvész hála Isten enged — írják Pozsonyból — két hét óta naponként csak két ember hal meg*” (62).

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a pestis mérvét a naponkénti halálozások száma szerint értékelik. Tehát mentől többen halnak meg naponta, annál nagyobb mérvűnek számít a ragály és mentől kevesebb és mentől ritkább a naponkénti halálozás, annál inkább gyengül és erőtlenedik az epidémia. Midőn tehát az előbbi esetben naponta csak két-két ember hal meg pestisben, ez már nagyobb mérvű javulásnak számít.

Ugyancsak 1600-ban Lőcsén is dühög a pestis. Hain Gáspár szerint a városban ekkor „*Hatt bey dieser Stadt die Pest so erschrocklich grassiret, dass in die vierthalbtausent Menschen (??) mehr alsz weinger sind gestorben, da esz auffz höchste kommen, hatt mann ein einen Tag auch 80 (?) Personen zu Grab getragen*” (63). Talán mondanunk sem kell, hogy ezek a számadatok is fantasztikusan túlzottak, hiszen ezek szerint Lőcse városa a ragály után lakatlan maradt volna.

A pestisvész 1602-ben Magyarországot, 1603-ban pedig Brassót és Erdélyt sújtotta „*Ist ein grosser Sterb erregt worden ex infecto aere, das viel Leut an der Pest gestorben*”. Meghalt ekkor Brassóban a többi közt Hirscher Bálint a városbíró,

Zompolius Sebestyén a város jegyzője és szenátora, továbbá Rosenauer Domokos, akinek személyéről azonban közelebbit nem tudunk. Brassóban ekkor naponként állítólag 70—100 pestis-halottat temettek volna el és Suter Pál krónikája szerint: „*Hat die Pestilenz mehr dann ein Jahr gewähret*”, tehát áthúzódott 1604-re is (64).

A XVII. század első felében vannak nálunk pestisjárványok 1615, 1616, 1621-és 22-ben a Bethlen-féle hadjáratok idején. Erdélyben 1633-ban volt nagyobb méretű pestisjárvány, különösen — mint mindig — Brassóban is. „*Ist ein gross Pestilenz Sterben in Kronstadt und in ganzen Burzenland gewesen, dass etzlich tausend Menschen sein dehin gestorben*” (65).

Az 1633. évi brassóbarcasági pestisvészről egyik erdélyi krónikás, név szerint Nekesch Schuller Dániel, feljegyzi a napi halálozási számokat is, amelyek — ha az egész Barcaságra Brassót is beleértve vonatkoznak — talán elfogadhatók. Fel-tűnő és szokatlan, hogy Nekesch-Schuller krónikájában kivételesen említés történik a brassói iskolák tanulóinak halálozási számáról is. 1633-ban a krónika idevonatkozó része a következőképpen hangzik:

„*Schickt Gott ein grosse Pestilenz ins Burzenland, voraus in Kronstadt, als bald in Anfang des Lenzes, so in den folgenden Sommer von Tag zu Tag also grausam grassiret, daraus ein grosser Jammer und Weheklag erfolget, dass eines Tages 25 Personen und 30, ja auch zuletzt 50 oder 60 auf einen Tag hingestorben, so ohne Klang und Gesang sein hingstragen. Es sein damalen von den Studenten auf der Schulen 28 fremde Studenten gestorben, anheimische Studenten 16 gestorben, adolescentes sein gestorben 12, die andre hinweggezogen.*” A pestis-halálozási számok általában teljesen megbízhatatlanok, itt azonban, mivel Nekesch a brassói gimnáziumban tanított, adatait a tanulókat illetően megbízhatóknak tarthatjuk. 1633. július 22-én maga Nekesch-Schuller Dániel is pestisbeteg lett, azonban nem-sokára felgyógyult, és Brassóban maradt, ámde legifjabb öccse János, jobbnak látta a pestis elől inkább Nagyszébenbe húzódni. Nekesch végig „élvezte” az 1647. évi epidémiát is, és az év végén összegezi, hogy Brassóban az ő szomszédságában mekkora volt a

halálozás. Szerinte nős férfi 23, asszony, ifjú és gyermek 83, összesen tehát 106 egyén halt meg, tehát Nekesch brassai szomszédait ugyancsak megtizedelte a pestis.

1646—47-ben „*grassiert die Pest durch ganz Siebenbürgen, am meisten aber zur Schäsburg und Kronstadt*”. Ekkor tehát a pestis átcsapott Segesvárra is. Ha Brassóban nem is, de a mezővárosokban és a falvakban a ragály 1648-ban is pusztított.

1646-ban, úgy látszik, védekezési szempontból Brassóban a „Hendel-Mark”-ot a pestis miatt a városon kívül tartják meg. (66)

Látjuk tehát, hogy Erdélyben Brassó és a Barcaság, mint mindig, úgy most is a pestis-epidémiák fő fészkei. Amde 1633-ban Magyarországon, közelebbről a nyugat-magyarországi határszéleken pusztít a járvány annyira, hogy Kőszeg városa a pestises időre való tekintettel kénytelen statutárius úton intézkedni, hogy a pestises halottakat további rendelkezésig a városban elhantolni nem engedi (67).

1660-ban ismét pestises a Barcaság, és ekkor a brassói első lelkész (supremus pastor), Mederi Péter leánya is pestisben pusztult el. A dögvész napról napra erőteljesebben dühöng annyira, hogy Brassóban egyik házat a másik után inficiálja és a lelkészek a folytonos temetések miatt kénytelenek a heti prédikációkat csak a csütörtöki napra korlátozni. Meghalt ekkor Hermann Mihály brassói bíró és fejedelmi titkos tanácsos, Gockosch Mihály a brassói iskola III. osztályának „collaborator”, Deydritius Márk barcarozsnyói lelkész és felesége, sőt elviszi a pestis a többi között Trostfried Hegenitiust, brassói medicinae doctort és sok más, név szerint megnevezett brassói lakost. 1560. augusztus 27-én 42, szeptember 7-én 44, szeptember 16-án 56 volt a Brassóban pestisben elhaltak száma (68).

Míg Erdélyben grasszált a ragály, addig a Felvidéken aránylag csend honolt, és csak 1642-ben (március 21 Nagyselyk) írja I. Rákóczi György Máriássy Ferencnek, hogy „*az lengyelek közt a pestis igen regnál, mitől Isten óvjon minket*” (68). Rákóczi alighanem sejtette, hogy a dögvész a lengyelektől át fog csapni hozzánk a Felvidékre. 1644-től kezdve hatalmas pestishullám borított el bennünket, nemcsak a Felvidéket, de az ország többi

részét is. 1644. június 25-én Szentgyörgy város már statutumot is alkot, hogy a város kapui őriztessenek: „*Wird senatus-consulto concludiert, dasz man bei dieser gefährlichen Pest-Zeit bey den Thören gutte Obacht haben soll, damitt das bettler Gesindl nicht herein gelaszen werde*” (70). Szentgyörgy város szenátusa tehát megpróbál profilaktikusan védekezni a pestis behurcolása ellen, a hiba azonban ott volt, hogy a pestisragály terjesztésével csak és kizárólag a koldusokat gyanúsította.

Lőcsén és valószínűleg a Felvidéken egyebütt is 1645-ben dúl a pestis és ekkor az epidémia Nyugat-Magyarországon is elhárpadzott. 1645. szeptember 11-én Hain Gáspár följegyzi, hogy Lőcsén egyetlen napon 53 személy halt meg és lett eltemetve pestis miatt. Ekkor halt meg a ragályban Lőcsén Németh János városbíró és a híres Alauda Bertalan prédikátor is. Ebben az esztendőben — írja Hain — született Lőcsén 109 személy, viszont pestisben meghalt 2214, ami szerintünk megint csak túlzás (71). Ha pestis-halálozásokról a krónikások lehetetlen és fantasztikus számadataira támaszkodva kellene statisztikai tábellákat vagy grafikonokat készíteni, az a teljesen megbízhatatlan adatok miatt egyenesen képtelen eredményeket adna.

Hogy ekkor a pestis nemcsak Lőcsén de a környéken egyebütt is pusztított, arra bizonyíték Máriássy Zsigmond 1645. október 15-én kelt levele, amelyben azt írja, hogy a dühöngő pestis elől Árvába készül menekülni (72).

Kassán 1653-ban pusztít a pestisragály és innen hurcolják be Lőcsére. Ugyanis a lőcsei Seltenreich János puskaműves fia 19-én a kassai vásárról hozta magával a ragályt és ebben meg is halt, amint ezt Hain megírja, sőt „*ymb Nicolai (december 6) sturb ihm (ti. Seltenreichnek) abermahl ein Knab wie auch sein Eydam Hansz Lang ein Mahler ymb Lucia (december 13) wieder ein Magdt, darumb dasz Hausz gesperrt ymb verschlagen worden, das es Gott lob nicht weiter kommen. Die Personen sindt auch alle in der Stille Nachts begraben worden*” (73).

Lőcse város megpróbál profilaktikusan védekezni úgy, hogy a ragálytól fertőzött házat lezárja, holtestet pedig éjjel — s így minden csődület kizárásával — temetteti el. Ez esetben, úgy lát-

szik, ez a modus vivendi eredményre vezetett, bár nem tudjuk, hogy vajon a fertőzött házat a város nem fertőtlenítette-e, ha másképp nem, az akkori szokás szerint füstöléssel.

Az 1655–56. évi nagyméretű pestishullám természetesen elérte Sopron városát is, és 1656-ban a ragály erősen dühöngött. Ekkor él itt Vitnyédy István, aki 1656. augusztus 7-én Sopronból keltezett levelében Sibrik Istvánnak jelenti, hogy felesége a gyermekeket Borbolyára vitte, „*tagadhatatlan mérges pestis vagy on a városban, mivel mások is szándékoznak oda* (ti. Borbolyára) *nem merészem őket* (ti. a gyermekeket) *sokáig ott tartani*” (74). Ez a pestis Sopron vármegyét is foglalkoztatta. A megye hatósága ugyanis kénytelen volt statutumot alkotni és ebben kimondani, hogy mindaddig míg Sopron városában a „*pestifera lues*” meg nem szűnik, senki a vármegye lakosai közül eladó holmiját Sopronba be vinni ne merészelje, mert ellen esetben a nála levő holmit minden további nélkül elkobozzák (75).

Vitnyédy 1662-ben kelt leveleiben többször említi, hogy ekkor nálunk „*az Felföldön*” szintén „*nagy és mérges pestis ragály vagy on*”, s emiatt az emberek nem gyülekezhetnek (76). Bár az, hogy a gyülekezések elmaradtak olyan főbenjáró baj nem lehetett. A nagyobb veszedelem az volt, hogy a ragály mind jobban terjedt. Megemlékezik erről Hain Gáspár is. Szerinte a ragály a Szepességen ekkor Szepesváralján kezdődött és mentől tovább tartott, annál jobban terjedt. Történt, hogy egy Kitsch János nevű késes Szepesolasziból Kaczwinkelbe jött lakni és Szepesolasziból, a pestisből, mindenesetre néhány holmit magával hozott, erre nemsokára egyik gyermeke meghalt. Mi sem természetesebb, hogy a késest a helységről kiküldték, itt azután a felesége és egy másik gyermeke is meghaltak (77). Ime a profilaktikus védekezés fonákja. Itt is — mint pl. Nyugat-Magyarországon is megtörtént — az inficiáltakat a helységről kirakják, kikergetik, ezzel mesterségesen és készakarva terjesztik az epidémiát. Így nemcsak a már fertőzött helységben marad meg a ragály, de az emberi ostobaság nagyobb dicsőségére, vidáman és zavartalanul terjed a vész, pusztulnak az emberek ott is, ahol esetleg a járvány nem tört volna ki. Kaczwinkel tehát nem szabadult meg a pestistől, ellenben a környéken ezek a kitelepített

bacillushordozók az epidémia kényszerrel elhivatott kórokozói lettek.

1663-ban (december 6) Kassán is pestisvész regnál (78)

A Szepességen talán még az 1663. évi pestishullám el sem múlt, midőn Vitnyédy 1664. szeptember 9-én Sopronban kelt levelében Keczer Ambrusnak jelzi, hogy „*Lócsén és Késmárkon pestis kezd mutatkozni: nem első nyavalyánk és nyomoruságunk, mellyel Isten bennünket nyomorgat.*” (79). Vitnyédynek igaza volt, mert Lócsén tényleg kitört a pestis, mégpedig az intéző körök indolenciája miatt. Erről megint csak Hain Gáspár tesz említést és 1664. március 31-én a következőket írja:

„*Sind vab die Stadt etliche todte Körper unbegraben gefunden worden, nemlich bey Herrn Gregori Gerstnere Mayerhoff ein todtes Kind, in des Katzer Scheüer ein Weib vnd ein Kind vnter den Kloster an Stadt graben eine Magd, die mann alle begraben lassen. Auch in des Herrn Pfarrera magistri Job Zablarsz Mayerhoff an Graben dem Mayer sein Weib, sanbt 4 Kinder gestorben, vnd nur 1 kleines Mädchen von 2 Hajren übrig geblieben, das war der Anfang der nachfolgenden Pest in der Leütscher* (80).

Olvasva e sorokat elgondolhatjuk, hogy ugyancsak gyenge lábon állhatott ekkor Lócsén az egészségügyi közigazgatás, ha a városban szerteszéjjel temetetlenül heverhettek a pestises hullák, azokkal senki sem törődött, s így nem csoda, ha a városban dúlt a pestis.

Erdélyt 1677-ben fenyegeti pestisveszély, s ezért a bécsi haditanács 1677. november 12-én leír az ott parancsnokló Cobb generálishoz, hogy miután megtörtént, hogy Gyulafehérváron kitört a „pestis contagio” és ott fölöttébb grasszál: „*Demnach vorkombt, das in Alba Julia oder Cronweissenburg in Siebenbürgen die Contagion eingerissen undt sehr crassire*”, tehát intézkedjen, hogy a dögvész „*in das Landt oder unter die Soldaten*” el ne terjedjen (81). Ez természetesen csak afféle „szentelt víz-”szerű papirosrendelkezés volt, mert hiszen hogyan akadályozhatta volna meg Cobb a pestis terjedését, figyelembe véve az akkori adottságokat és védekezést?

1679-ben Trencsénben tört ki a pestisragály,(82) s ennek híre, úgy látszik, eljutott a Pozsony megyei Szentgyörgy vá-

roskába, ahol ekkor elhatározták, hogy a fenyegető vész ellen védekezni fognak. Egyhangúlag statutumot alkottak tehát, hogy ha a fenyegető, „pestis contagio” behatolna a városba, egy alkalmas pestis-borbély (Pest Balbierer) fognak fogadni, hogy a város és a polgárság megfelelő orvosló személlyel legyen ellátva. A város pedig fogadjon föl bizonyos számú hullaszállítót (Trager), akiknek kötelessége leszen az inficiált hullákat koporsóba fektetni és eltemetni. A statutum a fizetéseket is meghatározta, hullánként 1 forint és 5 dénárban. Elég nagy pénz volt ez akkor, azonban a „tragerek” állandóan az életükkel játszottak. Határozatba ment ekkor továbbá, hogy a jövőben csak olyan egyéneket lehet — pestis esetében — a városba beengedni, akik hitelt érdemlő bizonylattal igazolni tudják, hogy egészséges, pestismentes és gyanutlan helységből jönnek (83).

Szentgyörgy városa tehát ekkor egyike azon kevés magyarországi városoknak, ahol még a pestis beállta előtt igyekeznek úgy-ahogy védekezni, részint egészségügyi személyzet felfogadásával, részint pedig profilaktikusan.

Ebben az esztendőben azonban nemcsak Trencsénben, de, úgy látszik, az egész Magyarországon pusztított a pestis, amint ezt Hain is állítja. Ő azonban krónikájában, mint rendszerint, úgy most is a halálozásokat illetőleg fantasztikus és túlzott számadatokkal áll elő. Azt azonban mindenesetre el lehet neki hinni, hogy a dögvész az egész országban elterjedt, de hogy, amint írja „*Sturben zu Epperies, wie Bericht einkahm über 4000 Personen, zu Presburg 9000, zu Ödenburg 3000, zu Wien über 100 000 Personen*”, ezt bajos elhinni. Ez azt jelentené, hogy Eperjes, Pozsony, talán Sopron és Bécs lakossága teljesen kihalt, itt csak az üres házak maradtak meg, sőt szerinte Eperjesen, Pozsonyban és Bécsben több ember pusztult volna el, mint amennyi ott lakott. Hein tehát a nullákkal nem takarékoskodott és előadásából csak a Lőcsére vonatkozó adatokat lehet elhinni. Szerinte ugyanis „*Der armen Stadt Leutchau hatt der liebe Gott mit gnaden verschonet, dasz nicht über 400 Personen an dieser Seüche gestorben*” (84). Ez a számadat még valószínűnek látszik.

Ezen idő tájt — 1680 húsvét körül — Szombathelyen is előkészületek történhettek a kitörni készülő pestis fogadására,

mert 1681. március 4-én Hazatius János pert indít Szabó Jakab szombathelyi polgár ellen azért, mert mikor ő (ti. Hazatius) a városházán indítványt terjesztett elő arra, hogy őriztessék a város kapuit, hogy a pestis a városba be ne férközhessen, Szabó azt mondotta „*Mi nem őrizünk, eleget őriztünk*”(85). Nem tudjuk, hogy a per miképpen végződött, de Szabó János uramat kijelentéséért bajosan dicsérték meg.

Eltekintve a Körmentői Levéltár alábbi adataitól, századokon keresztül krónikaszerűen végig kísértük a pestisragály magyarországi regnálását, és noha meglehet, hogy itt-ott nem mondtunk újat, mégis a figyelmet óhajtottuk felhívni arra, hogy a pestis történetét illetően is mennyi értékes és érdekes adat lappanghat még ma is Magyarország különböző levéltáraiban, a külföldiekben is, főleg azon a területen levő archivumokban, amelyekben a török megszállás az írott emlékeket elpusztítani nem tudta.

Ha az eddig felsorolt adatokon végigtekintünk és hozzá vesszük a körmentői anyagot is, minden további nélkül megállapíthatjuk, hogy a pestisragály a középkorban, de főleg a XVI—XVII. században keletről két fontos kereskedelmi útvonalon hatolt be hazánkba. Az egyik volt az Adriától, Raguzából, Velencéből, Triesztből a Karszton át, a Semmering kikerülésével Magyarország nyugati határszélén a német birodalmi fővárosba Bécsbe vezető útvonal, amely Zágrábon át a nyugati széleken Körment, Szombathely, Bécsújhely vagy Sopron városokon át vezetett Bécsbe. Ez a Levante felőli út Nyugat-Magyarországon egyben a pestisragály terjeszkedésének, mondhatni, kedvenc útvonala is volt. Viszont keleten, Erdély felé, a fő kereskedelmi útvonal a Fekete-tenger felől vagy a Duna-folyás legalsó szakaszáról a Tömösi-szoroson át Brassón és a Barcaságon keresztül vezetett Erdély szívébe. Innen van, hogy Brassó és a Barcaság szinte állandó fészkei a behurcolt és innen továbbterjedő pestisnek.

Felső-Magyarországon pedig a pestis terjeszkedésének útja egyenlő a Vág-Hernád folyók völgyében Pozsonyból — Nagyszombat, Trencsény, Zsolnán át Kassára vezető fontos hadi és kereskedelmi útvonallal. Ez az oka annak, hogy Lőcse és vele a Szepesség is oly rendkívüli sokat szenvedett a pestistől.

A Levante felőli kereskedelmi útvonalon természetesen gyakori a pestis Raguzában és Velencében is, mind a két helyen már a XVI. században, sőt valószínűleg jóval előbb is fellép a pestisjárvány. Hovatovább védekezni is elkezdnek a vész ellen, és pl. Raguzában 1585-ben már Velencét állandóan és rendszeresen tájékoztatja a ragály terjedéséről. Ami pedig Velencét illeti, ez már korán híres volt arról, hogy hatékonyan tud a ragály ellen védekezni és mintaszerű védekezési „Regolamenti”-ét 1721-ben Hollandia is átvette (86).

Ha mármost keressük és kutatjuk az okait annak, hogy a pestis hogyan tudott századokon át nálunk és egyebütt is, ha nem is állandóan, de mégis korszakosan grasszálni, ennek okát talán elsősorban a tisztátalanságnak és piszoknak kell tulajdonítani. Nem állíthatjuk azt, hogy nálunk Magyarországon a középkorban, sőt később is a városokban és községekben a köztisztaság mintaszerű lett volna. A pestis ellenes védekezés múltjában egyes-egyedül Batthyány Ádám volt az, aki a tisztaságot is szóvá teszi. Elősegítették a pestis terjedését a nyakrafőre hozott félrendszabályok és fonákságok is. A vész terjedésének megakadályozására rendszerint lezárták a fő közlekedési kocsíutvonalakat, de már a gyalogösvényeket nem őrzi senki. Félrendszabály az is, hogy a városba vagy a kordonon keresztül engedik azt, aki, mondjuk tág lelkiismerettel, kész megesküdni arra, hogy pestismentes, egészséges vidékről jön.

Fonákság a többiközt az is, hogy pl. a városokban az inficiált házakat lezárják ugyan, de nem fertőtlenítik. A fertőtlenítés egyébként még a XVII. században is meglehetősen ismeretlen fogalom és csak a század végén kezdenek a pestisragály ellen „füstölés” útján védekezni.

A pestis terjedésének megakadályozására történtek mindenféle statutárius és egyéb „intézkedések” is, de ezt vagy nem respektálják, sőt ellen szegülnek, vagy senki végre nem hajtja.

Az pedig, hogy a városokból, helységekből az inficiált embereket kikergetik, a pestis elleni védekezés kész paródiája.

Szervezetlenség, következetlenség, sőt indolencia és általában emberi gyarlóság azok a tényezők, amelyek a pestis terjedésének egyenesen kedveznek. Ezért tehát a ragály szinte zavartalanul

terjed és öldököl, ha valaki ebből a vészből mégis kigyógyul, azt vagy a vak véletlennek, vagy az illető erőteljes ellenálló fizikumának, esetleg más kedvező körülménynek tulajdoníthatjuk, nem pedig a borbélyok és kuruzslók tudományának.

Egyébként korszakunkban a pestissel szemben az orvosi tudomány még jobbadán a sötétben tapogatózik és szinte tehetetlen.

Egészen természetes azonban, hogy a pestis ellen, mint mindenütt, úgy nálunk is már korán megpróbálnak védekezni, részint profilaktikus úton (órség, kordon, vesztégzár) vagy pedig gyógyszerekkel. Bár az öreg Batthyány Ferencné már a XVI. században a folyton nyavalygó, vélt vagy valódi betegségei miatt nyöszörgő hipohonder sógorának, Batthyány Kristófnak egyetlen radikális gyógyszert ajánl, és ez a jókedv! Küld neki ugyan mindenféle liktáriumot, szirupot és egyéb gyógykötővalékot, de mégis kifejezetten arra inti, hogy legyen jókedvű „mert a jó kedv embernek gyakortha egészségét hoz” — írja 1570. január 17-én Németújváron kelt levelében.

Ami a pestis elleni gyógyszereket illeti, a XV. században, 1490 előtt bizonyos Ulrik nevű orvos, Hunyady Mátyás királynak egy pestis elleni receptet állított össze. Ez potom huszonegy szerből tevődött össze: smaragd, rubin, zafir, korall, arany és ezüstön kívül még spódiumot, sáfrányt, citromhéjat stb. tartalmazott. Valószínű, hogy ez a petroterapikus alapon készült, s nem a népnek szánt méregdrága orvosság mindenre jó lehetett, csak éppen a pestis ellen nem használt (87).

Mintegy száz évvel későbből (1592 előtt) ismerünk egy másik, a pestis leküzdésére készült, s az előbbinél sokkalta olcsóbb receptet, így hangzik:

„Kalendula vel Chalendusá, fülemile virág Hungarica. Törjék meg ezt egy mozsárban, exprimálják az succusát et ut edulceretur egy kis nádmézét faragj belé: akin a pestis avagy suscipio pestis, ígya meg. Harmadik italja után elhagyja a pestis. Archicapilonte (így!) secretum.” (88) Tudjuk, hogy Ezsaiás próféta egy kötés száraz fűgét kötött a „kelevénre” és „meggyógyula.”

Pestis elleni recepteket persze a különböző régi „Artznay Buch”-okban is találunk, de használhatóságuk kétes (89).

A pestisragállyal, mint veszedelmes betegséggel, az orvosok természetesen nálunk is már korán kezdenek tudományosan foglalkozni és a pozsonyi káptalan könyvtárában (98. könyvtári számon) a XV. század végéről van egy orvosi kézirat, amely „*Incipit liber de virtutibus herbarum*” című fejezettel kezdődik és ennek a kodexnek 71. lapján van a „*Regula sev doctrina in locis illis, ubi pestilentia regnat*” című rész. Itt tehát valószínűleg a pestis elleni védekezésről szóló, szabályról lehet szó (90).*

Az egi liceum könyvtárának kéziratai közt, a XV. századi „*Codex Beeldianus*” 134. lapján van egy „*Remedium contra pestem*”. Ugyanitt és ugyancsak a XV. századból „*De variis medicamentis*” és egy XV. századi „*Receptarium medicum*” című kéziratokat találunk.

Feltűnő jelenség, hogy a kassai Szent Erzsébet-egyház egykori könyvtárában egész tekintélyes számú, különféle orvosi könyvet őriztek. Akadtak ezek közt a pestisre vonatkozó könyvek is. Az 1671. december 1-én Kassán felvett könyvtári katalógus szerint az idevonatkozó könyvek a következők:

„Fabri, Petri: De febre pestilenti,
Massa Nicolai: De febre pestilentiali,
Portofirmani Antoni: De peste et variolis.” (91).

A XVII. századból már néhány magyar nyelvű olyan könyvet ismerünk, amely a pestissel, a döghalállal részint szakorvosi,

* Az első Magyarországon megjelent orvosi munka, amely a pestissel foglalkozik Sebastian Pauschner műve „*Libellus de remediis adversus luem pestiferam*” 1550-ben látott napvilágot Nagyszébenben. Borsa Gedeon a *Communicationes...* 27. számában ismerteti e művet. — Ezután megemlíthető még Komáromi Csipkés Györgynek 1664-ben, Debrecenben megjelent, *Pestis Pestise...* c. műve (RM. K. I. 1012). valamint „*Doctor Sam. Spilenberger, etc Pestis Alesciaros Renovatos Anno 1634.*” c. műve, amely Lőcsén jelent meg ugyanebben az esztendőben (RM.K. II. 492.).

A XVII. században még egy olyan magyar munka jelenik meg, amelyet meg kell említeni, ez az eperjesi tragikus végű gyógyszerész, Weber János 139 lapos könyvecskéje, amelyet 1644-ben nyomtak Bártfán: *Amuletum Das ist Ein Kurtzer und Nothwendiger Bericht zur Zeit der Pestilentz (A szerkesztő)*.

részint teológiai szempontból foglalkozik. 1634-ben pl. Kolozsvárott jelent meg Csanaki Máté könyve: „*Az Dög-Halalról való reövid Elmélkedés. Melyben az dög halálnak mivolta, eredeti, okai, eszközi, tulajdonsági, végei, orvossági az szent írásból, természetnek foliásából és historiakból világosan meg magiaráztatnak Csanaki Máthé által. . . . És monda Esaiás: Hozzanak egi kötés száraz figét ide. És hozának és aszt az kelevénre keöték és meggiogiula*” (136 lapos nyolcadrét könyv).

Bártfán 1645-ben Klösz Jakab híres nyomdájában jelent meg Weber János eperjesi gyógyszerész tollából: „*Amuletum, az-az: Reovid és szükséges oktatás a Deog halálról, szerezetet Weber Jánostól, Eperjesi Patikáriustól. Sirach v. 8. A Patikárius Orvosságokat csinál és ennek az ő munkáinak soha nincsen vége, és ő általa sok jó szerezetik ez földnek színén*”. Megjegyzendő, hogy Weber könyvét 1739-ben újra kinyomatták.

A szerző és a kiadási hely megjelölése nélkül 1661-ben jelent meg:

„*Pestis kész Orvossága. Az az A' Mirigy halálról való reövid Tracta, mellyben egy Megszomorodott ember maga vigasztalására, a'mennyire lehetett, felvizsgálta a' Pestisnek ábrázolását, szerző és érdemleo okait, végeit, ereit, orvosságit és másokkalis szeretetből együgyüven közlötte. Habakuk 3. v. 5. Az ő (Isteni) ortzájánál jár a deog halál, és az eo lábainál mégyen ki a'pokolvar vagy tuezes-kelevény*” (a könyv 64 lapos).

1662-ben Rosnyai János nyomdájában lát napvilágot Szepsi András műve:

„*Deoghalál ellen Orvosság. Az az: A' Pestises időkben, a' helyekben való a' lakó embereknek ki adatott szent Elmélkedés: melyben mind a' Pestisnek nehézsége ki-fejeztetik, a' mind a' minémü karban helyeztetett emberek találtnak, az orvosoltatnak meg*” (68 lapos könyv).

Debrecenben 1679-ben pestis regnált, azaz „*Jehova angyala és keze is Debreczen városában az ifjakat és véneket pusztítá*”, s ekkor Felvinczi Sándor, a debreczeni gyülekezet egyik együgyü lelki pásztora írt könyvet a pestisről:

„*A Jehova nevében a'pestisről való Rövid beszélgetés, mellyben le rajzoltatik Nyolcz Prédikációknak alkalmatosságával a'Pes-*

tis nec, avagy döghalált szerző nyavalyának egész természete, minden ehez tartozandó környül álló dolgokkal egyetemben, a mennyire az Istennek szent könyve és a Természet vizsgálók azt minékünk előnkben adgyák” (92).

Végül meg kell még említenünk, hogy Weszprémi István, Debrecen város egykori nagy hírű városi tisztiorvosától 1755-ben Londonban jelent meg a „*Tentamen de inoculanda peste*” című munka, Chenot Ádám pedig megírta Erdély 1770/71. évi pestisjárványának történetét: „*Historia pestis Transilvanicae, 1770 et 1771, mely Budán 1799-ben jelent meg 139 lapon egy táblázattal*”.

A magyarországi pestisragály egykori pusztításairól vannak tárgyi emlékeink is. Ugyanis sok városban és helységben a pestisveszély elmúltával oszlopokat emeltek, s ezen pestisoszlopok közül sok ma is megvan. Gazdagabb helyeken a pestisszentek tiszteletére (Rókus, Sebestyén) kápolnákat, szegényebb helyeken szobrokat emeltek. Ezek legnagyobb része azonban a XVIII. századi nagy pestisiek (1710—14, 1739, 1740—41) megszűnésének emlékére készültek. Tudomásunk szerint a soproni pestisoszlop, amely 1660-ban készült, ma is megvan, továbbá a Győr—Sopron vármegyei Egyházásfalu kőből faragott és két pestisvédőszenttel díszített feszülete a XVII. század második feléből szintén ma is létezik. Tehát a pestis a képzőművészeket, a szobrászatot és építészetet is foglalkoztatta. De meghihlette a festészetet is. Tudjuk, hogy Makart János háromrészes festménye: „A pestis Florenzben” megvolt a Firenze melletti villa Landauerben. Viszont Gros Antoine Jean képe a jaffai pestis betegek-ről a párisi Louvre-ban ma is megtalálható.

III. A Körmendi Levéltár anyaga a pestisről

Közel 400 pestisre vonatkozó adatot sikerült a hatalmas Körmendi Levéltárból, kezdettől (1510), egészen a Kollonics kardinális által 1692-ben kidolgozott „Ordo Pestis”-ig kiemel-nünk, azonban nem merjük teljes biztonsággal állítani, hogy a levéltárból a mondott időszakon belül a pestisről szóló összes

feljegyzések mind, kivétel nélkül a kezünkben vannak. Lehetnek darabok, amelyek a hatalmas levéltárban kikerülték figyelmünket, de mindenesetre arra törekedtünk, hogy a közzéteendő anyag lehetőleg teljes legyen.

Nem feladatunk az így kibányászott pestisre vonatkozó történeti adathalmazt feldolgozni, azt nálunknál arra hivatottabb szakértőkre bizzuk, itt most csak nagyjából ismertetni óhajtuk az előkerült és rendelkezésre álló körmendi anyagot.

Adataink túlnyomó többsége magyar nyelvű, azonban a XVI. századiak inkább latinok, de a XVII. századból vannak német nyelvűek is.

Az adat szolgáltatók részint a Batthyány családból, ennek barátai, jó ismerősei, de főleg udvarbírái, tiszttartói, szóval alkalmazottai közül kerültek ki, viszont megtörtént, hogy egyszerű takácsmester (Batthyány Ádám rohonci udvari takácsa) Wünüscher, vagy Winischer Farkas is igen értelmes és használható pestisjelentéseket ad és a védekező óvintézkedéseket is mintaszerűen végzi el.

Figyelmen kívül hagyva az 1645. évi ama feljegyzést, amely a nyugat-magyarországi pestis inficiálta helyeket, szám szerint 69-et sorol fel, ezenkívül adatainkból még körülbelül vagy hetven fertőzött helység nevét lehet megállapítani, úgyhogy ezek alapján a XVII. században regnáló pestis által fertőzött helységek és területek térképét is meg lehetne tervezni.

Körmenden kívül pedig fertőzött volt tehát: Babócsa, Balogfalva, Bécs, Bécsújhely, Zalabér, Berkifalu Körmend mellett, Berzence, Boldogasszonyfalva, Borostyánkő, Bucusu, Buda, Csajta, Csákány, Csém, Cáling, Damonya, Detrekő, Dobrafalva (Zala), Egerszeg (Rába), Füzes, Gőr (Gur), Grác, Gyanafalva, Győr, Hidegkút, Hodász, Incéd, Ivánc, Jormansdorf, Kanizsa, Kapornak, Kaposvár, Kemend, Keszthely, Királyfalu, Kiskomár, Körtvélyes, Köveskút, Lendve, Longszál, Minichof, Molnaszecsőd, Nádálja, Nagyfalva, Németújvár, Olbendorf, Orbánfalva, Pápa, Pécs, Pónic, Pozsony, Pörönye, Rakicsány, Rohonc, Sitz, Sopron, Söpte, Strém, Stomfa, Szalónak, Szécsisziget, Sentelek, Szentgothárd, Szentgrót, Szentgyörgyvár, Szentmárton, Szentpéter, Szigetvár, Szombathely, Tarcsa, Torony,

Trakostyán, Újudvar, Vasvár, Velege, Veszprém, Zabar, Zalavár helységek.

Említettük már, hogy Pozsony város tanácsa 1577-ben felsőbb helyre időnként és rendszeresen jelenti a pestis-halálozásokat, a körmendi anyagból azonban kiderül, hogy Pozsony ezt 1571-ben is megtette éspedig valószínűleg bécsi mintára, mert Corvinus Illés humanista orvos 1582-ben egyik levelében írja, hogy Bécsben a „contagióban” elhaltak neveit minden nap (*quotidie*) „*offeruntur Regimini et deinde Caesari*”.

Lehet, hogy eme példa után indulva a Batthyányak, főleg pedig Batthyány I. Ádám személyzete is urának rendszeres jelentéseket tesz a körmendi, rohonci stb. pestis-körülményekről és -halálozásokról. Ezek a számadatok már csak azért is megbízhatóbbak, mert Ádám mindennek pontosan utánajárván, az a tisztartó, udvarbíró vagy más jelentéstevő ugyancsak megemlegette volna, ha Ádám hasból készült házszámféle jelentésen kapja rajta.

A körmendi pestisvész halálozási számait 1644-ben az ottani tisztartó Gerdákovics Mátyás jelenti. Szerinte 1644. július 21-én két, július 22-én egy pestis-halott volt csak Körmenden. Július 23-án Hidassi Sándor feleségét és gyermekét temetik, tehát két pestis-halott volt. Július 30-án Gerdákovics már azt jelenti, hogy hetenként 3—4 a pestis-halottak száma, de a ragályban „*feles nép*” fekszik.

Augusztus 4-én három, 5-én pedig két pestis-halott volt.

Augusztus 13-án Gerdákovics összegez, s megállapítja, hogy a Körmend melletti Berkifaluban eddig (hogy mettől azt nem említi) a pestisben elhaltak száma hatvan; Körmenden pedig 42. Augusztus 31-ig Körmenden a halottak száma szerinte 107-re emelkedett; ez a szám október 23-ig ötödfélszázra ugrott föl, de valószínűleg Berkifaluvá együttl.

Rohoncra 1645-ben Winischer Farkas, a már említett udvari takácsmester adja Batthyány I. Ádámnak a pestisjelentéseket. Winischer mester pontos, lelkiismeretes, megbízható ember volt, aki, úgy látszik, becsületességével Batthyány bizalmát mindenképpen kiérdemelte, akiben tehát gazdája teljesen megbízott, jobban mint tisztartóiban vagy udvarbíróiban, mert Winischer

nemcsak jelentéseket ír és számadatokat közöl, hanem ura meghagyásából intézkedik is, mégpedig mintaszerűen.

Winischer első jelentését Rohoncról 1645. szeptember 15-én teszi meg, s ekkor megtudjuk, hogy a rohonci német plébános Prey János szintén pestisbeteg volt, de már öt nap múlva felgyógyult. Ugyanekkor a Nagyszombatból a pestis elől ide menekült apácák a hónap első felében visszatértek Nagyszombatba, mire a rohonci elhagyott lakásaikat Winischer kitisztogattatja, ura nevében tovább intézkedve meghagyja, hogy a rohonci vár kapuit gondosan őrizzék és se az intéző, se más ember a várból ki vagy oda be ne járkáljon, hogy a vár pestismentes maradjon.

A pestis-halálozásokról Winischer (a továbbiakban W.) szeptember 20-án teszi meg első jelentését és eszerint szeptember 18-án 12 személy, 19-én 9 személy, 20-án pedig 11 személy halt meg pestisben. Ugyanekkor jelenti azt is, hogy a rohonci vár szobáit szorgalmasan tisztíttatja és minden nap füstöléssel fertőtleníti.

Szeptember 23-án jelenti, hogy e hó 21. és 23. közt a rohonci horvátok és németek közül 27 személy halt meg pestisben, de több, mint száz ember pestisbeteg. A vár pestismentes, gondos őrizet alatt áll és az itteni személyzet egészséges.

Szeptember 25-én kelt jelentés szerint 24-én hét, 25-én pedig hat személyt temettek el pestis miatt. 26-án pedig a pestis-halottak száma 24.

Október 5-én jelenti W., hogy okt. 1—4. közt 33 személy halt el pestisben, tehát naponta átlag 11.

Október 8-án: ezen hó 5-től 8-ig 21 személy halt meg. A rohonci pék házában történt pestis-halálet miatt W. a pékséget kitisztíttatja és füstöléssel fertőtlenítteti. Winischer tehát e kor ama ritka egyéniségei közé tartozott, aki a pestisragállyal szemben a tisztaságra és fertőtlenítésre helyezte a fősúlyt.

Október 14-én W. szerint 8. óta 25 személy halt el pestisben. A rohonci vár most is epidémiamentes, tehát W. rendkívül gondosan őrizteti.

Október 21. A jelentés szerint a halottak száma okt. 14—21. közt 50-re emelkedett, tehát naponta átlag hét.

Október 29. Ekkor okt. 21. óta már csak 26 személy halt meg, s ebből a legnagyobb rész a magyar Rohonc városból. Innen kezdve a pestis dühöngése gyengülni látszik.

Október 31. A pestis-halottak számra már csak öt.

November 4. Már maga Winischer is elismeri, hogy a ragály némileg enyhült, noha a halottak száma három nap alatt 18 volt, tehát naponta átlag 6.

November 11. W. jelentése szerint 7. és 11. közt a halottak száma ismét 18, de a napi halálozási szám már csak 3 és 4 közt váltakozik.

November 18., 12. óta Rohonc német városban pestisben egy gyermek, a magyar városban pedig három személy halt meg.

November 23. 18-ától 23-ig, tehát öt nap alatt 23 személy halt meg pestisben, tehát naponta 4—5.

December 15. W. jelentése szerint december 3—9. közt hét pestis-halálozás volt, dec. 9—15. közt pedig halálozás már nincsen, sőt úgy a német, mint a magyar városban csak egy-egy pestises beteg van.

December 24. 9-étől, helyesebben 15-étől összesen három halott volt, a betegek száma a magyar városban kettő, a németben egy.

December 31. 24. óta csak egy pestis-halott volt. S ezzel Winischer jelentései befejeződtek.

1645. szeptember 18. és december 31. között tehát Rohonc mind a három városában (magyar, német és horvát) pestisben összesen 329 ember halt meg, egy napra körülbelül 3.1 halálozás jut. A jelentések értelmében a pestis Rohoncon ekkor, október második felében, kulminált, azután fokozatosan csökkent.

Gerdákovics és Winischer jelentéseivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a tisztartók és a többi alkalmazottak dolga a pestis-halálozási jelentések szempontjából nem volt túl könnyű, mert a pestis-halottak összeszámlálásakor a családtagok, hozzátartozók a pestist lehetőleg eltitkolták vagy letagadták, a pestis helyett vérhast, tifuszt, vagy más betegséget jelentettek be, csak azért, hogy a pestissel járó sok kellemetlenséget kikerüljék.

Megtörtént pl. 1655-ben Körmenden, hogy midőn az itteni gombkötő három cselédje és legkisebb gyermeke is meghalt, Falusy György tisztartó a gombkötőre reáüldött, hogy hitére vallja meg, vajon ezek pestisben haltak-e meg. Mire a gombkötő azt válaszolta, hogy inkább ki megy a városból, de meg nem esküszik, mire minden háza népével együtt Körmendről ki is küldték.

Winischerrel pedig 1645-ben az történt, hogy amidőn György rohonci csizmadia egyik fia meghalt, természetesen Winischer kérdezősködni kezdett a halál oka felől. Valaki azt mondta, hogy a gyermek pestisben halt meg. A másik kijelentette, hogy székéről esett le és így halt meg. A harmadik viszont azt állította, hogy a gyermek a sajtár vízbe fulladt bele. A negyedik szerint már hosszú idő óta beteg volt, és ezért halt meg. Csoda, ha eme tipikusan falusi mentalitás miatt Winischer kétségbe esve jelenti, hogy nem tudja megállapítani, hol van itt az igazság.

Az emberek tehát ilyenkor titkolódtak, tagadtak, mellébeszéltek és halandzsáztak, hogy a pestissel járó és említett kellemetlenségeket elkerüljék. Ilyen, enyhén szólva, „kellemetlenség” volt pl. a pestises családnak a városból való kiküldése, azaz fonákja a profilaktikus védekezésnek. Szalónakon pl. 1655-ben az ottani pestises lakatgyártót családostól kiküldik a városon kívül jó messze, egy árokban készített színbe. Teszik ezt november 8-án, és ez a szerencsétlen család még december 3-án is kénytelen ebben az árokbeli színben egészségesen dideregni. A másik ilyen kellemetlenség a pestises ház kiürítése, lezárása és lepecsételése volt. A ház lakói pedig mehetek, amerre láttak.

A pestis ellen ekkor is a leggyakoribb a profilaktikus védekezés, ti. a vár- és városkapuk, közlekedési utak őrzése, kordonvonalak felállítása, mint amilyent pl. 1656-ban a Lapincs folyó vonalán állítottak fel. Azonban ezek a védekezési módok nem mindig voltak célravezetőek, mert a fő utakat ki lehetett kerülni álutakon vagy rejtett gyalogösvényeken közlekedtek. A kapuk stb. őrei emberek voltak akkor is, éppúgy telve gyarlósággal, mint a ma embere. Pl. a pénz akkor is beszélt. És ha nem használt a pénz, az emberek nem riadtak vissza az erőszak-

tól sem. Megtörtént pl. 1644-ben, hogy a kapuőrési rendelkezéseknek Rohoncon a lakosság erőszakkal ellenállt, megtámadta és szétverte a kapuőrseget. Panaszkodnak a jelentésttevő alkalmazottak, hogy egy-egy városba a bejutást esetleg meg tudják ugyan akadályozni, de már a kiszökéseket nem, ami nem is csoda, hiszen 1634-ben pl. Bécsből a pestis elől ugyancsak tömegesen szöknek és szaladnak széjjel az emberek.

Pestises időkben lehetőleg kerülik a csődületeket is. Megtiltják pl. a robotra, malmokba, tömegmunkákra, temetésekre stb. gyülekezést; beszüntetik, illetve meg sem kezdik pl. a várakban az inventálásokat. Ha pedig pestises falukra kell kiküldeni valakit bizonyos ügyek elintézésére, akkor a kiküldött nem megy be a fertőzött faluba, hanem ettől jó távoli helyre kihívhatja a bírót vagy egy esküdtet és ezen keresztül intézkedik.

Próbálnak a pestis ellen vesztegzárral, elvéve tisztasággal, szellőztetéssel, fertőtlenítő füstöléssel, amulétával, baldrjánvívvel, „Brunnel Wasser”-rel stb. védekezni, de a legkörülmenyesebb védekezési mód Batthyány I. Ádámnak 1659. előtt kiadott idevonatkozó rendelkezéseiben olvasható.

A humanista Herberstein Felicián Batthyány Boldizsárnak a pestis ellen hathatós védőszerként a „lapis Wesoar”-t ajánlja.

Ad egy pestis elleni receptet Batthyány Boldizsárnak a nagyhirű humanista bécsi császári udvari orvos, Pistalocius Miklós is, amelynek olcsó alkatrészei az euphorbia, azaz magyarul kutyatej, mastix és a közönséges sáfrány.

A pestis ellen egyébként Batthyány I. Ádámnak sokféle orvossága lehetett, mert 1644-ben Könczöl Mihály azzal gyanúsítja Ádámot, hogy a pestis mérge ellen „*elegendő és sokféle orvossághí vannak*”, s kéri, hogy ezekből küldjön „részt” neki.

Emlegetik körmendi forrásaink 1655-ben itt-ott a pestis elleni „gyökér”-orvosságot is. Ekkor Csányi Bernát Csákányból azért az emberért akar küldeni, „*ki pestis ellen tud giökér orvosságot*”. Ez a gyökérorvossághoz értő ember Szentgyörgyvölgyére való volt, s Csányi innen el is hozatta, voltak is nála gyökerek és a szentgyörgyvölgyiek „*igen tartanak hozzá, mind eq tudónak mondgiák*”. Ez a tudós adott is Csányinak olyan pestis ellen való gyökeret, amelyet kútban kell tartani és „*enni is köl benne*”.

Arról, hogy ez a gyökérorvosság használt-e, Csányi nem ír, azt azonban hangsúlyozza, hogy ez a tudós igen fél attól, hogy ördögösnek tartják és, úgy látszik, ezért gyökérgyógymódjával igen rezervált volt. Valószínűleg a mirigyfű (Petasites Tourn) gyökere volt ez. Erről a gyökérgyógyszerről egyébként a Körmenti Levéltárban levő „Abdecker Buchlein” is megemlékezik.

Vannak adataink pestist jósoló jelekre is, amidőn a pestis mintegy hirnököt küld előre, hogy jövetelét hirdesse. A körmenti Szokoly Mihály deák írja, hogy berkifalusi (Körment közvetlen közelében) emberek mesélik, hogy sokszor éjjel az utcákon látják járni a „Nagy embert” ki akkora, mint egy tölgyfa, s ez a kitörni készülő pestis előjele. De megjelenik a pestis előjele csikó, sőt borjú képében is, s ezek nyargalásznak éjjel az utcákon.

Berkifaluban tehát ezek voltak a pestist jósoló jelek, nem pedig a csoma és a „fekete lovas”, és nem lehetetlen, hogy ezek magyar különlegességek voltak.

A pestis terjedését összefüggésbe hozzák a hold megújulásával is.

Mivel a pestis sok dolgozó iparos embert pusztít, egészen természetes, hogy a földesurak saját érdekeik védelmére minden módon igyekeznek jobbágyaik életét menteni. Ezt cselekedte Batthyány I. Ádám is, midőn megszerezte és írásban magyarul és németül 1659 előtt közzétette a pestisbetegség tüneteiről s a ragály elleni védekezésről szóló, valószínűleg sok példányban készült memorandumát. Ebben a munkában a pestis tünetjeinek részletes és pontos leírása még ma is helytálló.

Magától értetődik, hogy a Batthyányak megfelelő egészségügyi személyzetet is tartottak maguk körül. A XVI. században az akkori humanista orvosok kitűnőségei állanak a Batthyányak szolgálatában, pl. Bertoletti Jusztinián, Cornax Mátyás, Corvinus Illés, Cortonaeus Utinensis Péter, Francus vagy Franco Cézár, Homelius János, Petracolus János, Pistolotius Miklós a bécsi császári udvari orvos, Spinus Miklós. A XVII. században Batthyány I. Ádám, úgy látszik, előszeretettel alkalmazott újkeresztyén, azaz anabaptista orvosokat, mint pl. Breitensteiner Burghardot vagy Purgolt Bálintot. Jó másfél századon

át a Batthyányak körül több, mint félszáz orvost és gyógyszerészt látunk foglalatoskodni.

Itt-ott találkozunk török orvossal vagy pedig nemcsak ember-, de állatorvosnőkkel is. A XVII. században pl. egy gráci orvosnő szolgálatait veszik igénybe.

A Batthyányak uradalmaik székhelyein saját gyógyszer-tárakat is tartottak fenn, és saját gyógyszereik vannak. Ennek ellenére Bécsből, Bécsújhelyből is temérdek gyógyszert hozatnak és ezek számlái ma is megvannak.

Saját személyük és személyzetük, továbbá saját gyógyszer-táraik ellátására megfelelő felszereléssel „vízégető” személyzetet és fűszedőasszonyokat is alkalmaztak. Ugyancsak bőven voltak borbélyaik is, mert hiszen pl. Batthyány I. Ádám minduntalan köpölyözteti magát.

A nagyszabású egészségügyi apparátus ellenére a XVII. században megtörténik nemegyszer, hogy súlyosabb esetekben Bécsből, főleg az udvari orvosokat és borbélyokat hozatják el és szabályszerű konzíliumokat tartanak.

Borbélyok és bábák nemcsak az uradalmi központokban, hanem a nagyobb helységekben is működtek.

A XVII. században a borbélyiparral foglalkozók voltak természetesen legjobban a pestisnek kitéve, és pl. 1645-ben a pestis Kőrmenden az összes borbélyokat kipusztította annyira, hogy csak egyetlen egy maradt közülük életben.

Nem csoda, ha az emberek a pestistől és haláltól mód felett irtóztak, ezért írja Keglevics Péter 1644-ben Batthyány Ádám-nak, hogy „*Inkább akarnám török uenné fejemel tisztességesen, hogi sem oli deög halállal meg halnék*”.

Mielőtt mondanivalóinkat befejeznék, talán hasznára lehetnének a jövő pestissel foglalkozó történetkutatóknak, ha felhívjuk figyelmüket arra az óriási anyagra, amely a XVIII. századi pestisekre vonatkozik. Az anyag zöme az Országos Levéltárban van. Ennek kancelláriai osztályában pl. az 1738—1748. évi pestisre vonatkozólag 15 Fasiculus Pestilentíaliát találunk, a ragállyal foglalkozó rendeletekkel és jelentésekkel.

Ugyanitt a helytartótanácsi osztályban az 1736—1756 közti időből 9 „*fasiculus acta pestilentiae*”, az 1738—1743. évi budai

pestiskárookra vonatkozólag egy fasciculus, és egy közte „Protocollum Contumatialia” van. Egyébként a helytartótanácsi „Departamentum Sanitatis” iratok 1780-ig 409 fasciculust képeznek, ehhez járul még hat fasciculus Normalia, három fasciculus Acclusa és 65 kötet elenchus és index.

A kincstári osztályban a „Benigna Resolutiók” és az Expeditiones Camerales tartalmaznak ide is vonatkozó anyagot, viszont van itt egy „Acta Contumationalia” című gyűjtemény, amelynek anyaga 1773-tól 1738-ig terjed. Vannak azonban ezen az osztályon más gyűjteményekben is pestisre vonatkozó iratok, pl. az 1710. évi pestisben Bártfán elhaltak összegezése a Limbus II. sorozatának 4. fasciculusában található. A városi levéltárak közül mintaszerűen van rendezve Körmöcbánya városi levéltára. Ennek 34. fonsában, a fasciculus 1–5-ben No 1—496 szám alatt, 1442-től 1600-ig a következő tárgyakra vonatkozó iratokat találjuk:

„Aqua salubris, Apotheca, Balneatores, Chyrurgi, Obstetrices, Pharmacopolia, Res Sanitatis, Visitatio Pharmacopolium.”

Lőcse város levéltárában a pestis pusztításáról, terjedéséről, az ellene való védekezésről az 1662—1678 közti évekből a XX. osztály, fasciculus No 1., 15. és 22. szám alatt vannak adatok, az 1677—1756 közti időből pedig ugyancsak XX. osztály, fasciculus 13. No 459. alatt a szepesi kamara 11 rendeletét találjuk, amelyeket a pestis elleni védekezés tárgyában Lőcse városához intézett.

Itt-ott külföldi levéltárak is foglalkoznak a magyarországi pestisekkel, pl. a müncheni, Geheimes Staatsarchivumban vannak adatok a mi 1738—39. évi pestisjárványunkról: 1738. Die daselbst, ti. in Ungarn ausgebrochene Seuche, Jelzete: Kasten schwarz 81. No 12.

1739. Kistlers Bericht aus Wien . . . die in Ungarn und den benachbarten Staaten entstandene Seuche 1739. — Jelzete: Kasten schwarz 358, No 54.

Mivel célkitűzésünk az, hogy a Körmendi Levéltár napfényre hozott pestissel foglalkozó történeti adatait tudományos használatra bocsássuk, átadjuk a szót elődeinknek, azoknak, akik a pestises időket átélték, végigszenvédtek, és feljegyzéseket

készítettek. Mint megbízható tanúi az elmúlt időknek, beszéljenek helyettünk ők.

A Körmen-di Levéltár pestistörténeli adatait az alábbiakban időrendbe szedve tesszük közzé.

Jegyzetek

1. Irodalmunkban behatóbban foglalkozott a pestisjárványok múltjával Linzbauer Xavér Ferenc, a Codex Sanitario Medicinalis, Buda 1852—1861 című munkájának I. kötetében az 1—130. lapokon. Fekete Lajos: Magyarországi ragályos és járványos kórok rövid történelme, Debrecen 1874-ben megjelent könyvében, Magyar-y-Kossa Gyula dr: Magyar Orvosi Emlékek című művében, az I. kötet 119. lapján a pestisorvosról, ugyanitt a 330—332. lapokon: Mátyás király óvszere a pestis ellen című cikket közöl, végül II. kötetének 171. oldalán a pestisemlékekről értekezik. Ír a pestisről Demkó Kálmán: A Magyar Orvosi Rend Története című Lőcsén 1892-ben megjelent munkájának 163—167. lapjain. — Arányi Erzsébet: Fertőző betegségek Magyarországon 1600—1650. Budapest 1911, című doktori értekezésében 42 lapon át foglalkozik a ragályokkal, köztük a pestissel is, de időben korlátozottan. Megyei kisvárosi monografusaink legtöbbje jobbadán a XVIII. századi pestisjárványokkal foglalkozik, így Demkó, Hornyik, Kátay, Kriskó, Karácsonyi János, Petri Mór, Reizner János, Szederkényi Nándor, Tóth Sándor és mások. Végül meg kell említenünk a „Gyógyászat” folyóirat 1873. évfolyamát, melyben 1263-tól a XVII. század végéig graszszáló történetéről van szó.
2. Századok folyóirat. 1898. évf. 955. l. 1901. évf. 663. l.
3. Századok 1902. évf. 485—488. l.
4. Századok, 1907. évf. 953. l.
5. Magyar-y-Kossa három kötetes idézett művében Rohonc Szalónak neve nem fordul elő.

6. Bal Jeromos, Dr. Förster Jenő, Kauffmann Aurél: Hain Gáspár lócsei krónikája, Lócse 1910—1913. 12. l. Ezután röviden: Hain.
7. Farlati: Illyricum Sacrum, 131. l. Fejér: Codex Diplomaticus IX/7. kötet, 72. l.
8. Országos Levéltár, Dé. 4055. Kiadva: Anjou-kori Okmánytár V. kötet, 289. l. — Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból. II. kötet 370. l.
9. Buda 1437. évi lakosságát Salamon Ferenczel szemben Tagányi Károly 22 585 főre becsülte, úgyhogy minden szobára két-két, s minden kamrára három-három (!) lakost számított. Ámde ezek szerint Buda ekkor annyira zsúfolt lehetett, hogy ide zsinatolni a király senkit sem hívhatott volna meg. A német Jastrów Ignác statisztikus szerint (Die Volkszahl der deutscher Städte am Ende des Mittelalters und zu Beginn der Neuzeit, Berlin 1886) a nagy német városokban, mint Nürnberg, Strassburg, Danzig stb. körülbelül 20 000, Bazelben, Frankfurtban 10—15 000 ember lakhatott. Kizárt dolog tehát, hogy Budának, ahol sok, vidéki várakban lakó és Budán ritkán megforduló úrnak is volt háza, 1360-ban vagy később 20 000 felüli lakossága lett volna akkor, amidőn Fényes szerint Budának még 1850-ben is az öt külvárossal együtt csak 35 000 lakosa volt. Egyébként lásd Buda város lakosainak középkori számáról id. Kováts Ferencz fejtegetését a Magyar-Zsidó Oklevéltár, Budapest 1938. IV. kötetében a XXXIII. oldalon.

1360. február 27-én Ursio velencei követ ezeket írja: „Et in veritate magna mortalitas fuit et presencialiter sed in Hungaria, et specialiter Bude et Vicegrado, et sicut fertur, ibidem sut mortui ultra XVI. millia personarum” stb. Diplomáciai emlékek az Anjou-korból II. kötet, 548. l. Ováry: A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevél másolatai. Budapest, 1890. I. füzet, 51. l. Századok 1887. évf. 56—57. l. Fényes: Magyarország geográfiai szótára, Pest 1851. I. kötet, 171. l.

10. Tkalcic: Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, Zágráb 1889. I. kötet, 244. 261. l. Ezután röviden: Tkalcic.
11. A Zichy család okmánytára. IV. kötet 217. l. — Turul, XIX. évfolyam, 1960. l. — Fejér: I. m. IX./5 kötet, 481. l. Sopron vármegye Oklevéltára. I. kötet, 457. l. Tkalcic: I. kötet, 297. l. —
12. Hain: 13. l.
13. Történelmi Szemle, 1929 évf. 127. 135. l.
14. Tkalcic: II. kötet, 246. l. — Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, Brassó 1903. IV. kötet, 3. 75. l. „Saevissima pestis, quae vulgo magna appellatur, omnia paene climata mundi pervasit” vagy „grassatur”. Ezután röviden: Quellen.
15. Tkalcic: II. kötet, 319. 367. l.
16. „Ob metum pestis, quae modo in toto regno meo grassatur, domo aberam—” Thallóczy Horváth: Jajcza története, Oklevéltár, Budapest 1915. 53. l. Quellen: MCCCCXXC. „Pestis ingens grassatur per totam terram Barcensem.” MCCCCXXV. „Pestis ingens Coronae et in provincia Barcense grassatur.” IV. kötet, 4. 12. 52. 155. l.
17. 1496. „Saeviente Budae ac propinquis in locis pestilentia (II. Ulászló) in silvas Vertesias prope Sambucum oppidum longe lateque patentes secessit, ibique venando et aucupando totam fere aestatem traduxit.” Istvánffy Miklós: Historia Regni Hungariae, 1758. évi kiadás, 27. l. 1495.” Item his diebus Germanos domini ubique mecum, quia Agriae pestis erat.” Adatok az egri egyházmegye történelméhez, Eger 1887. II. kötet, 425. lap. Berzeviczy: Aragoniai Beatrix életére vonatkozó okiratok, Budapest 1914, 476. l. „Mi trovo obsessa de la pestilentia, la qual va bacchando per tutto questo Regno.”
18. Verancsics Antal összes munkái, II. kötet (Memoria Rerum) 5. l. Főgel—Iványi—Juhász: Bonfini Rerum Ungaricarum Decades, IV. kötet, 272. l. Pray György: Epistolae Procerum I. kötet, 76. l. Istvánffy: I. M. 37. l. Budapesti egyetemi könyvtár, Pray-kéziratok, XIV. kötet,

- pag. 43. „Wladislaus ob metum pestis Brodam se confert.” Ugyanitt Kaprinay-kéziratok, quarto XI. kötet, pag. 49. — Tkalcic: III. kötet, 97. l.
19. 1523 augusztus 2. — Buda Burgio Antal Salamanca Gáborhoz: „Si crescit pestilentia, forte ibimus ad Ovár et Posityum.” Bécs, Staatsarchiv, Grosse Correspondens, fasciculus 25/b.
 20. Magyar-Zsidó Oklevéltár, I. kötet. 322. l.
 21. A horvát vég helyek oklevéltára, 406. 415. l.
 22. 1469. január 18. „Sciatis, quod hic nulla viget pestilentia, sed homines antiqui moriuntur.” Nagyszében város és a szász egyetem levéltára, U. III. nro 183.
 23. 1528. augusztus 30. Viterbo. VII. Kelemen pápa János királyhoz: „Superadditis vero ad tantam sterilitatem etiam belli et pestis cladibus ubique in misera Italia vigentibus” stb. Róma Vatikáni Levéltár, Armarium XL. tomus 22. folio 103.
 24. Oláh Miklós levelei, 4. l. 1529. „Mortuo Oszwaldo morbo epidemiae exposui de propriis meis pecuniis ad ipsius sepulturam denarios XXVII.” Eperjes város levéltára No. 1140.
 25. Munkács város levéltára, Törzs gyűjtemény, Privilégiumok, és Diplomák, fasc. II. nro. 19.
 26. Bécs, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten, fasciculus 24.
 27. Verancsics összes munkái, II. kötet 83, 85. l.
 28. Istvánffy: I. m. 153. l.
 29. Barabás Samu: Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok, Budapest 1898. I. kötet 52, 57. l.
 30. Hain: 93. l.
 31. Dr. Iványi Béla: Lőcse város lakói és azoknak vagyonsága 1542-ben. Közlemények Szepes vármegye múltjából, I. évfolyam, 234. l.
 32. Hatvani: Brüsszeli Okmánytár II. kötet 353. l.
 33. Barabás: I. m. I. kötet, 199, 201, 218, 1.
 34. „Initium pestis horrendae Coronae et post per totam Transilvaniam”. — Quellen: IV. kötet 535, 80, 182.

35. Bártfa szabad királyi város és gyógyfürdő, Budapest 1901, 32. és kk. l.
36. Barabás: I. m. I. kötet 239—240. 288—289, 328. l.
37. 1555. február 8. Bécs, Hofkammer Archiv, Hungarn, fasciculus 14, 339.
38. Hain, 101. l.
39. Bécs, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten, fasciculus 85.
40. Ováry Lipót: A magyar tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai, Budapest, 1890—1894, II kötet 160. l.
41. Verancsics összes munkái, II. kötet, 107. l.
42. 1563. „War zu Caschau, Epperiesz, Zeben, Leutschav vnd viellen Orthen in Zipsz ein grosses Sterben.” Hain, 109—110. l.
43. Bécs, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten fasciculus nro 95.
44. Quellen: IV. kötet, 52, 82. l. Történelmi Tár. 1880 évf. 642. l. Székely krónika.
45. „Pozsonii quoque videtur serpere magis, quam cessare.” Bécs, Staatsarchiv, Ungarn Allgemeine Akten, fasciculus 110.
46. „Pestis hic quotidie magis ac magis desaevit, adeoque omnium domos peragrat, ut nullae aut perpaucae sint e quibus aliquot cadavera elata non sint, et quotidie non efferantur. Cimiteria vix sufficiunt funeribus, ad latera montium sepulturae fiunt. E domo quoque camerae aliquot infecti abducti sunt. Nulla remissio divinae irae conspicitur. Cogimur cum gratia Serenitatis Vestrae ad tempus alio secedere”. Bécs Hofkammer Archiv, Hungarn, fasciculus 14 370. — Országos Levéltár: Expeditiones Camerales ex 1576. október 19. továbbá 26—29.
47. 1576. november 12. Pozsony. — Bécs. Hofkammer Archiv Hungarn, fasciculus nro 14,370.
48. Házi Jenő: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928. 98. l.
49. A szépesi kamara Kisszebenből „Cassoviam nos revertisse, ab eoque tempore hic Cassoviae licet nondum omnino

- cessaverit pestis, officium nostrum, quantum in nobis est, sedulo ac fideliter facere.” Bécs, Hofkammer Archiv, Ungarn, fasciculus 14,371.
50. Bécs, Hofkammer Archiv, Ungarn, fasciculus, 14, 373.
51. Az 1577. október 4, 11, 25, november 1, 30, december 28, 1578. január 4, 25, kelt jelentések megvannak Bécsben, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten, fasciculus 111. és 112.
52. Történelmi Tár, 1878. évf. 364. l.
53. Bécs, Staatsarchiv, Ungarn, Allgemeine Akten, fasciculus 112.
54. Mind a három levél az Országos levéltárban letéteményezett Máriássy-levéltárban, a batizfalvi részben.
55. Hain: 125. l.
56. Dr. Veress Endre: Az erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából. Budapest 1913. II. kötet 145. l.
57. Házi Jenő: I. m. 151. l.
58. Quellen: IV. kötet, 182. l.
59. Történelmi Tár. 1880. évf. 646. l.
60. Kolosvári és Ovári: Corpus Statutorum Municipalium V/1. kötet, 38. l.
61. 1588. decembr 4. — „Ist abermal ein gross Peststerben in Siebenbürgen gewesen.” 1588. „Hoc anno pestis ingens grassatur in Barcia.” Quellen IV. kötet 42. l. 156.
62. Történelmi Tár, 1878. évf. 912. l.
63. Hain: 130. l.
64. Istvánffy: I. m. 487. l. — „1603. Nachdem die Taubsucht, so die Ungarn Hagymás (helyesebben hagymáz) heissen aufhöret, so hat die Pestilenz mehr denn ein Jahr gewähret, woran so viele gestorben, dass kaum der vierte Teil überblieben.” Quellen, IV, kötet 14. l.
 „1603 starben die Leute entsetzlich an der Pest, dass man in Kronstadt im Mai an manchen Tage 70--100 begraben worden.” Quellen IV. kötet, 55. l.
 1601. szeptember 10. „Ist wiederum grosse Peststerben gewesen.” Quellen: IV. kötet, 44. l.

65. „1633 grassiert die Pest in Siebenbürgen, zumal in Cronen.“ „1633 ist ein gross Pestilenz-Sterben in Kronstadt und in ganzen Burzenland gewesen, dass etzlich tausend Menschen sein dahin gestorben.“ Quellen: IV. kötet, 221. l.
66. „Den 22 Juli dieses Jahr (1633) bin ich Daniel Nekesch, auch mit der Pest inficieret und sehr schmerzlich darnieder gelegen, durch Gottes Hilf widerumb davon genesen.“ Quellen: IV. kötet, 225. l. azután 185, 230 és 231. l. — 1646. „Auf der Schespurg und deren Gegend grassieret die Pest heftig sehr.“ 1646. „Umb Michaelis-Zeit hat die Pest auch allhier zu Cronen angefangen und zwar allzuerst in der Heilig-Leichmesgass zu der Herr Gerg Nadescheren ain einer Diensmagd, und also allgemach hin und her fortgesetzt bis zu End diese Jahrs. 1647 alsobald in angehenden Lenzen aus Gottes gerechten Zoren überdis Sünd nimbt die Pestilenzsucht also zu, dass in einen Haus in der Purzengassen in 4 Wochen 5 Kinder Mann und Weib, alle dahin sterben, dass man das Haus zugeschlossen hat.“ 1646. „Ist in diesem Jahr Hendel Mark ausn die Stadt gemacht wegen der regirender Pest in ganz Burzenland.“
67. Kolosvári és Ovári: I. m. V/2. kötet, 181. l.
68. Quellen: IV. kötet, 257. 260. l.
69. A grádeczi Horváth—Stansith család levéltára, Nagyőr (Nehre), Szepes megye.
70. Kolosvári—Ovári: I. m. II/2. kötet, 423. l.
71. Hain: 210—211. l.
72. Dr. Iványi Béla: A márkusfalvi Máriaassy család levéltára, Lőcse, 1917.-119. l.
73. Hain: 258. l.
74. Magyar Történelmi Tár XV. kötet, 29. l.
75. Kolosvári és Ovári: I. m. V/1. kötet, 154. l.
76. Magyar Történelmi Tár, XV. kötet, 208, 230, 245, 255. l.
77. 1662. „Vmb die Zeit ist in Zipsz die Pest je länger je weiter eingerissen, absonderlich hatt esz auch zu Kirchdorff angefangen. Es ist auch ein Messerchmid Namens Hans Kitsch von Wallndorff allhero in sein Behausung in Katzwinckel zu wohnen kommen, hatt ohne Zweiffel von Walln-

- dorf aus der Pest etliche Sachen mit sich gebracht, ist ihn bald ein Kind gestorben, darauff mann ihn mit all den seinigen aus der Stat geschafft, welche sich in der Schützen Bienhaus begeben, all da Ihm sein Weib vnd Kind krank worden und gestorben". Hain: 294. l.
78. Történelmi Tár. 1909. évf. 316. l.
79. Magyar Történelmi Tár. XVI. 234. l.
80. Hain: 303. l.
81. Bécs Hofkammer Archiv, Siebenbürgen, fasciculus, 5, 469/b.
82. Károly János: A trencséni vár, Trencsén, 1910, 115—16. l.
83. Kolosvári és Ovári: I. m. IV/2. kötet, 544. l.
84. Hain: 470. l.
85. Szombathely város levéltára, 1678—86. évi protocollum 187. l.
86. Gelcich: Instituzioni marittime sanitarie della republica Ragusa, Trieszt, 1882.
87. Magyary-Kossa: I. m. III. kötet, 331. l.
88. Századok. 1879. évf. 442. l.
89. Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolosvár 1943.
90. Knauz Nándor: A pozsonyi káptalan kéziratai. Esztergom 1870. 192. l.
91. Országos Levéltár: Urbaria et Conscriptioes. Fasciculus 76, No 6.
92. Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. Budapest 1879. — I. kötet, 279, 330, 412, 416, 507. l.

KÖRMENDI ADATTÁR

Ahol levéltári jelzet nincs, azok a missilis levelekből valók.

1. 1510.

A szlavóniai Szent Márton-napi adóról szóló számadási feljegyzésből kivonat:

„Anno domini millesimo quingentesimo 10 isto tempore regnabat pestis valida in hac provincia.”

Középkori számadások, No 59.

2. 1541. december 9. Németújvár.
Batthyány Ferenczné Swetkovics Katalin levele Batthyány Kristófhoz.
„Literas dominationis vestre intelleximus, ubi scribit dominatio vestra ex parte domine consortis sue, sororis nostre. Itaque dominationis vestre id scribere possumus, quod quosque Luna non erat plena, hic non moriebantur, nisi jam ad oppositionem Lune mori inceperunt. Nos nescimus quamdiu durabit. . . . si non cessabit mors, nos quoque hic non permanebimus.”
3. 1541. december 12. Németújvár.
Batthyány Ferencné Swetkovics Katalin Batthyány Kristófhoz.
„Literas eiusdem intelleximus, libenter audimus, quod eadem simul cum domina consorte sua est in bona sanitate. Nos quoque, laus sit Deo, bene valemus, sed prout et eadem scribit, quod in circuitu Thoron mori inceperunt, hic in circuitu nostrum quoque simili modo in futurum adhuc nescimus, si magis invalescet, aut quomodo erit.”
4. 1553. november 24. Trakostyán.
Batthyány Boldizsár levele atyjához, Batthyány Kristófhoz. Közli atyjával, hogyha meg akarná őt látogatni, akkor Trakostyánban és nem Viniczén találja. „nam heri prope arcem tres sunt mortui morbo pestilentico, et nos hac nocte fugimus Trakostyáni, ubi in nos merito quadrare versus Vergilii poterit, ubi sic inquit: Incidit in Scillam, volens vitare Carybdim, nam ut cognovimus et in vicinatu Drakostyany pestis pululare caepit.”
5. 1553. december 14. Trakostyán.
Batthyány Boldizsár levele atyjához Batthyány Kristófhoz, melyben a többi közti írja:
„Hodie advenerunt literae domini Francisci Batthyány, in quibus scribit, ut in vicinatu Zolonok pestis iam cessasset, et in Vyuar essent tres hebdomade, ut nullus e vivis vi pestilentico excessisset.”
6. 1554. július 4. Németújvár.
Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristófhoz.

- „Pestis non tantum in Regno Sclavoniae grassare cepit, sed in comitatum Zaladiensem, aliisque locis.”
7. 1554. november 20. Bécs.
Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristófhöz.
„Nova condigna nulla habemus, preterquam aiunt imperatorem Turcharum redisse e prelio perscio, venissequae in civitatem quae vocatur Ezron, nec audet illinc recedere quum Persa ubique vestigia insequitur eius ac ex imperatoris copiis fame, pesteet ferro plus ducentorum millium hominum interisse.”
8. 1555. május 23. Újudvar.
Zrínyi Miklós, a szigetvári hős levele Batthyány Kristófhöz.
„Nolumus magnificam dominationem vestram latere, nos propter evitandam et precavendam pestem, que in hac insula nedum quiesceret, verum passim in dies grassare incipit, uxorem nostram et totam familiam ad tuciora loca trans montes velle transducere.”
9. 1555. május 29. Némétújvár.
Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristófhöz.
Írja a többi közt, hogy nem tudja, mit akar „Manestorff” fürdőben, „cum et doctorem domini bani consulare posset, cuius consilio uti magis probarem, quam hoc tempore thermas petere. . . . Rogamus ne mittat hominem ad nos e loco peste infecto, nolumus enim quid, quod deus avertat, acciderit familie nestre.”
10. 1555. október 18. Rohonc.
Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristóf királyi pincemesterhez.
„Magnifice domine et frater honorande, salutem. Accepi literas vestras, ex quibus intelligo pestem in Thoron idgrassari incipere, quod ego profecto doleo, velletis idcirco coniugem vestram, ad me mittere in Wywar, non possum quidem recusare, poterit venire, sed neminem alium secum adducat, quam mulierem Kospot Dora et unam ancillam Katerinam vocatam et admittendum unum iuuenem, preterea neminem secum adducat, et si plures

adducet, eos in arcem non intromittam, sed ipsa cum prefatis personis, muliere et ancilla poterit venire, oportet tamen ipsam per unam aut alteram septimanam inferius in horto habitare, et ad tempus ibi esse. Scribitis de tuto loco, satis tutus locus videretur mihi Worasdinum, preterea etiam ordinavi vobis hospitium in Wynicze, ibi etiam satis tuto possetis manere, bonaque vestra essent ibi in propinquo. Ego habeo in arce filios vestros et aliorum dominorum liberos, miror quod optatis liberis vestris damnum aliquod, neque ego etiam volo me nunc tanto periculo pestis implicare, dixi etiam antea, quod ego iter habeo et non potero mecum magnum gynecium habere, si itaque consors vestra veniat, veniat ut premisi, equos statim iterum domum reduci faciatis, vix enim equos sustentare possum.”

11. 1955. december 24. Németújvár.

Batthyány Ferenc levele Batthyány Kristófhhoz a többi közt írja:

„Quod de peste magnifica dominatio vestra scribit, non audio libenter et ut intelligo cepit etiam ad nostras partes appropinquare, aiunt enim Lyndwa seviru cepisse.”

12. 1562. október 26. Szalónak.

Batthyány Ferenc levele Kuskóczy János deákhhoz, Varasd vármegye törvényszékének jegyzőjéhez.

Hívja magához tárgyalni. „Ha penigh halatwl félnél, bátor atwl semyth ne fély, merth otth semy efféle dologh ninczen a hol ez lezen, ha penygh ez idő alath walamy következmények, esmégy oly helen hagyom, a hol egészségehel vagyon.”

13. 1658. május 11. Németújvár.

Batthyány Ferencné Swetkovicz Katalin levele Batthyány Boldizsárhoz, Batthyány Kristóf fiához.

„El vettem az kegyelmed levelét, megys értettem, hogy kegyelmed irya azt, hogy értette volna, hogy itt halnának és innétt el akarnék menny. Kér kegyelmed azon hogy egyebwe ne mennék, hanem kegyelmedhez, azt keszenem, jó néwennys veszem kegyelmedtől, mynt jo vramtól és

és jó fyaamtól, vgy vagyon, hogy ez napokban megh jettwnk
vala Horwat Katha betegségén, de legyen istennek hála,
nyncz mostan semmy félelmwnk, jóllehet szegén Fwrko
Istwantys tegnapa napp themették el, de nem pestysbe,
hanem nem tuggyok mychoda betegség vagyon raytok,
szynthe el akarnánkys menny, nem mehetiink, mertt az
kys Blagay igen beteges és eremest el nem hadhattyk.”

14. 1568. május 13. Németújvár.

Batthyány Ferencné Swetkovics Katalin levele Batthyány
Kristófhhoz.

„My mynd nyájan jó egészségbe vagywnk, chak hogj im
ez el mwlt napokban az pestys kezdett vala bennwnkett
rettegetny, de legyen istennek nagy hála, megh chönde-
szedék, nem twggyok ez vtán mynt leszen.”

15. 1568. június 9. Németújvár.

Batthyány Ferencné Swetkovics Katalin levele Batthyány
Boldizsárhoz.

„Kywányok az kegyelmed jó egészségétt hallany, legyen
istennek hála, my myndnyáyan jo egészségbe vagywnk,
chak hogy az hostatba halogatnak, ma ys egy betegölt
megh.”

16. 1568. június 20. Rohonc.

Batthyány Ferencné levele Batthyány Kristófhhoz.

„Az kegyelmed betegségétt kytt byzony igen bánok és ha
itthon valamivel twdnék eremest szolgálnék kegyelmednek.
Az doctortt kywánya kegyelmed, de byzony még mostan
sem jött megh, hanem Preny Gabrielnénél vagyon, ha
itthon volna megh hyggye kegyelmed, hogy byzony kész
volnék mynd járthon el bochaátny. Adhatom eztys kegyel-
mednek twttára hogy én magamys bwdosoba vagyok az
halál előtt, im Béche megyek.”

17. 1568. augusztus 9. Bécs.

Batthyány Ferencné levele Batthyány Boldizsárhoz.

Köszöni a küldött gyümölcsöt: „Wywarrol kenég nem
merwnk semmi gjewmeolchjet hozatnonk. . . Továbbá ihol
ir kegyelmed énekem, hogy meg hadnám az wywariaknak,
hogj oda Rohonchra ne járjanak, láttja isten, hogj én

meg hattam és megys irtam az wdwarbyronak, hogy myndennek meg hagja, hogy oda ne menjenek, azért kegyelmed es irya meg oda nekyk, hogj oda kegyelmed felé ne menjenek. Az wtán ha méges nem szwnek, valamelyjet kegyelmed ot találtathat, bewtesse meg kegyelmed chjak az halastoba bwktassanak wagj kettet, az teóby nem ke-wánkozyk oda, mert az én népemnek ot semmy dolga egjéb njnchjen.”

18. 1570. június 14. Szombathely.

Bejczy Gergely levele Batthyány Boldizsárhoz.

Felkéri: „Irya meg kegyelmed, ha pestis wagyon mychoda hyruel él kegelmed az feketehe kenyéren és seoreon kegyelmed.”

19. 1570. november 22. Bécs.

Corvinus Illés bécsi humanista orvos levele Batthyány Boldizsárhoz:

„I am dudum etiam ministrum meum in arcem ablegassem nisi propter luem pestiferam aliquot septimanas extra urbem abfuissem.”

20. 1571. január 29.

Valamely város (valószínűleg Pozsony) a fenti napról szóló halálozási statisztikája, kimutatva az infekcióban és nem infekcióban elhaltak számát.

Vninficiert Personen in der Statt gestorben. Imm Bürgerspital ain Person vninficiert gestorben.

Summa 1 Person.

Inficiert Personen in der Statt gestorben.

Summa 0 Person.

Vninficiert ausser der Statt 3

Inficiert ausser der Statt 0

Person.

Im Lasareth gestorben 0

In dem Lasareth gefiert 2

Summa aller Personen 6.

Kívül: Todtenznedl den 29 January, anno 71.

Eredetije fél ív papiron, a körmendi levéltár XVI. századi számadásai közt, a fenti dátum alatt.

21. 1571. november 6. Szombathely.
Bejezi Gergely levele Batthyány Boldizsárhoz.
Jelenti, hogy: „Posonban igen regnál az pestis.”
22. 1571. november 25. Bécs.
Miklós deák levele szarvaskendi Sibrik Mátéhoz.
Értesíti, hogy „Az Posony gülés megh lezen wyzköröztben,
ha az pestis zenwedý.”
23. 1572. június 21. Szalónak.
Sallér Farkas levele Batthyány Boldizsárhoz.
A többi közt: „Adom kegyelmednek thwtára aztis, hogy
az Németségen immár annyra nem hálnak, mynth az előtth,
hanem két hétben és három hétben hal meg eg.”
24. 1573. május 6. Bécs.
Pistalócius Miklós humanista, bécsi császári udvari orvos
levele Batthyány Boldizsárhoz.
„Ego ad magnificentiam vestram venire valde cupio, sed
adhuc tempestas est nimium frigida et vires imbecilles,
nam convalescere hic nullo modo in tam pestilenti aëre
possum.”
25. 1575. július 13. Bécs.
Istvánffy Miklós levele Batthyány Boldizsárhoz.
A többik közt: „Dicunt hic pestem grassari, et propterea
archiducem intra paucos dies ad Novam Civitatem iturum,
sed pro certo nescio.”
26. 1575. szeptember 23. Bécs.
Kivonat Istvánffy Miklósnak Batthyány Boldizsárhoz
intézett leveléből.
„Quod incolumis ex castris dominatio vestra magna
redierit, gratulor. Quod vero huc Viennam venire consti-
tuit, mihi non videtur. Adeo enim hanc urbem pestilen-
tia populatur, ut iam ex meis quoque tres corripuerit,
quorum duos extinxit, ex quibus altererat Joannes Copachy
cuius morte audita, vix lachrymas continui. Audio do-
minos Regentes cras discessuros ad securiora loca. Itaque
non est, quod dominatio vestra magna veniat. Etiam si
autem illi non migrarent, tamen in hunc corruptum aerem
magnificentiam vestram venire nollem. Ego quoque certe

timeo, licet mutaverim hospitium, sed Deum precor, ut quamdiu vult me conservet. Serenissimus Archidux nescio quid hic facit, puto eum nescire quo fugiat, quia etiam in Nova Civitate morbus iste grassatur. Si me audire vellet, consulerem, ut in arcem Posoniensem se conferret. Sed ipse viderit.”

27. 1575. szeptember 26. Bécs.

Pistalocius Miklós medicinae doctor levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben többek közt a koleráról is ír, s azután folytatja:

„Habeo quidem uxorem valetudinariam ferme continue et abesse domo iis temporibus quibus ista pestilentia morbi vis quottidie incrudescit periculosum propter uxorem et filiolum, sed et alias ista contempsi et contennam semper pro magnificentiae commodo et necessitate.”

28. 1575. október 4. Bécs.

Istvánffy Miklós levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben többek közt tudatja, hogy:

„Dominus cancellarius est Posonii, et si pestis aliquantulum cessaverit, eum huc expectamus, sed forte ego id non sum expectaturus.”

29. 1575. október 9. Bécs.

Corvinus Illés levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben többek közt tudatja, hogy:

„Dominus Listhius est Posonii, noluit propter luem ingredi Viennam, Pestis nihil accrevit, sed paulatim serpit in urbe velut antea.”

30. 1575. október 17. Bécs.

Istvánffy Miklós levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben tudatja, hogy:

„Spes enim mihi erat reverendissimum Cancellarium huc venturum. Sed hic nudiustertius in domo sua quidam suus servitor peste obiit, quae res eum adhuc Posonii retinebit.”

31. 1575. október 19. Bécs.

Corvinus Illés levele Batthyány Boldizsárhoz.

„Propter luem poterit per hunc nuncium demandare Gas-picio, ut de domo salubri prospiciat.”

32. 1575. október 28. Bécs.
Corvinus Illés levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben többek közt tudatja, hogy:
„De domo Spishamer etiam heri cum Gaspicio locutus sum, non deerunt occasiones sine periculo luiis.”
33. 1576. szeptember 22. Bécs.
Pistolocius Miklós udvari orvos levele Batthyány Boldizsárhoz, melyben a házánál előfordult pestisgyanús megbetegedésekről, azután pestis elleni orvosságról, végül a milánói, velencei és páduai pestisről ír.
„Generose et magnifice domine et compater gratiosissime, Salutem et servitorum meorum commendationem. Prioribus literis, quas per Gaspicium miseram ad magnificentiam vestram, significaveram, quomodo salinae illius hispani inquinatissimi fraude et nequitia meae domus quies cum maximo discrimine salutis fuisset perturbata, nunc vero intelliget quam fuerim perturbatior ab illius discessu, ut meo periculo vestra magnificentia discat in huiusmodi pestilenti contagione nec iocandum nec fidentum esset. Postridie quum discesserat Gaspicius, servitor meus Laurentius coepit conqueri de dolore colli, et paulo post apparuit pustula parva rubea, ego cum suspicarer pestem esse, satim illum misi ad hortum et dedi pulverem una cum illo ellixirio alexipharmaco, et feci statim secare venam. Quid multis! Excrevit tumor ad magnitudinem semellae nigerrimi coloris, insanivit mirabiliter, sed post septimam diem resipuit, ita quod cum necessaria esset opera chirurgi, qui carnem illam nigram totam auferret, ad Lazarettum illum misi, ubi curatur nunc et intra aliquot hebdomadas spero illum sanum futurum. Famulum triduo post secuta est ancilla una coqua, eodem plane modo, nisi quod pluribus usa remediis cum non adeo insanata adhibita quoque primo sectione venae, carbunculus ille in collo ad tantam magnitudinem non pervenit, et id ferre convaluit. Isto tam repentino infortunio nimum perterrita, uxor iam octiduum male valet, et nunc quoque decumbit ex animi potius perturbatione, quam corporis.

Ita in cubiculo uno conclusi ego, uxor, et filiolus et una ancillula, coeleae vitam agimus. Servitor unus nobis necessaria comparat, vivo sollicite et remediis me ipsum ac meos quantum possum tueor, expectatur a Deo, quid de me et meis statuatur, qui si me praesevaverit, animo securus tandem ad Vstram Magnificentiam veniam. Interim consilium et benignam erga me Magnificentiae vestrae voluntatem grato animo amplector et quas potero habebō gratias. In hanc orationem ingressi illud addam, hisce diebus cum vicissim colloqueremur magnificus dominus Felicianus et ego de Pestis curatione revocavit mihi in memoriam de Euphorbio, quod certissime esset pestis remedium, ego quoque alias intellexi et hic volui adscribere recepta sicuti alias habui, ut si perseveret pestis inter rusticos vestrae magnificentiae, curet fieri experimentum et meo iudicio credo in initiis esse praesentaneum remedium. Euphorbii

Masticis singulorum unciam mediam,

Croci ordinarii grana quinque,

Istorum unumquodque per se bene pulverizetur, deinde simul diligenter commisceant, post ea cum melle despumato in formam pastae fiat, ut possint fieri quasi pilulae. Detur huius pro communi persona drachma media, hoc est quantum ponderat medius ducatus.

Pro persona adulta as, hoc est aliqui parum minus quam integra drachma.

Pro persona juvene decem vel duodecim annorum, scrupulus unus.

Assumpto hoc absteineat a cibo usque fuerit secuta operatio, non comedat carnes, nec hibat vinum, per. . . quarta die assumat Theriacam.

De theriaca quod monet vestra magnificentia, scripsi Ratisbonam et denuo scribam cum primum adferretur mittam et profecto ego quoque pro me ipso ita magno desiderio expecto, ut si quis aliud unquam, nam civitas prorsus caret vera Theriaca. Novi nihil habeo. Ratisbonae caesar graviter aegrotavit, dicitur nunc convaluisse.

Pestis apparuit Mediolani, in duabus domibus, nescio quod illic quoque fiet. Venetiis et Patavii adhuc maxime saevit, adeo, quod non inveniantur, qui cadavera sepeliant et potestas facta est omnibus bannitis ut qui servire vult per tres menses ad sepelienda cadavera, liberi sint ab exilio. Sed nullus vult conditionem istam recipere. Dominus Pechi rebus tam magnis tamque foeliciter pro patria gestis, de quibus nulla futura aetas conticescet, iam tandem toto laboribus defessus supremum capitaneatum resignavit. Borsanus ille mercator instat pro pecunia, vellem ut vestra magnificentia libera esset semel ab istis bestiis. Finem facio perturbatus tempore perturbatissimo.

Deus vestram magnificentiam cum magnifica domina et charissimis liberis servet incolumem et me quoque cum meis adiuvet. Datum Viennae, 22 septembris 1576.

Magnificae dominationis vestrae
Servitor deditissimus et compater
Pistallotius”

Kívül címzés: „Generoso et magnifico domino domino Balthasari de Batthyan, dapiferorum regalium magistro (sacrae) caesareae maiestatis consiliario etc. domino et compatri gratiosissimo.” Eredelije víztől némileg rongált egy ív papíron, kívül zárópecséttel.

34. 1577. szeptember 12. Bécs.

Kivonat Corvinus Illésnek Batthyány Boldizsárhoz írt leveléből.

„Pestis plus ingravescit atque extra urbam quoque vagatur”

25. 1580. körül (Sine dato.)

Herberstein Felicián humanista levele Batthyány Boldizsárhoz, melynek utóiratában ezt írja:

„Ih rat dier, du solst das du von Ertzpischof ein lapis Wescar bekhumbst, dan er ist remedium praesentissimum contra pestem”.

36. 1582. december 17. Bécs.-

Corvinus Illés levele Batthyány Boldizsárhoz, többek közt írja:

„Cum contagio ita se res habet: quotidie omnium personarum defunctorum nomina offeruntur Regimini, et deinde Caesari: ex illis descriptionibus interdum nulla, interdum duo aut tres personae ex lue inveniuntur demortuae, ita, quod adhuc non sit valde periculosum, sed bona cautela, de qua scribit cominode potest adhiberi.”

37. 1583. február 12. Pozsony.

Kivonat Pistalocius Miklós orvos Batthyány Boldizsárhoz intézett leveléből.

„De peste hic nihil, non est ut ab eo metuat.
Magnificentia vetra uidet omnia hoc tempore plena periculis, pestis grassatur ubique, hostis semper imminet, varii morbi nos corripiunt, haec praevidere nos oportet.”

38. 1585. március 20. Csejte.

Kivonat Pistalocius Miklós udvari orvosnak Batthyány Boldizsárhoz írt leveléből.

„Hic passim grassatur Pleuriticus morbus, edec (sic!), ut sit popularis, multi moriuntur, causam iudico esse constitutionem temporis nimis siccam et ventosam. Si isthic ita vagatur iubeat fieri sectionem ex brachio a latere dolente, et egri abstineant a vino et aromatibus.

Nescio an oblita sit magnificentia vestra remedii illius contra pestem pro rusticis ex praecipitato, ita ut praecipitatum ponatur in crucibulo et madefiat ex aqua solis, ut fiat quasi lutum et ita super cineres calidos exiccetur. Et ita repetatur ter vel quater. Ultimo conteratur pulvis, et de ea detur quantum super cuspidem cultri cum modico pruno, quia est ingratisissimi saporis, vomet eget venenum, tum postquam bene vomuerit, detur parum theriaces.”

39. 1585. október 23. Pozsony.

Kivonat Pistalocius Miklósnek Batthyány Boldizsárhoz írt leveléből.

„Pestis hic parva habet incrementa, maiora dicuntur Viennae et praefectus aulae reginae Galliae mortuus est, ipsa Vienna secessit, archidux quoque in Hebbestorf manet. Pirnaur, ille mercator a quo Magnificentia vestra Viennae iubebat aromata emi, peste mortuus est.”

40. 1585. október 23. Bécs.
Kivonat Corvinus Illésnek Batthyány Boldizsárhoz intézett leveléből.
„Lues ingravescit, Deus nos clementer custodiat....
Pilnauer obiit peste.”
41. 1599. október 26. Újudvar.
Kivonat Zrinyi Györgynek Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.
„Én azt hyttem, hofi az Doctor kegyelmednél legien, de talán eddigh oda iutot, hyzen az Istent, hofi megh konnieból kegyelmed, mind az által kegyelmedet fölötte igen kéröm, giakorta irasson éneköm az maga állapotia felől. Myuel hofi az pestis oda föl naponként mind terjed, megh kónniebölvén kegyelmed iöyen alá az itt való hazayba, itt Istennek iouoltabol egésségös tyztta eegh vagion, nemis hallany sohul itt a tayon, hofi valahol mirigibe holttak volna.”
42. 1600. körül.
Kivonat a körmendi levéltárban levő „Abodecker Buchleinböl.” 58. (Tételszám). „Für die pestylentz.
Wenn einer ampfindet ihm ein pestylentz auff scheust, oder geschwillet wie nur das ding pflaget zu thun, so schlage er mist mer denn seinen eygen kott darauff, es zeucht im die hitze gewisz her ausz.—“
119. (Tétel szám). „Für die pestilentz.
Golt perlen, Corellen ein Horn, Hirsch Horn klein (?) klain we krohen eugelein eines so viel als das andern abgewochen gepulvert auss einer gutten schitzen (!) ingenohmen vnd dem notturftigen inn Wein eingeben, so man is den Kindern geben wiel, so musz man die Krohen Augen aussen lassen, denn sie sindt zu bitter.
Item nim 3 ebes wurtzeln, stosz sie alein, bade dich damit ihn einer Wanne, schmir dich damit, es ist fur die gifft.
Item. Krause muntz gasper brandt Wein vnd tiriack eines so viel, alsz des ander ein puluer gemacht vnd in die Nasen gestrichen, ist gut fur die pestilentz.”

43. 1602. június 18. Szatmár (Zakmar.)
Sennyei Gáspár levele Inhoffer Jánosné született Sibrik Annához, melyben írja, hogy a hadak járása miatt ott a föld elpusztult, „amy penygh illetj az Erdely állapottyát, ottys bizonyora annyra valo puztétás lett, kibull olly éhségk köüetkeszet uolt, reajok kit embery állat az my ideonkben vgyan nem halhatott. Deogh halálys igen regnált keosztok, de legen hala Istennek, az immár megh zünt.”
44. 1602. október 3. A Buda melletti táborban. („Ex castris ad Budam positus.”)
Thurzo György levele Batthyány (II.) Ferenchez, melyben többek közt írja:
Budán az ellenségnek élése „igen szükeön wagyon és az pestys miat felette ygen hálnak.”
45. 1615. július 4. Rohonc.
Podár Gergely Batthyány (II.) Ferenchez, melyben a többi közt írja, hogy:
„Nagyságodnak azt akaram megh jelentenny ismegh az Pestis regnálni kezdett, tegnapp az szeöleöben volt az apyauul az gyermek, rajta kökt az Pestis, ma reggel megh holt. Annak feöleötteo az melly házból ennek eleotteo hárman holtak kj, mast ismegh vyobban három fekszik annál az Háznál.”
46. 1616. február 19. Szalónak.
Kivonat Jobbágy Jánosnak Batthyány (II.) Ferenchez írt leveléből.
„Nagyságodnak azt is irhatom, hogy ittis ighen kezdenek halny, mert az elmult héthen az német szabónak, az ky az Bagody házában lakik, három gyermeke holt megh, az Sternernekis tegnap egy gyermeke holt megh, ugy wagyon, hogy semmit nem ismertek raytok, hanem ha beleöl walo Pestis lett volna raytok, hanem az Stettnernek egy szolgáló asszony embere fekszik mostan, azt mondgyák, hogy azon ugyan raiths wagyon.”
(Nem tudjuk, hogy Jobbágy Jánosnak Batthyány (II.) Ferenchez intézett és 1616. február 28-án Szalónakon kelt

levelének alább közlendő része nem függ-e össze a most idézett levéllel. A levél ide vonatkozó része így hangzik: „Az nagyságod parancsolattya szerint én a kertézzel az kertben és azon kywl az hol tuttok, megh kerestettem, hogy ha walahol Angelica gyökeret találtatthattunk volna, de bizony itt sehohol nem találhattny, mert az kertész azt mondgya, hogy az el mult eőszel asszony w Nagysága az ky az kerttben wolt, mind ky ásatta és uizetégettetet beleőleő. Hanem im Rohonczra is irtam, hogy ha ott találny, mindgyárást Nagyságodnak kwldessenek.”)

47. 1620—30 körül.

Kivonat azok névjegyzékéből, „Az kik az robotsagru el maratanak”, noha birság terhe mellett parancsolták.

.....
„Kis Zent Myhal es Velege nyulta fogua az halál el kezdetet, az vlta fogwa semy haznokat nem veheték akar my nemo birsagh alat paranczoltaknak (Igy!) nekik.”
Eredetije a XVII. századi számadások közt.

48. 1621. október 20. Szalónak.

Kivonat Jobbágy János tisztartónak Batthyány (II.) Ferenchez irt leveléből.

„Nagyságod tudakozza, hogy ha itt Mirighben halnak, azérth Nagyságodnak azt irhatom, hogi edgiszeri mirigiben halnak, egiszeri hagimazban, edgiszeri penigh egiéb beteghségben.”

49. 1621. december 30. Szalónak.

Kivonat Jobbágy Jánosnak Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.

„Az Czéplőkett láttya Isten eleget szorgalmazom, de számtalan az betegh, hogy némelly faluban tsak kétt férfyatis aligh látt az ember, az ki egésséges uolna.”

50. 1662. augusztus 4. Szalónak.

Batthyány Ferencné lobkowitzi Poppel Éva levele Marusits Mátyás németújvári fővárnagyhoz, melyben többek közt írja: „Az mint értem immár ottis az Várason kezdettenek halny és az német Praedicatornén rayta szökött uolna az mirigy és az én német öttuesemenis.”

51. 1622. szeptember 22. Németújvár.

Kivonat Marusits Mátyás németújvári fővárnagynak Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.

„Az it ualo állapot felől irtam tegnap Nagyságodnak, hogy hála Istennek mastan egy héttől foguan alkalmassint megh álot az mirigh halál, hanem a falukon vgj mint Poniczon, Bonján, Fizessen, Pependorffon és Körtueliesen keztek halni. Az rabok közöl a kik betegek im írua köl(t)em Nagyságodnak.”

52. 1622. október 14. Németújvár.

Kivonat Marusits Mátyás fővárnagynak Battyány (II.) Ferenchez írott leveléből.

„Az my az it ualo állapotott illeti, hála Istennek my io vagiunk, az pestis imár vagion sok ideie, hofi nem regnál it, hanem az hidegleölis igen regnál it az emberek keözöt. Az falukon, ugi mint regnál az pestis Poppendorffon, Keörtuellessen, Fizessen, Bomicyán.”

53. 1622. október 17. Németújvár.

Kivonat Marusits Mátyás fővárnagynak Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.

„Hol penigh azt írja Nagyságod, hogy egy louász Rohoncza menne az louakkal, it bizony nintsen. Az Ozmán vagion, s az Hanzli, az Meduessy az be jeöt de még loatt sem vakarhat, azis pestisben feköl, hanem rabokat járhat, azis pesben feköl, hanem rabokat jártattok alla, az akik bánnak az louakkall.”

54. 1622. október 20. Németújvár.

Kivonat Marusits Mátyás fővárnagynak Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.

„Hála legyen az Istennek imár kétt auagy három héttől fogván Pestisben it egy embernél teöb nem holt megh, mastis mind az Várasban, mind az hostátban megh tudakoztattam, ahol uolnának afféle pestisben ualo betegek, de sohun hála Istennek ninczenek, csak egy háznál is. Hanem hidegleöleő emberek sokkan vannak.”

55. 1622. október 21. Németújvár.
Kivonat Marusits Mátyás fővárnagynak Batthyány (II.) Ferenchez írott leveléből.
„Az Forgernek megh hattam, hogy az mely falukban nem hálnak, azokon szedgjen tikott, kapant, ludat és vayatt és Nagyságodnak fel kölgye.”
56. 1622. október 26. Csákány. (Tsákán.)
Máté deák levele Batthyány (II.) Ferenchez, melyben többek közt írja:
„Nagyságodhoz eőreomest az laistrommal feol mentem uolna, de minth hogi Strémben az Pestisben keztenek halnj és oth uoltam keozteok, ennek okáért nem merész- lettem Nagyságodhoz feol mennem.”
57. 1622. szerda. Sopron.
Kivonat Chernel Miklósnak Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.
„Az octava el mult, a tábla birák el oszlottak, „de hogi én bizoniosabat irhassak Nagyságodnak im Zepsi uram és Pataki János vram csak ezen órában érkezének ide Sopron- ban, azoktul értettem, hogi az nagi szwkség az egik oka, hogi el mult s az másik az, hogi Posenion tul mindeniot pestisben hálnak.”
58. 1623. július 4. Németújvár.
Marusits Mátyás fővárnagy levele Batthyány (II.) Feren- chez, melyben többek közt írja:
„Értettem, hogy Nagyságod reám ualo haragyátt. Nagysá- godnak alázathossan keőniorgök, mint kegielmes uramnak, hogy Nagyságod megh botsássa. Láttya Isten, myhánt megh hallottam az Longczailba Barbély Jannos vinczelére Pestisben holt, mindigárt meg hadtam ot keőreőly valóknak, hogy sohova házoktul ne iárianak.
.....
Nagyságodnak azt irhatom, hogi Samaron is kezdettett egi uagi két háznál. De megh hattam mingiárt, akinek kezdettik, hogy ki keöldgiék vagi zoldhegyben vagi erdő- ben, az hazat be tegyék. Czálingon is hálnak pestisben.”

59. 1623. augusztus 15. Németújvár.
Kivonat Marusits Mátyás fővárnagy Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.
„Én kérdeztem Noystiffiaktul, hogy ha hálnánake ot, eők azt mondgiák, hogy nem hálnak, egy háznál keztek uolt halny, az uthan senky nem holt megh. Hanem Chalington hálnak, s Keörttuéliessenn is. Az Sáfár is azt mondgia, hogy Dobralfaluán is kezdetett uolt az az halál egy háznál, de mindgiárt ky keölték az Faluból, az után senki nem holt megh.”
60. 1623. szeptember 19. Németújvár.
Kivonat Marusits Mátyás fővárnagnak Batthyány (II.) Ferenchez intézett leveléből.
„Itth az falukon hála Istennek mostan mirigben nem hálnak, most legh utolszor Novstiffen keztek uolt halnj, de ottis inár hála Istennek megh zöntth. Ismégh Kiralfaluan is ez eleött kétt héttel keztek oult halny. Saffer Andrenak az felesége és ualami gjermekek is holtak megh. Pestisben, de ottis azt mongják, hogy kétt hétteöl foguán nem holtak.”
61. 1633. április 23. Szentgothárd.
idősb Csáky László levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt ezeket írja:
Az új keresztyén orvost „Purgultot uisza bocháttuk, megh szolgálíliuk, hogi ide bocháttá uolt kegyelmed, használt is, noha mégh vadnak korniadozó emberink. Én meddigg lészek it, nem tudom, miuel az uolna akarásom, hogi Chornára mennék füeltetni, de ugi hallám ismégh, hogi ott is mirigiben hálnának, el kültem, hogi uégére menni-ienek s ahoz képest rendelem az dolgot.”
62. 1633. július 22. Tarcsa (fürdő).
özv. Batthyány Ferencné, Poppel Éva levele fiához, Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt a következőket írja:
„Leuelenmel erről akarálak megh találnom, értettem Palatinus urantul, hogi Sopronban fölötte igen kezdettek az embe-
rek pestisben halnj, ugy annyjra, hogy minden nap tizet s tizenkettőt is temetnek el, a te jobbágyid pedgh Rohonczi

tartománybélielk igen gyakorta járnak Sopronban, ez el mult napokban is Faeront Jánosnak holt egy leánya megh Sopronban, az mjnt hallom, annak az feleséghe is oda Sopronba ment s tudom, hogy az leánjának valami partékája Czeleczulája volt, azt mjnd el hozza maghával s az ollyannal a mjrigyet is hamar elhozhattya ember maghával s félő attul, hogy ne foghjon mj közöttünk is az Pestis regnálni. Azért io uolna, hadná megh az tisztarto az egész Rohonczi tartományba mjndeneknek, feiek vesztések alat, hogy senki ne járna Sopronba, mert nagy és nehéz az futás, „egyik helbül másik helbe ualo költözés, mert ha Rohoncra be hozzák az Pestist, tahát onnéd touábis megyen, az egész tartományokban el hatalmasik. Ezt én maghamért nem annjra írom,mjt tj érettetek, mert én Rohonczon nem lakom, jó volna őrizni embernek maghát migh egészséghe vagyon.”

63. 1634. január 10. Körmend.

Kivonat Bozay Lászlónak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Nagyságod parancsolia, hogj Nagyságodat tudósécziám, ha hálnak-e? és miben hálnak az emberek? niha egy nap egy és niha ketthen gyermekek himlőben hálnak, niha harmad napig negiedik sem hal eggis. Némellik mongiák azt, hogy az pestis uele uolna, de bizoniossan nem tudhattiok és ugian csak az apro gyermekek hálnak.”

.....
„Nagyságodnak azt is akarám értésére adni, hogj Hóllóson bizsonnia pestisben hálnak.”

64. 1634. április 3. Körmend.

Kivonat Bozay Lászlónak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az Nagyságod parancsolatthia szerént uoltaképpen értekeszuén az it ualo állapot feleöl, hogj micsoda niaualiában hallianak legen itt, az it ualo vraymat egyben hiutuán, uoltaképpen értekesztem az dologrol. Némelliek azt mondgiák, hogy csiak himlőben hálnak, és némelliek azt mondgiák, hogy pestis is volna. Voltaképpen nem érthethem, ma harmad napya, hogj nem holt senkj az Nagyságod jó

akarattja, ha Nagyságod alá jeön, mégh eddigh csiak az apró gyermekek holtak himlőben, ha Nagyságod jó akarrattja, Nagyságod alá jöhet, mert az pestis felöl semmit bizonyosat nem érthetek.”

65. 1634. május 30. Körmend.

Hidasy András és Bozay László levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írják:

„A gyermekek himlőben halogattanak, de pestisben ez ideiglen nem, hanem az estueegi gyermek bizonyosan abban holt meg.”

66. 1634. július 3. Körmend.

Kivonat Bozay Lászlónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Mivel az kétt Hollóson fölötthe igen keztenek az pestisben halnj, holt immár száztíz közölek el, semmij munkát uelök nem tétethetek.”

67. 1634. július 18. Körmend.

Bozay László levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben írja: „Aratók kellenének, mert az itt valók soha el nem végzik a munkát.” „It bizonyosan halnak pestisbe, mais egy holt, mind pokol uar és mind pestis vagion raitok.”

68. 1634. július 25. Körmend.

Kivonat Bozay Lászlónak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

Ismét aratók küldését kéri, mert „Nem félelmes az pestisteöl, az egj leánkánál teöb nem holt megh.”

69. 1634. szeptember 2. Podomban. (Azaz: Badenben.)

Szili István levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:

„Asszonjom eo nagysága parancsollattjabul kellett Nagyságodnak irnom, hogy az pestis felette igen kezdett reghnálnj Béczen, úgy annyira, hogy naptjában njolczett kilenczettis el uisunek temettnj, erre nézue ő Nagysága küdeöt uolt be Doctor Reghpergerhez, hogy mi tanácsot ad ő Nagyságának, azért azt írta eo Nagyságának, hogy az förödést hadgia ell aó Nagysága mert lehetetlen, hogy ki ferödhesse eo Nagysága az pestis miat miuell hogy igen

fogot mindenött reghnálni, iobnak itéluén azért asszonyomnak eő Nagyságának idején az feredést el hannj, mert ha touáb förödnek eő Nagysága, ennek utánna ártalmasb lenne, ha mind végigh kj nem förödhetné (az pestis miatt). Azért ő Nagysága Nagyságáitul uár, hogi mennél hamaréb lehatt szekerekett köldene fell Nagyságod, az melljen halladék nélkill megh indulhattna, mert Béczből az sok nép iötteön jön ki és az förödeő mindennek szabad, nem tudhattja ember, ki uolt efféle pestiseses heljen és kj nem uolt, iollehatt ő Nagysága immár többet nem förödik, mert féll eő Nagysága mind az fördótóll, hogi ki ne wergie, mind penigh efféle emberektóll, az kik pestises heljróll jónek.”

70. 1634. szeptember 3.

Batthyány I. Ádám öt pontba foglalt szabályzata a pestis terjedésének megakadályozására.

„Anno 1634. Memorialle die 3 septembris.

1. Az vársiaknak meghhadni, hogi az vársi kapukat megh csináltatni mingiárt és az hol kő kerítés nincsen, oda erős kertet foniatni és az kapukra biszonios embereket rendelni, hogi reá vigiászanak, hogi sohonnét aféle mirigies és hallalos hellekről be ne iöienek és az városollis aféle hellekre ki ne menienek, mert kit Isten ne agion hogi behoszák ide, de vallaki hászánál legh elsőben leszen, tehát azt mindenestől elégetetem mind magával egiöt az gazdáiaival, eszt penigh én készen tallaliam migh Vyvarol vissza térek, mert ha nem, hát száz forint birságot veszek raitok.

2. Aztis megh kel erős parancsollat allat hadni, hogi az it vallok sohova az számtarto hire néköl még csak egi mérföld-nire se menienek, mert ha mennek és hire leszen az vrnak tahat minden gracia néköl megh veszi az vr raita az 12 Tallért, aki penigh io biria magát, tehát azon 30 Tall. és 40 Tall. meg veszen.

3. Azt is igen megh kel vizgálni, mikor aféle heti vásárok esnek, hogi aféle hallalos hellekről reá ne iöienek, akor penigh az vásár birók magok menienek az kapukra és megh

lásák, hogi hogi (Igy) honnet iön, és ha aféle hallalos helről iönne tahát nem kell bebocsátani, hanem el kel minden árokat veni és az sárba vagi viszbe vetni, magát visza eőszni.

4. Az kapukat ez után minden cíel be szárni és az kucsokat az várbeli porkolábnak hoszni és az meli kapu kető vagi három nem szökséges az ki iárásra oli igen, tehát vgi be kel szárni és migh eszek az dögös eődők regnálak adigh fel sem kel nitnia eőket, vgi mint az Szollonok fellő valo kaput, és az sáfár hászánál vallót, eszekre penigh az vársiak szöröszenek lakatokat és szávárokat, eben egiéb ne legyen, mert ha másként tallálom megh fogiák látni minemő bñtetést cselekeszem rajtok, ha szót nem fogadnak, az két kapunak az kócsát penigh magunkhosz veszem mindgiárt mihelyt Vyváról megh jövek, adigh az számtartónál legyen.

5. Az mi az horvát vársiakat illeti, azok penigh az falu végén tarcsanak strázsákat és vgis az szerént vigiászanak, mint az itfen valók és ha azon kívül csellekesznek, tahát szintén azon bñtetés és birságh leszen eő raitokis, mint az itt fen vallókon már rendeltők.”

Az egy ív papírra írt memoriálénak többi pontjai nem a pestisre vonatkoznak.

Úgy látszik, hogy Batthyány Ádám ezen kemény intézkedését 1644-ben a maga teljes szigorúságában megújította, ami azután a lakosság részéről heves ellenállásra talált, amint azt majd alább látni fogjuk.

71. 1634. november 3. Dobra.

Idősb Csáky László levele Batthyány I. Ádámhoz, melynek postscriptuma a következő:

„Azt is értettem, hogi ualami pestis suspicioia miat az Szent Mártoni indulgentiára ualo giülés is el mulnék, asztis iria megh kegyelmed, kérem kegyelmedet.”

72. 1634. november 29. Szombathely.

Festetics Pál levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:

„Az Nagyságod parancholetia szerént Káldi vrammal

szólottam, igen busult álapottal vagion ő kegyelme, im Nagyságodnak yrt egi levelet, a leániaa mint bezélik itten pestisben holt.”

73. 1634. december 20. Németújvár.

Festetics Pál tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:

A német urak Hidegkútról mind el akarnak menni. „miert pestis is igen ennapoghban kezdet Hidegkuton regnálni, Szenteleken isminde egiaránt hálnak.”

74. 1635. január 9. Németújvár.

Kivonat Festetics Pálnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Szenteleken a mint bezélik hála Istennek megh csendese-det az halál, kétt heti immár, hofi senki nem holt, holnap magam is fel megiek.”

75. 1635. január 14. Németújvár.

Festetics Pál tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:

Kövér ártányokat „nem is uettek németek, hofi pestis koztok grassált.”

.....
„Pestis mint irtam uolt Nagyságodnak megh szünt uolt ennapoghban Szent Eleken, Hidegkuton is, de mast wyra tudom regnálni fog, fogtára is kezdetet. Egiéb falukon hála Istennek még mind egészségeszek.”

76. 1635. január 21. Németújvár.

Kivonat Festetics Pálnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. „Zenteleken és Hidegkuton is hála Istennek megállot az pestis, nem egéz hete uagion, hofi kétt embenél több nem holt Zenteleken, azokat sem mondgiák, hofi pestisben holtak uolna.

77. 1635. január 24. Németújvár.

Festetics Pál levele Batthyány Ádámhoz, melyben írja: „Itt egiébaránt hála Istennek mind iol uagiunk, Pestis hála Istennek mind Szent Eleken, mind pedig Hidegkuton a mint az elmult nappoghban is megh irtam Nagyságodnak megszeont.

78. 1635. július 28. Körmend.
Falusy György levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt a hollósi pestis miatt utasítást kér.
„Két Hóllóson mit köllessék czelekednyek az pestis miat, Nagyságod paranczollion felőle, itten is az emberek a vérhasban igen kezdettek halogatny, a többj között az előtt négy vagy öt napall betegedet megh egy német giermek, mellien egy tikmonny kelevény volt, s némelliek az uraim közül voltak ollian gianuságban felőle, hogy mirigy let volna.”
79. 1635.
Batthyány I. Ádám sajátkezűleg írt Memoriáléja, melyben különféle utasításokat ad, így többek közt:
„9. Azt is igen megh kel hadni, hogi az hol pestisben halnak, hogi az várban és az várasban ne gjárianak semiképen, mert ha vallami pestist visznek be, az tisztatóra leszen az neheztelés.
.....
15. Az porkoláboknak megh mondani az mi szónkal, hogi az mint már enihaniszor iszben megh hatok, hogi az várban senkit fel ne bocsásanak és tisztán tarcsák, most is hasonló képen minden nap föstöliék és idegent fel ne ereszenek.”
Eredetije a XVII. századi számadások vagy utasítások közt.
80. 1638. március 7. Szalónak.
Jobbágy Dániel szalónaki és rohonci udvarbíró levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:
„Az mi az falukon való dolgott iletti, hogy halny keszdettenek, Purgoltt vramallis beszélgettem felőle, de semj oly féllelmes doglelletes hallál nem regnáll, hanem szegezésben, torok fáyásban és giomor fáyásban halogatnak njhott, de nem mindenött, mert ha vallamj olljonban halnának, Nagyságodnak értéssére attuk volna Purgoltt vrammal.
81. 1638. december 15. Körmend.
Gerdákovics Mátyás körmendi tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt, írja, hogy: „Itt az giermekeken igen regnál az pestis halál, eöreg embernél,

egy asszonynál több nem holt, az is hogy kemenczéjét fütötte be, az után vízre ment onnejd megh iövéen szörnyü halálal hot megh.”

82. 1638 december 18. Körmend.

Kivonat Hidassi Andrásnak Batthyány Ádámhoz írott leveléből. „Nagyságod mit írjon az pestis felől megh éertettem, azért nem tudom Nagyságodnak bizoniossan írnia, hogy pestisben hálnának, mivel megh eöreg h ember nem holt egiénél több, hanem apro gyermekek holtanak enihánjan, kj mast let ez világra s kj penig rég ulta fogva való beteg h volt, mind azon által az Nagyságod parantsolatja szerént az oda föl való járásbul megh tartoztattjuk magunkat.”

83. 1638. december 18. Körmend.

Kivonat Gerdákovics Mátyás tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Az Nagyságod levelét nekem megh atták, melybül megh éertettem az Nagyságod parantsolatját elsöben, hogy Nagyságod tudakozza, hogy ha bizoniossan pestisben hálnak-e itt az Városban, auagy más betegségben. Nagyságod bizoniossan el hidgye, hogy abban haltak valamenien még edig, noha derekassan még nem holtak, mind egy tizen auagy tizenketten ha holtak megh, hogy penigh Nagyságodhoz ne iárianak, magam sem akarom, söt postát sem küldök mindig, hanem az falukrul, az hol egéségesek az emberek.”

84. 1638. december 20. Egerszeg.

Kivonat Szarvaskendi Sibrik Pálnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Azt is paranczollia Nagyságod, hogy Körmendre leuelet ne küldgiek töbzör, mert pestisben keztek uolna halny, hanem Szent Pétere küldgiem.”

85. 1638. december 29. Körmend.

Gerdákovics Mátyás tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, ebben írja:

„Geöruariak hoztak ide két eözet és eött madarath, melyet Nagyságodnak im föl kültem Harazti falui embertül, az egéséges hely, ott sem betegednek, sem hálnak az emberek.”

86. 1639. január 4. Körmend.
Kivonat Gerdákovics Mátyás tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Itt Istennek hála io aier kezdet szolgálni, megh szünt az pestis halál, néha egy hétben csak egy halot ha vagyon, néha egy sincsen.”
87. 1639. január 17. Körmend.
Kivonat Hidasy Andrásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Az mintt Nagyságod előtt hire volt, hoga itt az Pestisben hálnának, iolehet az minapiban az apro giermekchkek egién niavaliában holtanak, de az is immár hála Istennek megh szünt, hoga pengig Pestis let volna valakin, én nem hallottam.”
88. 1639. január 17. Körmend.
Gerdákovics Mátyás tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:
„Az mi az pestis dolgát illeti, Istennek há(la)itt io aer szolgáltatik, itt három hétül fogva hire sem volt, senki nem holt benne, nemis fekszik senki benne. Volt két halot, egy eőregh ember és egy szolgálta giermek, de azok is, ki fél esztendeőtül fogva, ki töbet, betegesködött, azon kiüül egéségh io vagyon köztünk, kiért Istennek hála.”
89. 1639. június 7. Kiskomár.
Kivonat a „kiskomári lovas és gyalogh vitézlő seregh”-nek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Az ellenségh miat, döghalál miat és nagy fizetetlenégh miat fölötte igen megh keveseödttünk.”
90. 1640. május 22. Szalónak.
Lusaikovics Dávid levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben írja:
„Oh Zalonokon az Pestis beférkezet, minden nap hálnak emberek afféle niavaliában, hoga ha — az kitul Isten oltalmazon — az városban is beférkeznék, itt drága rabok uadnak, azokkal mit keöllyen czelekednem Nagyságotul tanulságot várok.”

91. 1641. március 9. Németújvár.
Kivonat Szily Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből. Jelenti, hogy ekkor Németújváron vérhas epidémia is volt és az asszony ő Nagysága (azaz Batthyányné) a gyermekeket itt nem akarja hagyni, mert „mondgiák, hogy szintén olj ragadó legien ez a niavalja, mjnt szintén az pestis.”
92. 1641. március 17. Körmend.
Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Azt is akarám Nagyságodnak értésére adnom, hogy porkolábunk itt megh betegedet volt. hazakultem, ott meg is holth, immár itt igen keuessen vagiunk, magam akár várat eörizek s akar külseő dologhoz lássak. Drabantunk is megh holt. Kertézünk az ki volt az is megh holt.”
93. 1643. február 7. Németújvár.
Bér Benedek levele Batthyány I. Ádámhoz, melynek post scriptuma a következő:
„P. S. Az Nagyságod parancholattya szerént az rabok, ha kik megh iwnek, megh fwstöltettywk az képnél partékáiokkal eggywt.
Mastanában Nagyságod török rabyaiban nem holt, az mint az előt megh irtuk volt Nagyságodnak az Kis Jotzoff halalatul fogua, hanem Chillag rabyai és Kotás Sándor rácz rab gyermek Köröztyén rabokban hatan holtanak.”
94. 1643. február 20. Szőkefőldé. (Ma Szombathely egy része.)
Kivonat Káldi Ferencnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Ma hozának levelet Sopronbul, hogy fiam Istoknak praeceptora apja házánál meghbetegedett Damonyán, este küldöt az fiáért, migh alá ért, halua találta az apját és az ifiun is azon éjel rajta szököt az mirigh, ha addigh megh nem holt, abban fekszik most is, igi az fiam csak maga maradot ot fön.”
95. 1643. november 18. Komár. (Comar.)
Besenyey István komári kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja, hogy:

„Az Kanizsaiak (ti. a törökök) nem uették tréfára a dolgot. Igen hálnak is mirigben.”

96. 1644. január 14. Németújvár.

Kivonat Bér Benedek németújvári főporkolábnak Battthyány I. Ádámhoz intézett leveléből:

„Vettem az Nagyságod levelét, melyben mit iryon Nagyságod megh értettem. Valamikor thörök rabok iwnek ki Kanisárol, minek alöttö az töb rabok köziben bochatyuk, annak alötte keményen megh fwstöltettiük wket egy nihány helyen, az mint mastis az Haczina bulyát és Deli Miklós rácz asszony rabyát meg fwstöltettwk, el sem mulattjuk ennek utánna is akar honnét iwjenek ki, miuel immár egy nihanszor megh parancholta Nagyságod.”

97. 1644. május 7. 1645. május 7.

Kivonat a körmendi vár jövedelmi számadásából.

„Ez esztendőben az pestis regnálása miat inuentálás nem volt.”

Folio füzet, a XVII. századi számadások közt.

98. 1644. június 1. Körmend.

Szokoly Mihály Batthyány szolgálatban álló körmendi íródeák levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a támadó pestis előjeleiről a következőket írja:

„Megh értettem mit irion Nagyságod Tiztarto Uramnak, hogy Nagyságodath tudósétaná w kegyelme Berkifaluiak felöl, hogy ha pestisben hálnak-e auagy miben? Tiztarto Uram tegnap Küzegre ment, ma táuul bezéltem egy Berkjfaui emberel, azt mondgya, hogy bizony mind abban hálnak, sokszor éyel látiák iárni az Utzán Nagy embert, mintha egy nagy töly fáth néha Czitko képében niargal feöl s alá, ez éyel boriu képében futkozoth, most is egy háznál két giermek fekszik halua, azok peniglen mind itt temetköznek az kalastromnál. Czak azt akarám Nagyságodnak értésére adnom.”

(Eszerint a berkifalusiak halottaikat Körmenden az egykori dominikánus, később pedig apáczakolostor mellett temették el. Ez az épület megvolt a legújabb korig, s akkor

bontották le, midőn helyére a mai járás bírósági épületet emelték. Ezen épület fundamentumának ásásakor sok emberi csontot találtak, tehát a berkifalusi embernek előadása megfelel a valóságnak.)

99. 1644. június 11. Körmend.

Gerdákovics Mátyás tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben leírja a pestises helységgel való távérintkezés mikéntjét.

„Berkifaluban kültem volt egy bizonios drabantoth, hogy táuul az falutól hiuassa ki az birót auagy egy bizonios eskütet és menien végére, hogy mi álapothban vannak, vagyon-e valaki betegh auagy ninczen és az ki beteg is, mi niauualiában fekszik.

Azért az követ megh iöüén azt mondgya, hogy azt mondoták nekj, hogy kis bironak volt két kis fiaczkáia, az egik harmad napi éretlen szabásu giermek volt, az vasárnap holt megh, az nagjodik fiaczkáia egy hétnél touába fekwit, ez kedden holt megh, az uta halot nem volt Berkifaluban, hanem vagion egy heti, hogy két asszony és egy kis giermek betegesködnek, ezen kiuül az w alapatjuk felöl nom irhatok Nagyságodnak, hanem megh vagion hagyua nekik, hogy ide ne iárianak, se ezek oda ki hozáiok.”

100. 1644. június 25. Kiskomár.

Kivonat Könczöl Mihály kiskomári vicekapitánynak Batthyány Ádám generálishoz intézett leveléből.

A „törökök Kanisát is őrzik, mivel igen kesztek döglyeny az Pestisben”.....

„Irhatom aztis Nagyságodnak, az Segesti feő agát is Huszein agátt az pestis megh szöktö tegnap előtt, s nehezen uagion beleje etc.”

101. 1644. június 6. 1646. április 10.

Névsora azoknak: „Az kik az pestis elöit és vtán expensa pénzt fizettek.”

Eredetije egy ív papíron, a XVII. századi számadások közt.

102. 1644. július 9. Körmend.

Gerdákovics Mátyás körmendi tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja: „Az mi az emberek

keözeöt való halált illieti, az bizonios dologh, hogy pestisben halogatnak, de eöregh ember még nem holt, csak gyermekek hálnak.”

Ekkor maga Gerdákovics is beteg volt, s gazdájának jelentí is, hogy már mintegy két hete beteg, mert kilovagolt s vissza felé „az képnél valami szél rám támadott”, a süvegét is elkapta, azóta — írja — „sinlódok az ágyban, sem élö, sem halló nem vagiok.”

103. 1644. július 20. Körmend.

Kivonat Gerdákovics Mátyás tiszttartónak Batthyány I. Ádámhoz írott levelébö:

„Itt imár az pestis két házbul vet ki, egikbül egy férfiat negyed magával, egikbül egy asszonyt harmad magával. Hidasi Sándornén keteö vagon mastan, néhül néhül halogatna, de nem derekasan, ki régi betegh volt, ki két három hétig fekszik s ugy halogatnak, mi Várhoz valók mind egéséges Ayerben volnánk, csak magam hogy rosszul vagiok, az gíomrom dagad, semmi ételt be nem veszi”. Kéri, hogy a doctorral küldessen valami orvosságot „az felül meg irt niaualiák ellen”, talán Isten után használ.

104. 1644. július 20. Malaczka.

Kivonat Pálffy Pálnak Batthyány I. Ádámhoz intézett levelébö. „Palatinus Semptén uagion, érsek vram is Posonbul pestis eleöt ell ment Szombadban (Azaz: Nagyszombatba) s niluán látni ualo rajtunk Istennek nagí os-tora..... Az deögh halál is nem egiüt de sok helieken uagion immár a Posonbannis az Hohstadtban keztek hallogatni s ha be is kezd jutni, féleö, hogí derekasan ell ne hordgía az embereket, kit nem is remadiálhat senki, hanem csak az szép Szüz Mária intercedálván S. Fiánál, ki nekünk Patrónánk.”

105. 1644. július 23. Körmend.

Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Batthyány I. Ádámhoz írt levelébö.

„Az mi penigh az pestis dolgát illyeti, bizonyos dologh, hogy halogatnak, egy mezeöpáztort tegnap temetek el, tegnap eleöt keteöt, Hidassi Sándor feleségét gyermekével

egiüt ma temetik el, azon kívül is egynehányokon vagion pestis, az mint másoktul hallom, de mi bizony közöttük nem járunk.”

106. 1644. július 24. Kiskomár.

Sankó Boldizsár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:

„Ez idén pestis és az nagy hadak rajtunk fognak regnálni. . . azt beszélék Szigetvárban 50 és 60 kiviznek egi nap, egi-holnap alatt ezernél több holt el, Kopanból az bék és Szahin ispahiak mind el futottak, éyel egi ember be szólt az vigiázóhoz, hogy ha ásó kapájok vagion-e, ha nincs késésenek, mert az bék 15 napra meghal, az töröknek csak harmada sem maradoth, el iyeduén, hógi az vigiázó ugh bezélte ezeket, el futottak belőle, jó réze az feő emberinek Kaposban, Segesden, Börzönczén, sok az ki el holt, el rémültek az halál miatt, Kanisát is mind onéd alol járnak őrizni, ezek igen el haltak, háromszáz jó lovast eligh találhatnának.”

107. 1644. július 29.

Bér (Beér) Benedek levele Batthyány I. Ádámhoz a kő esőről (jégeső) melyben irván megjegyzi, hogy a pestisnek mivoltánál nagyobb a hire.

108. 1644. július 30. Németújvár.

Jobbágy Jerémiás németújvári tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt jelzi, hogy a körmendi pestisről hírt szerez.

„Keörmendre az bort kik allá viszik megh hagiom nekik hogy ottan ne késsenek, hanem viszha térienek és mint regalion ottan az Pestis, értekezének.”

109. 1644. július 30. Körömend.

Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Az Nagyságod paranczolatit vetem, mit paranczolon Nagyságod az pestis felől, hogy tudóséczam Nagyságodat mi állapotban vagyon megh értettem. Azért Nagyságodnak azt irhatom, hogy bizony halogatnak, néha egy hédben hárman négien is megh halnak néha keteő néha egy, de

nem mindenik (abban) hal, ki végzi betegségben, ki miképpen, de pestisben bizony dologh mastis felles nép fekszik, egy szeri negied napra, egy Czeri eötöd megh hálnak. Gyeorgy deák házánál még ekoráigh egéséges Aier szolgált, még magának sem volt abbul semmi niaualiáia, noha benigen minden nap ide be iár az korcзма házhoz látogatni.”

110. 1644. augusztus 1. Németújvár.

Jobbágy Jeremiás levele Batthyány I. Ádámhoz, a pestis felőli érdeklődéséről.

„Az Pestis feleöl értekeztem, az mint Falusy Georgy deák írja, hogy igen regnál és el jár dolgában az Uárasban a mint peniglen Berky Faluban az mint írja, hogy Berky Faluban illien kys helbül ellegen holtak jó ifiu emberek feleségestül, gyermekestul, az Uárossán peniglen most is ellégh betegh ember uagion.”

111. 1644. augusztus 5. Körmennd.

Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Battyhány I. Ádámhoz írott leveléből.

A pestisről jelenti, hogy „itt az Városban regnál, tegnap egyszer s minth hárnial vitek temetni, ma is keten halva feküznek, még tegnap holtak meg, mais lehetetlen, hogy nem lenne, mert sokan feküznek pestisben.”

112. 1644. augusztus 5. Kiskomár.

Kivonat Könczöl Mihály vicekapitány Batthyány Ádámhoz írott leveléből.

„Akarám Nagyságodnak tutára adny, az vy Passa titkon s alatomban jön ide feöl, Siklos várát már megh halatta és miuel Szigetuárában igen hálnak, ne talánd tsak be sem megyen, s ha be megyen, sem igen fog ottan késődny az Pestis miat. Segesden, Börzönczén, Babolcsán, Kaposuárban igen el holtak, it Kanisannis fölöttéb hálnak, mind azon által ide Kanisára az thörökök giülekeznek.”

113. 1644. augusztus 13. Körmennd.

Gerdákovics Mátyás Batthyány I. Ádámhoz intézett levelének utóirata:

„P (ost) S. (criptum). Pestisben még igen halogatnak,

Berkifaluban immár 60 holtak meg, ezeknek semmi hasznát nem veheti, „el szánták magokat” csak ezek és iznak torokban, az Városiakban is 42 holtak meg, mostan fellesekön szeököt az mirigy.

114. 1644. augusztus 13. Nádálja.

Francsics Gáspár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt a körmendi pestisről tájékoztatja:

„Most hála Istennek ide mi felénk semmi gonosz hireink nyntsenek egiéb, hanem az Mirigy Körmenden mostanis regnál, de ez is törhető képpen van, némelly nap hármattis temetnck, de némelli nap egieth sem, talán az Isten raita kóniórül az szegén népen, kith adgion v szent fölsége. Mindenestől is az ki holt 80 embert teszen, de mind ezekben sem volt több vitézleő rend kettónél, az is haidu volt, katonának megh hála az Istennek, egy sem holt megh.”

115. 1644. augusztus 17. Németújvár.

Kivonat Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Az Sopronyakat és maas honnan ualokat, kyk olyan Pestis helleken lakosok lesznek el tiltatom az allá és fel valo járástul az birák által.”

116. 1644. augusztus 18. Szentgrót vára.

Kivonat Berekszói Hagymási Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Kölleték Nagyságodat ez dologrul megh találnom, miuel it körniölöttünk igen kezdet már az Pestis regnálni, ez okbul Nagyságod akarathyából oda föl akarok mennem ot fön való házam táyát is megh akaruán tekintenem.”

117. 1644. augusztus 22. Szentgrót vára.

Kivonat Berekszói Hagymási Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből. Ennek utóirata:

„P. S. Hogyha történet szerint ide az pestis be akad, miuel it körül igen kezdett is már regnálny, it bizony nem szerenczéltetem magam.”

118. 1644. augusztus 31. Körmend.

Gerdákovics Mátyás levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja:

Cseplőket keresne, de nem kap, mert „az mostani regnáló szomorú haláltól féluén, semmiképpen rá nem jünek.”

.....
„Magunk az kik Várhoz tartozandók vagiunk, még ekoráigh tüheteő io egéséghen vagiunk és io Aerünk is szolgál, kit az után is Istentül várunk.”

Az utóiratban: P. S. Miulta az pestis regnál, az uta imár 107-en holtak megh, mert ma is egy giermek holt megh, betegek bizony vannak fellessek.”

119. 1644. szeptember 5. Szőkefőldé (ma Szombathely).

Káldi Ferenc levele Batthyány I. Ádámmhoz János deák haláláról.

„Az melj nap föl értem Sopronban az előt ualo nap holt megh, az nap el is temették (t.i. János deák), feleséghe gier meke mynd kj futottak az házbull,: ot semmi nem leszén.”

120. 1644. szeptember 14. Sankóháza.

Kivonat Sanko Boldizsárnak Batthyány I. Ádámmhoz intézet leveléből.

„Az vén Bulya imár egj héttől fogva it lakik nálam, noha pestises országhból valók, mind az által ugy veszem eszemben el kell az pénzük Magyar országhban.”

.....
„Azok az pestises emberek ha el jőnek, tudom, hogy ide jőnek, de hogy én is ő miattok ki tiltatot legyek Vjvartol én inkább házomhoz sem boczátom őket.”

121. 1644. szeptember 15. Lobor.

Kivonat Keglevich Péter dunántúli vicegenerálisnak Batthyány I. Ádámmhoz intézett leveléből:

Írja, hogy beteg volt, de: „Már valamennire épülni kesztem, noha mostis igen igen erőtlen vagiok..... örömet be mennék Egerszegre, de miuel ottan méggh most is a Pestis regnál, nem tudommit cselekedgiem, hanem kérem kegyelmedet, kegyelmed iria meg teczését s akaratát, láttia Isten inkább akarnám Török uené feiemet tisztességhen, hógi sem oli deög halállal meghálnék, met az fris egéséghes emberre az ki másónnand jün, hamar ráragad.”

122. 1644. szeptember 19. Sankóháza.
Kivonat Könczöl Mihálynak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

Jelzi, hogy a kiskomáriak (a végház beliek): „Azonnal könyöröghnek Nagyságodnak, az Uégház oltalmára nézuén valahonnend valami keues őrző hayduságoth rendeltetne Komárban Nagyságod ha az pestis megh nem szünik kj haluán az vitézleő nép belőle, lenne kj az végházat megh tartaná s oltalmazná.”

123. 1644. szeptember 20. Sankóháza.
Könczöl Mihály levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a kiskomári helyzetről írva, pestis elleni orvosságot is kér. „Mind ez szegény el fogyatkozot Komári vitézleő seregh az köuetséget reám bizta az Döghalál miat és az thörök ellenségh miat”. Könczöl bővebben vázolván a végvári helyzetet, kéri, hogy: „Ne tekéntse s ne gondollia Nagyságod az pestisnek kösztünk való regnálását, hanem kétt auagy harom megh hit fő emberit küldje ide vizsgálat megtartására.

.....
P. S. Az Pestisnek mérge ellen tudom, auagy inkább hiszem kegyelmes vram, hogy Nagyságodnak elegendő és sok file oruosságih vannak légien. Méltóztassék Nagyságod nekemis, alázatos szolgáljának azokból részt kildeny. Megh iratuán mellette mint és hogy kellessék uele élny etc.”

124. 1644. szeptember 23. Czencz.
Kivonat Káldi Ferencnek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Tegnap irtam Nagyságodnak, hogy ma estuére által jövök Nagyságodhoz, de nem tuttam az Szombatheli állapotot, az estue hogy érkezém, mondák csak kedden kezdet az pestis, egi ember holt meg szinte házam elöt, szerdán kettő, tegnap is kettő és az éjel migh ma el indultam három és csak mind ot az házam körül, az én házamnál azért hála Istennek edzigh békeuel uoltak, de még sem merek csak onnend egienessen Nagyságodhoz mennj.”

125. 1644. október 2. Bécs.

Pálffy Pál a későbbi országbíró, majd nádor levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja:

„Az Táborban kegyelmed meneteli után hoga io dispositioval házát ne hadgia nem kéttlem, de a mostani pestises üdeőnek nyuolta mián és kegyelmed otthon nem lételéhez képest a teőreőkre nézue soha ugi nem disponálhat, hoga szükséges képpen nem kevántatnék, miuel a pestis nem chak eggüüt, de majd mindenütt szélliel az országban grasálni kezdet, s itten annira, hoga chak az posta házbul is 18 ember holt ki, mely mián az iffiu Groff von Hoys és von Par posta mester is megh holt immár keözel lévén Posoni igen az Stomffay jországomban is hatot s Bisztricz nevű falumban felessen holtanak is. Isten az eő S. Anniáért fordicza rollunk haraghiát és uegie ell enni ostorát s tarcha megh az kegyelmed jországát touább is békességhben tülle Itt elég rosz hireink vannak. Czelnel (más tintával kijavítva: Grof Czernin) Constantinopoltul 2 napi járó feöldre annira megh betegedet, hoga harminczad magául feküén magának az extrema unctiot is megh atták, s némelliek mondgiák, hoga meg is holt uolna, elég niavaliásul vagion ottan a mi dolgunk disponálva, egi ember nem léuén mellette a ky gondot tudna uiselni.”

126. 1644. október 13. Vashegy.

Jobbágy Dániel rohonci tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a rohonci pestis dolgában tesz jelentést.

„Az mj peniglen Nagyságos Uram Rohonczon az pestis dolgát illeti, az Nagyságod parancsolatját ellejkben aduán minden rend bellj embereknek, az ot ualo plébánussal egjut tsak azt adták váloszul, hoga Nagyságod szabad uelle s mint ugy mond kegyelmed is. Ha eő Nagyságha föl pörsöltetth, vágat, kergitetth, akar ujt tselekodgyékis, de egy általan fogua halotainkat nem hagjhatjuk ugy s házunkatth, hármat is kergetem ki, az féllelem mjat embert sem találnj, az ki tsak aféle pestises ház felle mernj menj is, ellégé uoltunk rajta, hoga egy máshoz ne járyanak, az kik főképen az Alsó uárosban laknak, de nem tudom,

szinten az uakmerő nyakas állapotnak uetik magokat, ueretem is eóket, semit sem használ, ugyan nem hadgja magát el üsznj, kéz akartua megjen az veszedelembe. Az estve irá Rohonczi Sáfár, hogy imár tiz házban uolna az magyar városban, holnap Isten segítségével magom is által megjek, de tsak az Uárban, megh tekintem és az több állapotokat, s ha ugj leszen az mint az Sáfár iria, mingyárást tudósitom Nagyságodath.”

127. 1644. október 14. Rohoncz.

Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az pestis felől” írja, hogy a rohonci horvátok szófogadatlank, megh akarta őket büntetni, de mind elszöktek De a magyarok is „kemény nyakú emberek”, mert noha parancsolta, hogy senkit az alsó városból föl ne bocsássanak, s a kapukat őriztette, mégis hat magyar a lapukra reá támadt, „s erővelis föl jütenek.”

(A fenti két most közölt levél szövegéből kitűnik tehát, hogy Batthyány Ádám ekkor az 1634. szeptember 3-án kelt memoriáléját változatlan szöveggel újra közzétette, azonban annak végrehajtása a nép ellenállásába ütközött.)

128. 1644. október 14. Bécs.

Pálffy Pál (a későbbi országbíró, majd nádor)levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a pestisről a következőket írja: „Az pestis feleöl kegyelmednek azt irhatom, hagi uagion 80 esztendeie, hagi az Detrekeóy jországomban léueó egi falumban nem volt, s e napokban egi beteges pintér oda találuán menni s egi házban megh szállani, azon éiel mingiárt négien holtak megh azon házban, ky maíd ugi techik, hagi halhatatlan uolt ekkoraígh és egiébnék sem, hanem nem Istennek rajtunk léueó ostorának tulajdonithatiuk Az Czernin megh giogiuluán igen nagí és szép pompáuál be ment már Constantinápolban.”

129. 1644. október 20. Molna (Monas) Szecsőd.

Kivonat Hidasy Györgynek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az pestis imár által Secődre is el iöt, imár 2 ház uan pus-
tám az kiből ki holtak az emberek.”

130. 1644. október 23. Körmend.

Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Az pestis mast is igen grassál köztünk, immár eötöt fél záznál töb holt meg, itten. Berkifaluban Istennek hála megh szunth.”

131. 1644. október 30.

A kismedvesi szőlőhegy borszámadásának címe.

„Az Kis Medvessi hegien az Alsó Rőnnöktiektol az menny hordos borait voniatam és hegi vámokra és dézsmáiokra és viszont ki menny hegywám és dézmáual tartoznak, arrol valo jegzésim. Oka az, hogj pestisben vadnak és jelen lenni nem engettet.”

Eredetiye fél ív papiron, a XVII. századi számadások közt.

132. 1644. november 1. Németújvár.

Kivonat Horvát János németújvári tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Itt hála Istennek asszonyom w Nagysága az kis Vrak az kis asszonyokkal egyjüt jo egéségben vannak, az Vár őrzésére is szorgalmatos gondgiok uagion az porkoláboknak, az pestis állapotja is czak azon állapotban vagion, mint mikor ell ment Nagyságod, it keornyl sohul nem halnak.”

133. 1644. november 10. Németújvár.

Kivonat Franciscs Gáspárnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

Az öszegyült katonaság élelmezéséről se főispán se más nem gondoskodik, ezért ezeknek „egy részéth fő képpen az kik Mirigies helekéről giültek öszve falukra kelleth ereztenvk.”

134. 1644. november 17. Szentantal.

Kivonat Koháry Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az ide ualo zurzaurban aligh tudtam házoktól ki hinia az katonákat, kiuált képen az dőghhalál uéget, kinek felesége s háza népe léuén betegh ágiokban.”

135. 1644. november 21. Ják (Giák).

Kivonat Besseney István kiskomári főkapitánynak Batthyány I. Ádám főgenerálishoz írt leveléből.

Jelenti, hogy a kapitányokkal ide jöttek a gyűlésre, látván a végházak veszedelmes állapotát „proponálni az Vármegie eleott, hogi megh segéttenének bennünket, mert soha az Végházak ilj veszedelemben nem uoltanak minth mast, holot Komarbul keozel hatszáz ember halt ki eöregestul apróstud. Egerzezgul kilenc záz, Kaponakról, Kemendrul inkább mind elholtak Zalaúrat, Zentgeorgiuarat, Zentgrotton, Bérbén derekassan mast uannak raita, az béri kapitánionnis ugi értem mirigh uagion, ide hozzák a hirt, hogi az kapornaki kapitánj talán eddigis meg holt mirighben.”

(Még ha túlzottak is a halálozási számok, mégis a kép rendkívül elszomorító!)

136. 1644. november 23, illetve 28. Csákány.

Franciscs Gáspár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a pestis állását jelenti.

„Ide igen kezdettek imitt is amott is halni az emberek. Wiczhay Ádám megh holt. Szarka Lajos megh holt, Szombathelyen igen halnak. Kanisán tellyességessen meg szünt az dögh.”

137. 1644. november 29. Németújvár.

Kivonat Jobbágy Jeremiásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Az ithun való állapot feleöl irhatom Nagyságodnak, hogy aszonion w Nagysága kys urak és kys aszoniok w nagyságok hála Istennek türheteő jo egészségben vannak, hasonlóképpen mindgyáion az kik iten vannak w Nagyságok keörniül és mégh egéseges Aerünk vagion iten Uyuarat, Orbánfán, Kirákyfaluán, Keortueliesen my azt illety halnak, de onnéd snkit ide az Uár fele nem boczátunk, mindenöue az utakra Strássákat rendeltem, hogy vigyázannak és olyan helrül senkit ide az Vár fele ne boczássanak, az teöby faluk hála Istennek mint egésegesek mégh.”

138. 1644. november 29. Németújvár.
Kivonat Horváth Jánosnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Most hála Istennek aszonjom w Nagysága mind a kis vrakkal és kis aszioniokkal jó egészségben vadnak, az Várat és az Várust igen őrzik az Pestistul, az mint Nagyságod meg paranczolta, senki idegen embert nem is boczátonak be, csak hogi igen közel jut hozzánk, mert Orbánfalván igen halnak, de ide az Vár fele nem szabad járnjok sem robotra, sem malomban, sem penigh temetni.
Bonnjánis keztek uolt halogatni, azokat sem járattják be, egiéb aránt hála Istennek it Vár keörnjul mégh békéuel vagjunk.”
139. 1644. december 1. Szalónak.
Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Az mi az pestis dolgát illeti, hála Istennek itten mégh edszig jó Aer szolgált, meljett Isten touábis engedgyjen. Rohonczon ugj vagjon hallogattnak, holl egj, hol kettő s nyha harmad negyed napigh meg hál s meg hismég h kettj, hanem Szambathellen az mint értem igen érete vannak. Enyhánion kéredszetenek jde, de senkit nem bottsátom be s nem is bottsátok.”
140. 1644. december 28. Németújvár.
Kivonat Horváth Jánosnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
Tájékozódik az epidémia állása felől. „Azért hála Istennek it Vyuar táján mégh jó egészségben uagjunk..... Itt Vyuar tájánban halogatnak az Nagyságod jószágában jm jedzést kultem Nagyságodnak, meg h érti Nagyságod az jedzésbul, de it Vyuárat mégh egésséges Aer uagion és mégh eddigh mjnd békéuel uoltunk.”
Jelenti, hogy két ember küld Ádám elé Grác felé és „meghattam nekik, hogi az merre mennek mindenut meg h tudakozák hol halnak, hol nem és feol jegezzék, hogi meg h tudgiak Nagyságodnak mondani.”

141. 1644. december 29. Szalónak.
Kivonat Jobbbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az mi Rohonczon az pestis grassálását ileti, az estue uetem Rohonczi Sáffár levelét, melyben azt irya, legyen hála az joo Istenek, imár egy heti mult tegnap, hogy senki nem holt megh.” Ha Ádám Rohoncra szándékozna jönni, csak várba szálljon meg, mert „az Uárban Vár előtt az Németth Várasban az magyar plébánus házáig ode föl és ide ki az mere Hofdászra jüninek, semi gonosz Aer nem regnálth”, tehát ennélfogva kevés időt a Várban tölthet, mert itt még „egészséges Aer” van.
142. 1645. január 10. Körmend.
Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Azt is akarom Nagyságodnak értésére adnom, hogy legien hála a nagy Istennek, az pestis megh szüint nálunk és egés-séges aier vagion közötunk, csak hogy magamat az régi betegség giötri.”
143. 1645.
Kivonat Bessenyei István kiskomári főkapitánynak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az kapitánj uramék keözül fel akartunk egniehánian Nagyságodhoz mennünk uduarlanj és látñ iis az Nagyságod kedues io egészségét, de két ok miatt mast touábra kellietett hallaztanunk, kiért Nagyságodtul bochánatot várunk, eggik, hogi ez az teoreoknek fel giülését nem tudhattiok mire uélnj, másik, hogi ez az mi aierunk mast nem tisztotott derekessan fel az deoghleletesseghbul, és igi nem molostaltuk Nagyságodat ualami kis korigh, minth leszen ide alá az állapatt megent tudossétom Nagyságodath.”
144. 1645. január 12. Pölöske.
Kivonat Pölöskei Eördögh Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Irhatom Nagyságodnak, hogi soha fogiatkozottiab állapattal nem uoltunk ez Uéghellyben, az mynt most uagiunk, myért noha még hála az ur Istennek itben az pestis köz-

tunk nem reghnált, de az kyk némellyek torbak auagy attio k fia halála myat ky lopták magokat, sokan ugian öt raytok szököt, megh haltak, enny hányan penijgh el buydostanak közölőnk.”

145. 1645. január 16. Komár.

Ányos Péter kiskomári vicekapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben jelenti, hogy: „Ennek előtő it Komárban regnált az Pestis, ki már töb két hónapttyának, hogy nem holtak és ki is tisztult.”

146. 1645. január 21. Németújvár.

Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből, melyben a pestis helyzetről is jelentést tesz.,,

„Az my peniglen az Pestist illety, iria az keörmendy tiztarto, hogy uagion imár két hete, hogy hálla Istennek senky nem holt azon nyaualia miat, de Szeceződön és Hollósson igen regnál, hasonlóképpen Királyfaluán, Keörtuéliessen, Czálingin és Orbánfán.

Az szegény Sáfáros is rayta szeököt tegnap, ky giogiuhat-e beleole nem-e Isten tudgya.”

147. 1645. február 1. Németújvár.

Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Nagyságodnak azt is akarám megh jellenteny, hogy Olbendorfy hegyben is pestisben keztek halni és imár négy háznál regnál, noha eléghé parantsolom és hagiom eörizkedgyenek és egymáshoz ne járiannak, az mint eörizkednek is, de Isten ostora ugyan raytunk vagion. Az Királyfaluay Sáfárom az mint Nagyságodnak az eleőbi levelemben megh irtam volt, hogy rayta szeeket, hálla Istennek ky jogiul beleole. Itenis az Nagyságod lóvászy mint betegeskednék és nints is teöb négynél egészséges keöztök, az teöby ugion niaualiasul vadnak, az mint Várady János uram jellenté.”

148. 1645. február 5. Komár. (Comar).

Besenyey István kiskomári főkapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt a bujdosásban levő háza népének meglátogatására engedélyt kér.

„Ugion már régi egéz hólnapia, hogi házam népét nem láttam, az eő feölsége keoteles szolgálattia miatt. Nagyságod licentiáiából fel akarnék eggik nap menni hozzáioik, miuel eők is mast az deogleletes ideoben buidosóban uan-nak, meg akarnám eőket látogatni.”

149. 1645. február 6. Szaláncz vára.

Kivonat gr. Forgách Zsigmondnak sógorához Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Vagiunk mi minniáian mind illien deogleletes üdeöben is turhető egéségben az kis fiacskánkkal egüüt, az immáris ió haidu tánczos.”

150. 1645. február 7. Légrád.

Sólya György Batthyány I. Ádámhoz írt levelének post scriptuma.

„P. S. — Istennek zent neue diczértessék az Pestis vagion három eghéz heti, hogy megh állot köztünk és immár nem grassál.”

151. 1645. február 13. Szentmihály.

Kivonat Francsics Gáspárnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Körmendre mégh be nem merek meny, mert Kelemen Giörgy azt iria, hogy mégh kért giermeken van az kuga, de uj esztendőtull fogua senki megh nem holt bele.”

152. 1645. február 15. Németújvár.

Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az körmendi tiztarto ir egy leuelet, hogy Szeceődön és Holosson meg állot az Pestis.”

153. 1645. február 23. Szentgyörgyvár.

Thörök István szentgyörgyvári kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többik közt a pestis állásáról tá-jékoztatja

„Az mj az én Nagyságodhoz való föl menetelemet illeti, hogi Nagyságod elsőben akar értekezni, hogi ha az pestisit megszünt auagi nem..... hogi Nagyságod azt paran-czollia, hogi affelől tudosóczam Nagyságodat, ha régen szünte megh it az pestis, azt irhatom Nagyságodnak,

legien hála Istennek, vagion immár két holnapja az Dögh miat egi emberwnk sem holt megh és igi gondouán, hofi az Nagyságodhoz ualo menetelemnek nem igen lehetne erős gáttja.”

154. 1645. február 24. „Zeőleősben.”

Kivonat Besseney István főkapitánynak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből, melyben jelenti, hogy: „Istennek hála, minálunk az deog immár régen cessált.”

155. 1645. február 26. Szentmihály.

Francsics Gáspár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többik közt megírja, hogy:

„Az lábom meg kezd gioiulni az Pestis is megh álloth Körmenten az Nagyságod io akarattíabull be kezdek szállani.”

156. 1645. március 6. Szentmihály.

Kivonat Francsics Gáspárnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből:

„Tegnap ío kéth öregh kattona holt megh Holloson, Somogy Lőrincz és Wassuári Istuyán, de nem miregiben, Somogy az fulladásban, Vasuárj seben, de nem tudom mégh ha törek vágtay vagj magiar, de Kesztelle felé volt szegeni

Körmenten hála az Istennek az Pestis megh szünt, aszt iriák mast senki sem betegh az egész városban.”

157. 1645. március 7. Zalavár.

Svastics István zalavári kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, a pestis megszűntéről.

„Nagyságodnak semi olly hirekett nem tudok irnia az ky ártásunkra volna, az pestis pediglen vagion kétt holnapia hogy köztünk megh szünt.”

158. 1645. március 23.

Kivonat a németújvári termény számadásból.

„Miel hogy az Pestis miat némelj falukrul az hegiuám zabott be nem szolgáltathatták, vgy mintt Királjfaluarul, Körtueliesrül, Czálingrul, Rennekrul és Orbánfalvárul, maratt in restantiis hegyuám zab cubul. 326 II/4.”
Eredetije a XVII. századi számadások közt.

159. 1645 március 26. Németújvár.

Kivonat Bér Benedeknek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Veuen az Nagyságod leuelét, Nagyságod parancholattyát megh értettem. Én az városi kapitánnak megh hattam, hogy kwlső embereket az városban be ne bochásson, hasonlóképpen az Várban sem bochátunk föl, valakik afféle helekrwl valók lesznek.”

160. 1645. április 24. Kiskomár.

Kivonat a kiskomári vitézlő seregnek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

Zugolódnak azon, hogy a szentgyörgyváriak és zalaváriak csatázása miatt a törökök őket teszi felelőssé. „Gondolván az oda föl való állapottis (igy!) mint legyen és hogy az Mórigy halálban is az vitézlő nép az helyből job részére ki halván, efféle csatázások miatt minemű periculomia következhekké végházunknak s mi magunknak, Nagyságod bolcz itéleti rajta.”

161. 1645. május 9. Kiskomár.

Kivonat a „Kis Komári lovas és gyalogh seregh”-nek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Kegyelmes Urunk. Nagyságodat köleték megh találunk, mivel Istentől reánk boczátatot dögös pestisből az ő fölsége végh házában az mi kevesen maradtunk, végh házunkra, fejünk oltalmára vigázzván szorgalmatosan. Capitánink távul létebben Isten kegyelmességéből el távosztatván rolunk sulyos ostorát, capitánink be jötenek végh helyünkben, mint jobbágyok fiaival az szerint igeköznek czelekedni, nem ugy mint ő fölsége szolgálival. . . .” stb. következnek a kapitányok elleni panaszok.

162. 1645. május 9. Németújvár.

Bér Benedek levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben megállapítja, hogy:

„Körmendennis egy barbélynál több nem maradot, mind az pestisben holtanak megh.”

163. 1645. május 17. — 1646. május 16.

Kivonat a szalónaki várban elkelt vaseszközökről vezetett számadásból.

„Az mennj pácza és rostéllj vas, aczél szegh ls egiéb féle vas eszkeöz az szalónaki várnál el keölt. . .”

8/b. oldal szeptember 16. — ” Diversis vicibus miuel hogy igen regnált az pestis és az kik holtanak az maiorbeli szolga rend közül és egyébreánt (igy) teöb szegin ember az kinek senki gyámola nem volt, az nagy Istenért keöni-ergettek, attam koporsókra n. 150” léc szeget.

„Az itt valo maiorban attam, miuelhogy nem mertünk hozzá látni akor táiban az pestis miat az kapukat és az istáló aítait rontotta el a szél, annak okáért attam nro 100” ti. szeget.

Eredetije 24 oldalas hosszúkás könyvalakú számadáskönyv, a XVII. századi számadások közt.

164. 1645. május 22. Szalónak.

Kivonat Dusajkovicz Dávidnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Oh Zalonnokon az pestis beférkezett, minden nap hálnak emberek afféle nyaualiában, hogy ha — az kitul Isten oltalmazzon — az városban is beférkeznék, itt drágarabok uadnak, azokkal mit keöllyen czelekednem, Nagyságodtul tanulságot várok.”

165. 1645. május 30. — 1646. május 20.

Kivonat a borostyánkői pénz számadási feljegyzésekből. 15/b. oldal. „Eodem die (ti. 1645. augusztus 18) hab ich von Kirchsclag auf Hausznotturfft, weilen es alhier an allen orthen wo hafner gewohnt haben, die laidige Seuch grassirt, Hafen vnd Gschier bringen lassen, dafur zalt. f. 4. d. 4.” „Mein Heinrich Heuszinger Geldt Empfang vnd Auszgaab bey der Herrschafft Pernstain” című 56 oldalas számadáskönyvben, a XVII. századi számadások közt.

166. 1645. július 5. Bécs.

Kivonat Ányos Péternek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. „Ő fölsége nyolczad nap alat inneid Bécből ki megyen, miuel az pestis regnál, 5 mérföld az város ide Béchez.”

167. 1645. július 5. Rakicsány.
Temlin Balázs rakicsányi tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt a muraszombati pestisről tesz jelentést.
„Ezt is akarám Nagyságodnak értésére adnom, hogi it az Muraiszombati városban igen igen keztenek az emberek halnj, szerenche hogi ha pestis nem fog regnálni, mert az ki megh betegszik harmad s negied napnál tovább nem élj, aligh ha ide az Rakitsanj városban is nem férkezik, mert tegnáp előtt chiak hamar holt megh egi ember.”
168. 1645. július 10. Szalónak.
Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
A levél utóiratában felkéri gazdáját, hogy mivel „az pestis szintin környül fogott bennünkett” engedje meg, hogy a Várban, ott ahol a Tislérek munkálódtak, huzhassa meg magát, és ott „eőrisketthettnénk az Rossz nyauualjáltul.”
169. 1645. július 25. Kőszeg.
Garai Csizmazia György levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többek közt írja:
„Az mi az pestis miát való dolgott illeti, yöllehet néha néha halogattak még eddég, de mind az által hogy szintén annyra volna, az mint hire ki terjedet, Nagyságod bizonyosan hidgye, hogy különben vagyon.”
170. 1645. július 31. Szécsisziget.
Kivonat Dobos György szécsiszigeti kapitánynak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
A szécsiszigetiek „nem volnának semmivel adósok, ha ez el mult szöretkor az tisztartók be vették volna hegy vámbéli adójokat, meg vitték Alsó Lendvára, mímnd borostól vissza özték eöket, mert az pestis igen regnált Szigetben, eök is mast, az a hire hogy raita vannak, én bizony senkit Szigetbe be nem bochátok közölök.”
171. 1645. augusztus 5. Rohonc.
Kivonat Jakusith Annak Franciska nagyszombati clarissa priorissa Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. A priorissa

apácaival együtt Nagyszombatból a pestis elől Rohoncra menekült. Nagyszombatban a pestis szünetezvén. készülnék oda visszatérni.

„Páter Custus ő tiszteletű attiasága azt jzente, hogi a kivánt békességet Iszen már meg atta és jgi magunkat is hamar való nap haza uiznek, féltvén az veszedelmes Pestistül is.”

.....
„P. (ost) S. (criptum). . . . igaz, hogi a Pestis miat jten félelemben nagiban uagiunk, de mivel pater Kustus azt jzente, hogi maragiunk ueztegh iten, rövid nap haza kel mennünk.”

172. 1645. augusztus 12. Jormansdorff.

Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Vettem az Nagyságod parancsolattjált, megh értettem az mi az Pestis dolgát jleti, az nintsen külemben, hogy jobbán grassál masstt az pesttis, hogy semmint ez előtt, s mint közleib is jütt az Várhoz. Azon kiüül masstt ismigh az tobi fallun ugj, mint Cseken, Nardán, Oh Zallonokon ismégh uyoban el kesztet, az Zallonokj hostatban is hasonlóképpen. Az Várbelj Pallérnak az giermeke elsőben megh halván, el tagaták, hogy nem afélében holtth, uolna megh, tsak hamar azután magán az kúmiés palléron raita szökuén, megh holtth, mindgjársstt az fellességét s giermekétt el kültem s be szegeztem az hászatt, s nem tudom miképen akatt Rohoncra az fellessége, ot ismégh kétt giermeke aban holtth megh, ma ismégh Fajrombtnál az ninemo kétt áltts uoltth, az paitáknál lauán it kin megh holtanak, az melj miatt mint az uárbelj kumiessekett s mint peniglen az Várasson leuó másssonéd jött mester embereketh kj uszettem az Uarosbul, s az két kaputt betetetem, senkit sem kj, sem be nem botsáttanak. Az őrszessen, el hidgye Nagyságod, sem it, sem Zallonokon, sem Rohonczon bizony el nem mulik, ellegett őriszkedünk, de jmár szitén körnjul fogot bennünkett, mertt Borostján tartományában, Pinkaffelden, Ridingen, Sitzen, Retten-

pachon, Biszfleken, Reszbánján, Goberlingben, Némettségen penigh Komjáltin, Bolffaun, Erdodi vram jországán Bandoljban Vöressuárott iszonyó dolog az mint grassál.”

173. 1645. augusztus 12. „Az Sauaniu uiz”-től, azaz Tarcsáról. Kivonat Káldi Ferencnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. „Erdódi uram ő Nagysága megh jot Béczből, mert egi szolgália holt ot megh psetisben”, aztán elmondja, hogy: „Rohonczon mjnd öreghbedik az pestis, paripán be mentem vala az Várban, eleget hagiám, hogy Városi embereket be ne bochássanak, mjuel már az piarcz körül is holtak, legh félelmesb a porkoláb miat, a kj minden nap ebédgiére vachorájára kj jár házához, mert az fördös és az szomsziédgia házátul is holtak. It az borostiánj jozághban is feless helen hálnak, a mennjre a pestis regnál a vérhas megh min ugi a falukon városakon szerte szerént. .”
174. 1645. augusztus 13. „Irtam az Sauanyu Vizinél”. (azaz: Tarcsán.) Kivonat Káldi Ferencnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. „Ujuárban az vérhasban sokan betegek vannak, egiéb heljeken is, sok heljen it az Vármegiében. It pedigh Borostián körül a pestis kezdet ighen regnálni. Salonokon is kin az pajtáknál holtanak ualami mester emberek, a mint iobban lehet elégh uigiázásban uannak, hogy mindenönnend ualo embereket be ne bochátannának, de az ben ualok mennek kj, azok tagadgiák, megh sem mondgiák hun járnak, chak rajtok sökik, ha megh érkeznek, afélétől nehéz őrizkedni.”
175. 1645. augusztus 15. Németújvár.
Kivonat Horváth Jánosnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. Jelenti, hogy itthon Ádám felesége és a családtagok egészségesekek, „magunk is, az Nagyságod jámbor szolgálái jól vagiunk, az hel is még h tizta az pestis miat. It környül most sohun nem hálnak pestisben, Körmendenis ugi értem, hofi megh szunt, mjuel azt az embert, az ki házánál kezdetet uolt, ki külteő Franczicz vram az Várasbul.
Czákánban még halogatnak, de onned jde senki nem jár.”

176. 1645. augusztus 17. Németújvár.
Kivonat a németújvári vár inventáriumából.
47. lap. „Az Uárosi Fördő háznál. —
Mivel be uagon petzételuén az petis miatt, azért nem
inuentáltot.”
Eredetije a XVII. századi számadások közt.
177. 1645. augusztus 17 — 1646 augusztus 17.
Kivonat a németújvári pénz bevételi és kiadási száma-
dásokból. 25/a. oldal (október 6.) „Item egy Fröstemy
postának adott, az ky asszonion w nagy sága leuelét
Graeczben uit az Einkauffernének, hogy inned az pesti-
ses ideő miat senkit be nem boczáták f.l.”
26/a. oldal. „Item die 16 novembris hozatom Frostembul,
hogy Graeczben az pestis miat inéd ualo embert be nem
bochálták, 4 mássa páltza uassat, másáiát pro f. 5. facit f.
f. 20.”
Eredetije 92 oldalas folio számadáskönyv, a XVII. századi
számadások közt.
178. 1645. augusztus 17. — 1646. augusztus 17.
Kivonat a csákányi ispán számadásaiából.
6/b. oldal „Órlettem az mérczés cséplőknek, mivel más-
képpen az Pestis halálkor cséplőket nem találtam.”
Folio 20 oldalas, „Czakani ispán ratioia” című számadás,
a XVII. századi számadások közt.
179. 1645. augusztus 22. Németújvár.
Káldi Ferenc Batthyány I. Ádámhoz írja a többi közt,
hogy: „Ide mind pestisben, s majnd vérhasban ighen hal
az szegénységgh.”
180. 1645. szeptember 6. Rohonc.
Jakusith Anna Franciska nagyszombati clarissa apáca
főnöknő levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben felkéri,
hogy: „Uitessen haza Nagyszombatban, mind jt ualo
késsősönk jgen alkotmatlan a pestis miat, minek előte
magunk el mennék, az előt tizenkét szekeren el uihetnénk
az partikát, az uttán hat hintoual el igazithatna Nagyságod
minket is.”

181. 1645. szeptember 7. Dobra.
Scholtz Kristóf dobrai tiszttartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a pestis állásáról is tájékoztatja.
„Nagyságod levelét vettem, meliben tudakoztat Nagyságod az Pestis regnál-e ith minálunk vagi nem. Irhatok azért Nagyságodnak, hogy ith minálunk hála Istennek, nem regnál, hanem az emberek között hideglövések (igy!) és vérhas niavaliák vannak helen helenként, de Muraiszombatban, Rakichánban s öt körül valo falukon igen igen grassál. Regede elüt is való falukon, egi mérföldnire tulunk regnál az pestis, de nálunk nem, az mint felül is meg irám.”
182. 1645. szeptember 9. Rohonc.
Kivonat Kovács Ambrus franciskánus gvárdiánnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
Kéri bizonyos okból szekerek küldését, „mert igen keztek halni nálunk ismégh.”
183. 1645. szeptember 13. Dobra.
Kivonat Scholtz Kristóf dobrai tiszttartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Mivel tegnap elüt Rakichiáni számtartó Balás Deák küldöt énnekem egi levelet, melj levele melt volt Nagyságod levelle is énnekem szóló: vgian azon Nagyságod levelét is elsőben suakaszám föl és az után Balás deák levelét, s az mind kezdenék magiarázni Balás deák levelét, annira el éjtem, hogi nem is tuttam hova lennj, mert azt irta, hogi feleségét chak az elmült szombaton temettette el, kj pestisben holt, s magán is hogi pestis volna, el kapám az leveleket és olj helire valahová haitám, hogi mast sem tudom föl találni eóket. Balás deák ebben nem okos ember, látván, hogi oth alat mindenüt hálnak, de nem chak az, hanem azt irta, hogi magán is vagion, meégis merészli postát vagi levelet ide föl küldenj oljan heljrül. Rakichiánban itt valo embert nem merek küldeni, ugí anira hálnak ith mind Rakichánban, mind Muraiszombatban és mind körniől való falukon.”
(NB! Balás deák életben maradt és meggyógyult.)

184. 1645. szeptember 14. Komár.
Kivonat Besenyey István komári főkapitánynak Batthyány I. Ádámmal intézett leveléből.
„Az Zreny urak között eggyik sem lakik most Murakeözben az pestis ötben való regnálása miatt.”
185. 1645. szeptember 15. Rohonc.
Wünischer Farkas, a Batthyányak rohonci udvari lakácmesterének levele Batthyány I. Ádámmal, melyben jelzi, hogy utasítására a kőszót az itteni német plébánosnak, Prey Jánosnak ki adta volna, „ist aber der Johann Prey jetzt inficiert krank, aber wen es vmb in viderumb bösser wirdt, wil ich jer dasz Saltz geben es jetzt nit huet ist dasz man szolche Leit szolt in die nahent zum Schloss lassen, dormit dasz Schlosz auh nit mit szolcher Krankheit angesteckt wurde, welches Gott, der allerhöchst genedig behüeten wolle.”
A nagyszombati apácák eltávoztak már Rohoncról és ezeknek lakásait kitakarítottja és „auh alle Tag fleissig auszrauchen”, az intézőnek pedig Ádám parancsára meghagyja, hogy: „dasz er szolt dasz Schlosz Thor fleissig verwahren, vnd er niemandt nit szol ein lassen, vnd auh szelber nit szol ausz den Schlosz gehen, ist szolhes bisz hero noh forthan geschehen, vnd dasz Schlosz wegen szolher Krnakheit noh schauber ist Gott wole szejn Seegen noh weiter geben, darmit es noh lange Zeit verhüet szol werden.”
186. 1645. szeptember 20. Rohonc.
Kivonat Wünischer Farkas lakácmesternek Batthyány I. Ádámmal intézett leveléből.
„Thue ich Euer Gräflich Gnaden berichten, wie es hir mit der lädigen Pöstein beschaffenheit hat, lest es szih gar schlecht an zu einer bösserung, szandern nur erger wirdt, vnd szejnr den 18 dito 12 Peszon gestorben, vnd den 19 dito szejn Perszon, den 20 dito szejn auh 11 Perszon gestorben vnd gar grob eingroiffen thuet, aber wegen desz Teitschen Pfahrer Jahan Pröy kan ich Ihr Gnaden berihten, dasz er widerumb ist deruan geszundt worden vnd wegen desz Schlosz halber wil ich die Zimer fleissig putzsem uns

alle Tag ausz rauchen." A Várból, úgy amint parancsolta, senkit se ki se be nem engednek és gondosan őrzik, „dor- mit dasz Schlosz auh nit mit szolher gifttger Kranckheit angestekt wuerde.”

187. 1645. szeptember 23. Rohonc.

Kivonat Wünischer Farkasnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből, melyben vázolja a pestis Rohoncon való helyzetét. „Hiemit Euer gräfflichen Gnaden zuberich- ten, wie es hiemit der läydigen Pösz ein beschaffenheit hat, lesz es sich noch schlecht an zu einer bösserung, szeindt szeither desz 21 dito bisz hero auff den 23 dito in ganzen Markt gestorben vnd begraben worden Krabaten vnd Teitschen 27 Person, vnd szejn jer mer noch alsz hundert Perszon in der Infection Kranck, welches doh Gott gantz genediglih von vnsz ab wenden wolle.”

A Várban levő személyzetről jelenti, hogy azok mind jól vannak, „vnsz ist keinen noh nihts gewesen, vnd vnsz noh hinfiro auh dorfür hüeten, szo vil was miglich ist.”

188. 1645. szeptember 25. Rohonc.

Wünischer Farkas levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben folytatja a rohonci pestis állapotról szóló jelentését.

Írja, hogy megkapta levelét, melyben Ádám meghagyja, hogy: „Ich Jer Gnaden szol berihten wegen der eleydten Seuch alhier. Szejn aslz den 24 dito 7 Perszon begraben worden und den 25 szejn auh 6 Perszon begraben worden”. . . .

„Wegen des Goldtschmid szejner kan ich Ir Gnaden auh berihten, dasz er noh vmb in herumb noh guet ist wegen der Krankheit halber, vnd ime geszagt hab, dasz er sich von der Krankheit hüeten szol, vnd szih mit vil vnter die Leut geben szol. Wasz anbelangt wegen dess Schlosz steht es Gott sey lob noh alles guet.”

189. 1645. szeptember 30. Rohonc.

„Winiser” Farkas levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben röviden jelenti a pestisben elhaltak számát.

„Was die Infection anbelangen thuet, ist nih bein auff- hören, seydt den 26 Septembris seindt vier vndt zwöntzig Inficirter gestorben.”

190. 1645. október 5. Rohonc.
 „Winisser” Farkas levele Batthyány I. Ádámhoz, a rohonci pestis halálozási számról.
 „Was anbelangt die Pest, seindt in 4 tagen 33 Person vnd noch vil Kranckh liegen. Was heidt den 5 dito anbelangt, weisz ich noch nit wie vil gestorben seindt.”
191. 1645. október 6. Dobra.
 Kivonat Scholtz Kristófnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből. Jelenti, hogy sem császár, sem másféle madarat szerezni nem tudott. „Bánffi földére, az Szalaságra, az hol az ember kaphatna aféle madarat, nem merek küldeni mivel az Pestis mast is regnál oda alá mindenüt.”
192. 1645. október 8. Rohonc.
 Winisser Farkas levele Batthyány I. Ádámhoz, bőséges jelentést adván a pestis helyzetről.
 „Was anbelegt der best, seindt seider den 5 dito beis auff hait den 8 dito 21 Personen gestorben. Ich due Ir Gnaden auh berichten das der Kastner den 23 sebtember den 2 Pfeiste auff Hodes erlaubt hat zu gehn, so seindt die 2 Pfeister harauff Schlaning gegangen, so seindt die 2 Pfeister den andern dag all hier auff Rechnitz khaumen, und all so baldt kranckh worden, so hat der Kastnar den einen Pfeister weckh gescheicht, der ist wider auff Schlaning zu Mudter, so hab ich von den Schaffer vernomen, das der Pfeister den 23 octobris gestorben ist vnd der eine ist all hier im Pfeister haus verbleiben vnd hat gesagt er hat das Feiber beis auff den 6 vnd 7 octobris, das hat das steckhen geklagt, so hat mir nit recht wollen gefallen.”
 Később találkozott a plébánossal, aki elmondta, hogy „der Pfeister hab die Pest in weindeg, man sol schaugen, das man den Meinschen in Marckh hein aus due, so bein ich also baldt den Kastner gangen zu suchen, so hat der Kastner nit Recht daran wollen, dan er hat sich geforchten, so hab ich mich vmb den Pfeister angenommen vnd ein man begerdt der den Pfeister in Marckh hein aus gefiret hat vnd das Pfeister Haus aus butzen vnd aus rauchen lassen vnd al heidt den 8 octoberis ist der Pfeister auch gestorben.”

193. 1645. október 10. Szalónak.
 Jobbágy Dániel levele Batthyány Ádámhoz, melyben a többi közt írja:
 „Im jedzésben külttem Nagyságodnak, hogy mely falukban nem grassál az Pestis és oda hány lovast rendelhetny.”
194. 1645. október 12. Vashegy.
 Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
 Ír a közeledő szüetről, amely véleménye szerint nem lehet jó, de Isten csak „egéségett adgyon és fordítsa el rólunk az szomorú Dögh haláltt. Az mely méggh mosstan is az előbenj meggh irtt hellekben houa touáb mintt jobban grassál, legh kiuálképpen az nyomorultt Rohoncziaik igen érette vannak.
 Imár az Uárban is kett süttő meggh bettegeduén inéd ki külduén egjik az Poszer házban, az másik Oh Szalonokon holtt meggh. Az Uárasson peniglen egi hařmad avagj negjed napttul foguán minden nap hol tiszten eött s tiszeh négj uoltth. Zallonokj uarasban sem Uárban méggh, legjen hálla az jo ırgalmas Istennek, semi sints, hanem az hostátban minden nap hol kettő hol három.”
195. 1645. október 14. Rohonc.
 Winisser Farkas rendszeres jelentése a rohonci pestisrőł Batthyány I. Ádámhoz.
 Ez alkalommal jelzi, hogy Tamás mester ma, azaz október 14-én ki ment lakni a szállóbe.
 „Zweil an jetzo die Pest in der Gassen am sterkhiste grasiren dut, wo er gewont hat.”
 „Was die Pest anbelangt, seindt scidt den 8 octobris in die 25 Personen gestorben. Was vns im Schloss anbelangt, sindt wir alle noch gesundt, wie auch im hoff gardten, wir hidten vns auch so vil wir keinen.”
196. 1645. október 15. Vashegy.
 Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz irt leveléből. Szüetri idő lévén, felkéri gazdáját, hogy a rohonci hegyben termett borát, mely most a szabad ég alatt áll, „s más ember pinczéiéhez nem örömet uonjattám eben

az pestises jđóban, Nagyságod gratiájából had uitettném Szent Miháljra, miuel ot hála Istennek már megh szünt az pestis.”

197. 1645. október 21. Rohonc.

Kivonat Winisser Farkasnak Batthyány I. Ádámhoz írt pestisjelentéséből.

Írja, hogy még négy nap előtt a két pék meghalt, „die zweon Pfister gestorben, aber nit im Schlosz vndt wier auch nit gedacht haben, dasz sie inficiert sein sollten.” „Was anbelangt der verstorbenen, seindt seydt den 14 dito bisz auff den 21 octobris seindt 50 Personen gestorben.”

198. 1645. október 29. Körmend.

Kivonat Gerdákovics Mátyásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Az mi az pestis dógát illeti, ez le mult napokban ketten holtak megh, ismégh Hiba Balás tizedes, Szent Pétere az anniához ment volt, onnejd iöüén megh betegedet, megh holt, tegnap temeték el.”

199. 1645. október 29. Rohonc.

Kivonat Winisser Farkasnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Ir Gnaden hab ich den 21 Octobris bericht, wie vil Personen gestorben seindt von den 14 Octobris, alsz nemlich 50 Personen. Ich weisz aber nitist das schriben (így). Ir Gnaden viber andtwurst worden oder nit. Was anbelangt die vörstorbne Personen, seindt bisz auff den 29 octobris mir anderst nit weistend 26 Personen gestorben vnd im Vnger Marckth der merer teil.”

200. 1645. október 31. Rohonc.

„Winisser Farkas levele Batthyány I. Ádámhoz.

Jelenti, hogy „seidt das die Pfeister gestorben sindt”, az óta senki a Várban beteg nem volt.

„Was anbelangt die in der Pest gestorben seindt, weis ich nit anderst seidt den 29 beis auff heidt den 31 octoberis 5 gestorben.”

201. 1645. október 31. Rohonc.

Winisser Farkas levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben egy gyermek halálának körülményeit írja le, s egyben a pestis jelentések nehézségeit is vázolja.

György rohonci csizmadia októberben 14 napig Kőszegen volt a szüreten elfoglalva és házában négy hét előtt „ist sein Dienst Mensch in der Infection gestorben”. Nem sokára egyik fia is meghalt és kötelességszerűen megkérdezte a szolgálkat, hogy: „Wie oder in was für Krankheit dasz Kindt gestorben sey. Szagt einer, dasz Kindt ist von Bösth gefallender ander, es sey von Stuel gefallen, der dritte szagt, es sey in ein Schafferl Wassertrunkhen, vndt zum vierten szagen sie mehr anderst, es wehr lang kranckh gewessen, kan ich aber szelber mit der Warheit szagen, dasz van hinnen ist gessunter wekh komen”, amit mások, például a gyermek anyja is megerősítenek, aki szerint, a gyermek a szobában friss és egészséges volt, mikor anyja a konyhába kiment és „wie Sie in die Stuben hinein, ist dasz Kindt auff der Erden Todter gelegen”, hogy azonban a Vár „nit szolt weiter mit szolher Krankheit angestekht werden, hab ich szeinen Knehten szagen lassen, Szie szollen heim nah Günsz zu iren Herrn vndt ime szagen, er szolt nit her komen”, mert az úr tudta nélkül a Várba nem ereszti be, mert négy hét előtt „in szejn Hausz dasz Mensch ist in der Infection gestorben.”

202. 1645. november 4. Rohonc.

Winisser Farkas pestis jelentése Batthyány I. Ádámhoz. „Hiemit thue ich Euer gräfflich Genadten berichten wegen der läiden regierenten Seüh halber, ist es Gott szey Danckh schon etwas bösser mit, vndt szejn szept desz 3 novembris nit mehr alsz 18 Perszon gestorben vndt begraben worden bisz auf den 4 Tag dits Monats, vndt wass anbelangt wegen desz Schlosz, ist es auh Gott sey lob noh guet.”

203. 1645. november 11. Rohonc.

Winisser Farkas pestis halálozás jelentése Batthyány I. Ádámhoz.

- „Was anbelangt die Infection sindt seydt den 7 bisz auff heindt den 11 novembris seindt Ihrer 16 inficirte gestorben.”
204. 1645. november 14. Szentmihály.
Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az mi az Hodászi hegyvámot és dézmát jletti, ha Nagyságod jó akarattya az Inczédiek borain kiüul (mivel azok pestisessek) az töbitt Zallonokra uitettetem.”
205. 1645. november 17. Német-Szentmihály.
Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
„Az mj az pestis álapattyátt jletti, legyen hála a jó Istennek, az Rohonczy Várasban nem annyra grassál, mint az fallukon, ugy mint Inczéden, Chaytán és Chémben. Itt Zalonok tartományában sem tudok maszt suholt is, hanem Oh Szalonokon, de ot is megh lassodik, negjed napban, ha vagjon egj, az Zallonokj hostátban is, legyen hála az jó Istennek uagyon három hettinem uolt senkj js nints is bettegh ember közötek. Hanem az szallagos (azaz zálogos) falukon kezdette el maszt, ugj mint Vellegén és Zabaron s Némettségen; Bollffaun sem állott mégj megh.”
206. 1645. november 18. Rohonc.
Winisser Farkas levele Batthyány Ádámhoz, melyben a többi közt a pestis halálozást is jelenti.
„Was anbelangt die Infection, seindt seydt den 12 novembris nit mer gestorben in Deutsch Mark bisz auff heindt den 18 novembris, allsz ein Kindt vndt im Vngermarkh 3 Personen.”
207. 1645. november 22. Bozsok.
Kivonat Sibrik Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből. „Én még az előth házaimnak kulcháth magamhoz veuén, ugy költeztem vala Szakonban kéth heti lakásra, miuelhogy az Pestis miath réghen oth nem lehettem és dolgaim voltak ottan.”
208. 1645. november 22. Szentmihály.
Kivonat Jobbágy Dánielnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. „Az mi az pestis dolgátt jlettj, irya azt az Sáffár,

hogy edgj héthig alkalmasint megh szünt uolt, de tegnap ismégh hatton uolttak Rohonczon.

Az fallukon hasonlóképpen mint az előtt masst js hallogatnak, s Németségen ismégh Grobenssach neuó Nagyságod falluyában uyoban masstt kezdte ell. Oh Zallonokon is alkalmasint megh szünt uolt, de masstt ismigh ell kezdte. Mégh egj holtt megh, s az mint hallom, mégh vagjon nyoltzigh betteges benne.....

Tartsán s Jormdorffon is az mint értem, alkalmasint ell kezdődett.”

209. 1645. november 23. Rohonc.

Winisser Farkas pestishalálozási jelentése Batthyány I. Ádámhoz.

„Was anbelangt die Infection thue ich Ir Gnaden berichten, dasz seydt den 18 Nobembrisz (így!) bisz auff heindt den 23 dito 12 Personen gestorben seyndt.”

210. 1645. december 15. Rohonc.

Winisser Farkas szokásos pestishalálozási jelentése Batthyány I. Ádámhoz.

„Hiemit thue Ir gnaden berichten, dasz von den 3 decembris bisz auff den 9 dito 7 Personen inficirter gestorben sindtvndt seydt den 9 dito bisz heindt den 15 ist nimand gestorben, vndt” a német városban egy személy, a magyar városban szintén egy személy beteg.

211. 1645. december 22. Körmend.

Gerdákovics Mátyás levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja, hogy:

Liszt hiánya miatt egy „czipo kenieret nem sütettem, az falukrul senki nem iüt pestis miatta” és így lisztet nem hoztak.

212. 1645. december 24. Rohonc.

Winisser Farkas szokásos pestishalálozási jelentése Batthyány I. Ádámhoz.

„Was dem Sterb bey vnsz anbelangt, berichte ich Ir Gnaden, dasz seydt den 9 decemberisz bisz auff den 24

decembrisz nit mehr gestorben sindt inficirter, allsz 3 Personen”, beteg ember kevés van, a magyar városban két személy beteg, a német városban pedig az udvari kovács, Lockhner János beteg.

213. 1645. december 31. Rohonc.

Winisser Farkas pestis halálozás jelentése Batthyány I. Ádámhoz.

„Was anbelangt wegen der Infectionen ist seither ahtag nit mehr alsz ein Person gestorben.”

214. 1645.

Kivonat a szalónaki gyógyszerész számlájából.

„Auff Ihre hochgräfliche Gnaden beuslich habe ich erstlih überantwortet, Amuletta für die Pest no 40, den in die silben Kapsze no 12. macht zusammen 52, mit per 10 xr. facit.8 f. 40 xr.”

Eredetije a XVII. századi számadások közt, egy negyed ív papíron.

215. 1645.

Feljegyzése azon nyugat-magyarországi, főleg Batthyány-tulajdonban levő helységeknél, ahol pestisben hálnak el az emberek. „In anno millesimo sexcentesimo quadragesimo quinto. Az minemeő heleben Pestisben hálnak, annak feöl írása.

I. Német Vyvari Tartományban.

Czakanban,	Szent Peteren,
Kereszturat,	Szalafeien,
Szent Gróton,	Német Samandon
Sz.(ent)Leórincczen aliter	Kolosvarat,
Olbendorffon,	
Puszta Sz.(ent)Mihályon	Nagy Medvessen
Borton és	
Mindenikben egy házban kesztek halni.	
Pinkoczon	

2. Szalonaki Tartományban

Komiatin,	Szabaron,
Bolffán,	Csémben,
Szalonaki Hostatban,	O Szalonakon,
Velegén.	

3. Rohonczy Tartományban

Rohonczy Városon,
Inczédén,
Czajtán,
Czakov,
Velemen.

4. Borostyáni Jozzagban.

Pinkafeien	Naystiffen,
Ridlingszдорffon,	Goberlinghban,
Bisfleken,	Pergberghben,
Szulos Righlin.	

5. Az Keörmendi Tartományban.

Mind a két Holloson, Hidas és Egjházasson

6. Az nemesek Jozzagiban az Rába mellett.

Hidvégen,	Magyar Püx,
Nemes Holloson,	Vissen,
Tarródházán,	Loczmánt,
Jobbágiban,	Doroszlóban,
Szigetben,	Molnáriban,
Teömerden,	Kápolnás faluban,
Buczuban,	Deömöteöriben,
Kis Nardán,	Sz.(ent)Lénárton.
Horváth Czenczen	Az Rábán tul, Szent
Német Kis Medves.	Györgyön.

7. Az Rakicsáni Jozsaghban.

Muraiszombatban,

Rakiczánban.

Az egész Lindvai és Muraiszombati jozsaghban az Mura
mellet mindenüt grassál az pestis.

8. Az Városokban és Provinciákban.

Küszeögeön.

Posonban,

Szombathelen,

Czepregghben,

Sopronban

Murakeözben Horvát és Toot országban is kezdet grassalni az
pestis.

Erdeödi Gyeörgy vram joszágában.

Sáros Széken

Obeerdorffon

Sz.(ent)Péterfán,

Miskén,

Liczisdorffon,

Zrini Dobrán

Veöreösvárott.”

Eredeti összeírás papíron, hosszúkás könyv alakban, 8
oldal, melyből azonban csak három oldal beírt, a XVII
századi számadások közt.

216. 1645 körül.

Kivonat Muraszombat urbáriumából.

16/b. oldal. „Rakichan aliter Alsó Muray Szombath”
urbárium.

„Item maga házában és másnál lakó sellérek, kiket uram eő
Nagysággha ez el mult eztendőben nem vett szálogban,
és az kik az pestisben megh nem holtanak; mégh fön
vannak élnek és eő Nagyságghát tehetségek szerint szol-
gálnak, most is az kik nem liberek Muray Szombaty és
Rakichani városokon kiuli... most is helen vannak, az
kik az pestistüll megh maratanak.....” stb.

Eredetije a XVII. századi számadások közt.

217. 1646. január 1. Cenc.

Kivonat Káldi Ferencnek Batthyány I. Ádámmhoz írt
leveléből.

Ádámmot az esztergomi érsek Nagyszombatba idézi, ámde

- Nagyszombat tul van a Dunán és „a meljre átaljab és alkolmatosb uta uolna Nagyságodnak, pestisben hálnak, elegendő ratioit látom Nagyságodnak az elmulatásra”, de azért írjon az érseknek, hogy szivesen elment volna.
218. 1646. január.
Kivonat Rakicsány urbáriumából.
Ebben a jószágban azon jobbágyok, nemes emberek „és másnál lakó sellérek, kiket uram eő Nagyságha az elmult eztendőben nem vettet szálogban...” stb. (A szöveg egyezik a 216. szám alatti szöveggel.)
Éredelije a XVII. századi számadások közt.
219. 1646. március 27. Szentgyörgyvár.
Kivonat Török István szentgyörgyvári kapitánynak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az it valo kiczin állapot felől egiebet nem irhatok Nagyságodnak, noha az Dögh halál miat igen megh keuesettünk vala, de legien hála Istennek, valamint az v fölséges laistroma mutattja, heliére állattam mind az 40 gialogot.”
220. 1646. május 17. Dobra.
Kivonat Scholtz Kristóf dobrai tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Farkasfalvát az török elrablotta, Szent Mártonban pestis grassál, chak Isten tudgia mint és hogi vagiunk.”
221. 1646. október 10. Németújvár.
Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Az toronyra valo gombot a my illety mennél eleőb lehet el küldek érete, mint azon által jobban végére megiek az pestisnek grassálása miben legien, ha ugyan félelmes volna inkább abban hagiom, hogy sem valamit alá hoznának velle
222. 1646. november 5. Németújvár.
Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz intézett levelének utóiratából.
„P. S..... Az Pestis Zentgotthardon, Nagyfaluban, Janafaluan és Nagyfaluán innéd ualo faluban ugy mint Minichhoffon igen kezdet grassálny, melytül Isten wzen felsége kegyelmessen megh oltalmazon bennunket.”

223. 1646. november 29. Németújvár.
Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az Pestis hálla Istennek az grassálástul iten Zentgott-hart táján és Graeczben ualameyere megh szünt és nem is hallany mostannában, hogy halnának, mint azonáltal mégis oltalmazkodunk menél jobban lehet.”
224. 1647. szeptember 26. Vörösvár.
Gróf Erdődy György levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben többi közt írja, hogy:
Ádám szolgálja, Eősy Mihály két esztendővel ezelőtt Erdődy egy jobbágyát megfogta, azon a cimén, hogy „tüle el szökött volna, vették ki kezességen Eősytül az én embereim Stermeczky András és Vratovics Giörgy illien conditioval, hogy az szolgálatra viszha vizsik hozzáia, s mint hogy az üdő tájban az pestis inkább minden faluban regnált, történt neki is halála” és Eősy a kezeseiktől két ökröt vett el pedig „az megholtak elő állétása csak Isten hatalmában vagyon.”
225. 1647.
Lovakkal bíró emberek névsorából kivonat.
„Benke Lőrincz pestisben holt meg, az édes annia éll, egi lóual régi solga uolt.”
Eredetiye egy ív papiron, a XVII. századi számadások közt.
- 226.a 1649. március 13. Szalónak.
Kivonat Jobbágy Jerémiásnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az halál igen el szetegety az embereket, szegény Miklos porkoláb, s mint peniglen Czizmazia Ferencz megh holtak. Az uárasz kapukra sintsen ky gondot uiselne az dara-bontokon kiueöl.”
- 226.b 1649. november 22. Sopron.
Kivonat Pongrácz Mátyásnak, a Sopronban tanuló kis urak (Batthyány Kristóf és Pál)udvarmesterének Batthyány I. Ádámhoz cito, citissime írt leveléből. Ennek utóírata: „P.(ost) S. (criptum). Szinte hogy az levelet el végeztük. Polgár Mester aszt izente, hogy Bondorf felé való uczában

három házból mirigbe ki holtanak az emberek. Nagyságod disponállyon mit köllesék a kis urakkal chelekedni, míg Nagyságodtul választom nem iün, oskolába nem bochátom addig üket, mint hogy al előtt egy nihániszár kértem Polgár Mester uramat, hogy tutomra agya, arra valo lévest meg izente. Örömet lovas postástul küldöttem volna el az levelet, de nem találhatunk.”

227. Év. nélkül 1650 előtt.

Kivonat Temlin Balásznak Batthyány I. Ádámmoz írt leveléből.

„Nagyságodnak ezt is akarám értésére adnom, mivel az Muraiszombati városban levő selérek a kik az Nagyságtok belső, muraiszombati kapuiát őrzöttek az pestisben igen el holtanak, hanem ha Nagyságodnak kegielmes jó akaratia volna, Nagyságod számára jó két legént fogatnánk.”

228. 1650. január 22. Sopron.

Pongrácz Mátyás udvarmesternek Batthyány I. Ádámmoz írt leveléből az utóirat.

„P.(ost) S.(criptum). It hála Istennek Nagyságos Uram egészséges aer uagyon, Pestis felöl semmit nem hallani.”

229. 1650 körül.

Kivonat a „Frostemy Jurkónak” járó pénzekről szóló számadási feljegyzésekből.

„Eorségý Pombain pénzben restál mégh, meliet az pestis miat nem percipiálhattam. hung. f. 328. d. 95.”

Eredetije negyed ív papiron, a XVII. századi számadások közt.

230. 1650 körül.

Kivonat a különféle desztillált gyógyvizek használatáról szóló feljegyzésekből.

„Von Allerley Gebranteñ Wassern, in welcher massen man die nitzen sol.”

Ebben a többi közt: Für die Pest.

Baldrián Wasser, Brunneln Wasser”

Eredetije hosszúkás könyv alakú nyolc oldalas füzet, melyek közül kettő üres, a XVII. századi számadások közt.

231. 1651. július 24.

Kivonat a Kéthhelyen és Velegén levő és igénybe vehető üres sessiók felsorolásából.

„Steffel András sessio 1, az pestisben pusztult el.”

Eredetije fél ív papíron, a XVII. századi számadások közt.

232. 1653. január 14. Kiskomár.

Turós Miklós Kiskomári vajda levele Batthyány I. Ádámmal, melyben a többi közt írja:

„Nagyságos uram, én egyebet nem tudok írnia, onnan Pécs felől jüttenek emberek ide Komárba, azok beszélgették ama ködös nedves időekkel holtanak Pécsen ugyan sokan s Sziget várban is valami kevesen holtanak Kaposban is holtanak valami kevesen, de nem sokan, ki mirigyben, ki csak dögel, de egyéb vég török házakban sehul nem holtak sem falukon, ha kezdenek jobban halni Nagyságodat tudósítom felőle, de most mind Pécsen, mind szigetvárban sem pedig Kaposban nem hálnak, evel az erős idővel inkább meg szünt a halál kösztők, ha mi ily hireim lesznek Nagyságodat azonnal tudósítom felőle.”

233. 1653. február 13. Kapornak.

Ányos Péter kapornaki kapitány levele Batthyány I. Ádámmal, amelyben a többi közt írja:

„Az egész Péci, Zigetvári iszpáiákat mind föl hiuadták, tegnap előtt érkeztenek föl ők azt beszélük, nem azért, hogy félnének, hanem csak az pestis előtt gyjdtenek föl.”

234. 1653. április 22. Sopron.

Borcsiczky György káplán és Batthyány I. Ádám fiai nevelőjének levele Batthyányhoz, amelyben a többi közt a pestist illetőleg megnyugtatóan ír.

„A Tobner cselédgye s munkási közöttis csak egy sincs, a ki beteg volna. Attul fogvást, hogy ide jöttünk, sok derék embereknél tudakoztam az mérigy s mérges betegségekrül: de Láttya Isten egyenlő értelemmel s szóval azt mondták, hogy semmi ragadó betegségek nem regnálnak itten. Ha pedig az után valami féllő veszedelem volna, annak végére megyek és arrul meg tudósítom Nagyságodat.”

235. 1653. április 25. Sopron.

Kivonat Borcsiczky György nevelőnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Jólehet Nagyságod már valóságosan megértette az itt-
valo Soproni betegeknek s halottaknak állapotját polgár
mester uram igaz informatiojából s mind pedig az itt-valo
praedikátorok relatiojából, mind azon által én is, mihént
vissza jöttem és az Nagyságod levelét által olvastam, le-
gottan Long nevő Praedicatorul tudakoztam, sokan hal-
nak-é napjában ordinarie, s -alatomban minden processio
nélkül nimelleyek nem temetkeznek-é? de jámbor Praedi-
cátor uram becöletére s emberségére azt mondotta, hogy
csak egy (a' mint e' mai napon is csak egyetlen egy gyermek,
az Török Dániel uram fia, még az anyja méhében hilt meg
és halva lött e világon), néha pedig hlen ketten, néha hár-
man, de többen igen ritkán. De ha valami mérges betegség,
vagy hirtelen való halál itten regnálna melyből csak leg-
kisebb periculum következhetnék, és arrul mingyárt meg
nem tudósitanám Nagysághodat, bár Nagysághod aka-
rattya szerént büntesse — megh engem.”

236. 1653. április 25. Sopron.

Pongrácz Mátyásné, Borbála Erzsébet levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a soproni ragály hírek dolgában a
következőket írja:

„Az minemő dologh felől Nagyságod nekem ir és Praefec-
tus vramnak is, hogy tudnia illik az emberek felette hal-
nának valami gonosz és ragadó betegsághben, én min-
gyarást Kelez György vramat polgár mester vramhoz és
az Praedikátorhoz, s azon kiul az Barbélyokhoz el küldöt-
tem tudakoztatni, hogyha uolna ualami oly contagiosus
morbus, a kitől kellettnek az vrfiakat féltetni. Polgár Mester
vram Nagyságodnak aiánlya alázatos szolgálattját, hogyha
ugy mond uolna ualami oly ragadó betegságh maga eő
kegyelme eddigh megh irta uolna Nagyságodnak, sőt
pedigh tudtára adná s el küldené, amint ennek előtte is
Nagyságodnak hogyha ualami oly
dologh uolt megh izente az Vrfiaknak is, de eő kegyelme

tisztességére és böczületire mondgya, egyébben semmiben nem hálnak, hanem szegezésben halogatnak és hagymázban, azis pedigh csak attul uagyon, hogy az paraszt kösséggh nem tudgya magát mértékletesen őrizni, hanem uakmerően isza a bort, az bor pedig aféle betegségnek ugyan inditóia és gyujtóia, de abban a dologban semi ninczen, hogy fellette hálnának.”

237. 1653. június 13. Sopron.

Borcsiczky György nevelő levele Batthyány I. Ádámhoz. „Itt Sopronyban, hála légyen az Istennek, nem igen hálnak, sem betegeskednek az emberek, mert két három nap alatt néha egy ember sem hal meg.”

238. 1653. december 20. Sopron.

Kivonat Patay Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Irtam Nagyságodnak minapi levelembennis az Pestis állapottya felől, miben legyen annak utánna is eléggé tudakoztam oly emberektől, kik Béczből iőttenek alá, de semmit nem tudnak mondani, hogy hálnának.

It pedigh az környül levő falukon sohul sem hallani semmi Pestis hogy regnálna. Folmay vram szolgáláia csütörtökön iőt alá Béczből, adtolis eléggé tudakoztam, de az is semmit sem tud mondani It pedigh Sopronyban Istennek hála semmi betegséggh neni regnál.”

239. 1653. december 18. Sopron.

Kivonat Patay Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Vettem az Nagyságod levelét, melyben iria, hogy Béczben és környül való tartományokban regnálna az Pestis, semmi hirt Sopronyban az felől az dolgh felől nem hallám: holot minden Sopronyból Béczbe iőnek s mennek legh inkább az lant kocsisok, kiktől tudakoznám egynehányszor mi hírek legyenek, de semmi olyast nem tudnak, mely ualami ártalmas uolna és hogy regnálna az Pestis., Tudomása szerint semmi ártalmas betegség nem volt és nincis,” hanem még az el mult nyáron mondgyák, hogy némely gyermekek

kezdettenek uolt himlősödni, de hogy holtak oulna benne,
talánd kettónél töb sem holt.”

240. 1654. június 29. Szalónak.

Kivonat Groff Tóbiásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„Aminemü fél hely felől Nagyságod informatiót kiuánion tülem, meljet Farkas András Szent Mihálytt kér Nagyságodtul, azon a helen annak előtte Steger Hyczli nevő jobbágyi lakott, de az meregh halálkor minden czelédivel megh haluán, akkor pusztán maradott és mindezideig is pusta azon fél hely.”

241. 1654. július 8. Rakicsány.

Lepossa György rakicsányi számtartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt a következőket írja: „Tessanóczon lakozó Kuzma Péter panaszkodik azon, hogy az elmult pestiskor az apia hogy megh holt volna. Chörgő vram minden morháíát elvitette s haitotta, úgy mint négy vonó ökrét, tizenhárom sörtés morháíát, egy szalanáiát, hordóít, egy szóval minden nemeő házi eszközhé”, ezen ügyben intézkedést kér.

242. 1654. november 14 — 1655 szeptember 8.

Kivonat a „Rohonczi vámos Dittskey Thamásnak kü soóruill valo számadása in introitum et exitum” című számadásból.

„Uram eő Nagyságha parancsolatiára sáffár általl Hodossi biró Taszler Miháli kezéhöz miuell az pestis grasált köztök, attam kü soót nro 30, nyomat mássát ugi mint nro 10 libr. 78.”

Eredetije 16 oldalas hosszúkás könyv alakú számadás füzet, a XVII. századi számadások közt.

243. 1654. december 24. Körmend.

Kivonat Kelemen György körmendi vajdának Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Az Nagyságod leuelét vetem, meliből meg értetem mit paranczolon Nagyságod nekem, hoga végére meniek, ha vgian halnak-e Vosuárat Pestisben, azirt én kegielmes vram az ot körniől való falukon való emberektől eleget

tudakoztam, vgi vagon, hogi Vasuari legén Gór táíán szogát, onet haza jöt volna, az vtben rayta szököt az mirig, ithon Vasuárat meg holt, vgian azon háznál két lejánt meg szököt az mirig, azok is meg holtanak, más öreg ember is holt meg, de nem mirigben, hanem régi betegségben. . . . az karacson elő valo hétfeíén vásár volt Vasuárt, de az kire nézue meg hatok, hogi senki oda ne menien, nem is mentenek.”

244. 1655. február 11. Egerszeg.

Kerpacsics István egerszegi kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt jelenti:

„Nagyságodnak köleték megh irnom, hogi iten Egerszegen az Ostatban kezdetek mirighben halni, holtak megh imár 11-egien, de it ben még hála Istenek egi sem holt csak atul az egi háztul kezdetth el, ki megh kapta uolt az Kapornakiaktul, ide be senkit sem bocsátatom, még hállá Istennek itben iol vagiunk, ha ioban kezd regnálni Nagyságodnak nemis irok, chak Körmendre megh irom, bizsoni magam is Nagyságod kes io akaratjabul egi keues ideig ki megiek, ha ioh fogh regnálni, hiszen iob anak hogi utána is Nagyságodnak szolgálíak, hogy sem it haljak megh.”

245. 1655. február 22. Körmend.

Szokoly Mihály körmendi íródeák levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja:

„Góruáriak hogy pestisben halnának abban semmi ninczen, hanem Boldogh Asszonyfán, egy eöregh ember holt megh, a hun sok ember vagion, lehetetlen hogy valaki megh ne halion.”

246. 1655. május 24. Szalónak.

Groff Tóbiás tisztartó levele Batthyány I. Ádámhoz, ebben írja:

„Hodászy István mondá, hogy Nagyságodat az pestis grassálása felöll tudossiczam, hol grassálna. Itt hállá Istennek sehol sem grassál. Jó Aér vagyon itten, nem is hallani semmit is az pestis felöll.”

247. 1655. június 16. Szalónak.
Kivonat Groff Tóbiásnak Batthyány I. Ádámmal írott leveléből:
„Nagyságodnak azt is adhattom értésére, Bucsuban merigben hálnak, az el mult szombatn egj iffiu legény mátkájával edgyüt el temettet, akj merigben holt megh. Rohonczon is hajmaszban (tifusz) és szalonokj tartományban Czechben és kanjaruban nyavalyáskodnak a gjermekek.”
248. 1655. június 19. Rohonc.
Kivonat Groff Tóbiásnak Batthyány I. Ádámmal írott leveléből:
„Az mint Nagyságodnak megh irttam uolt, hogy Butsuban pestisben hálnak, az bizonyos is, hogy az elmult héttén kétt ember holt, megh, tudny illik egy iffiu legény mátkájáual együtt, de az ultátul foghua egy ember sem holt megh, talánd az Ur Isten ugyadgya, hogy megh szüinik az pestis grassálása, elfordituán Isten w szent fölséghe rollonk bünteteó ostorát, mind az általl itt Rohonczon és az egész jországban büntetés alatt megh hattam, hogy Bucsuban ne járyanak, hanem mindenütt Istrássát tartván, Butsubul való embert ne ereszenek be se Várban, se faluban.”
249. 1655. június 29. Szalónak.
Groff Tóbiás tisztartó levele Batthyány I. Ádámmal mely, ben a köveskúti prédikátor és családja pestis haláláról a Bucsun és Rohonczon előfordult pestisesetekről és végül gazdájának utazása tárgyában ír.
„Alázatos szolgálatomat ayánlom Nagyságodnak, mint énnekem mindenkor kegyelmes Uramnak.
Isten minden kyvánta jókkal áldgya megh Nagyságodat! Szintin ma essék hiremé Syluester János uramtull kinek Ságody István uram 27 Junii megh irtta Köueskutton igen hálnak, az ott valo Praedikátor Pápn volt, hogy onnéd megh jött, mindgyárt fekünj eset és negyed nap^z jára megh holt. Annakutánna feleséghe gyermeke és szol-

gálója megh holttak. Maga is Sagody uram az Beödy há-
zátul másshoua akar lakóul elmenny.

Az Rohonczy Sáfár is énnekem ma irta megh, hogy Butsu-
ban most uyobban igen hálnak. Rohonczonnis az elmult
szombaton egy ember megh betegeđuén, teghnap estue megh
holt, kit azon házbeli czellédek eltemetettek.

Én megh irttam allá az Sáfárnak, hogy az mely házbul
azon ember ki holt, abbul mind ki üzze az embereket és a
házat he tétesse.

Hasonlóképen azt is hattam megh, uyobban Butsubul valo
embereket Rohoncra be ne bótásassa, az ott valoknak
is megh hagyja allá ne mengyenek. Most iszonyú nagy
mellegh vagyon, félő, hogy az pestis jobban el hatalmaz.
Butsu is közel lévén Rohonczhon, az én vékony itéletem
szerint joualnám, Nagyságod az hegyeken általl Szalo-
nakra egyenessen jünne és ne Rohoncra. Nagyságodat
kérem alázatosan ezen postátull Nagyságod tudossyczon
ide váryuk-e Nagyságodat vagy Rohoncra.

Ezzel Isten éltesse Nagyságodat jo egéséghben.

Datum Szalonok, die 29 Junii 1655.

Nagyságod alázatos szolgálja migh él
(T.(obiás) Groff.”

Kivül címzés: „Tekintetes és Nagyságos Urak Grof Batthy-
ány Ádám uramnak az Nagyságának etc. Nekem minden-
kor kegyelmes uramnak adassék.”

Eredetije egy ív papiron, kívül gyűrűs záró pecséttel.

250. 1655. július 30. Rohonc.

Ljubánovics György rohonci sáfár levele Batthyány I.
Ádámhoz, melyben a többi között írja:

„Czak ez dolog felől köletik Nagyságodat megh találnom,
most hétfen kesztek Buczuban pestisben igen hálnj, mezeő-
ben kik aratak és szántotak enihányon czak el estenek,
it is Rohoncon magjar városban edy legén szombathon
meghbetegedet hetfin megholt. Holóson és Keueskuton is
mongyák, hogj igen hálnak.”

251. 1655 július 5. Körmend.
Swastics („Swarttych”) István körmendi kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz; melyben a pestisről tájékoztatja. „Az pestis felől tudom, hogy Nagyságodnak ír tisztartó uram, mivel Egiházás Hollóson halnj kezdettek, az kiknek meg hadtuk erős büntetés alatt, s más faluba, se az várhoz be ne giüienek.”
252. 1655. július 5. Körmend.
Kivonat Falusy György körmendi tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
Jelenti, hogy: „Még itt körniül sohu sem holtanak, hanem Nagyságod faluiában Egiházás Holloson talán tizigh immár megh holtanak pestisben, megh hattuk kapitán urammal eggiüt valamint fejeket tisztességeket szeretik, se Hidas Hollósiak, s Molna Szeződniek amozokal eggüvé ne giárganak, itten is egy aszonnak estve semmi niavaliája nem lévén, reggelre megh holt, ennek előtte egy héttel, de az ulta semmi beteghség sem niavalia nem jelentődött.”
253. 1655. július 13. Szaibersdorf.
Kivonat Nádasdy Ferencnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
Kéri, hogy: „Szorgalmatosan uigiáztasson kegyelmed, hagi az szomszédásghbul az pestis Rohoncra is be ne mennyék.”
254. 1655 Julius 22. Körmend
Kivonat Falusy György körmendi tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„A téglia vető, az czerepezo és álczok mind robotosokat kívánnak, én Isten látia kegielmes uram, nem tudom hol elő venny, mivel immár mind a két Hollóson a pestis regnál.”
255. 1655. július 25.
Kivonat Nádasdy Ferencnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Niavaliás Rátki uram temetésére nehezen hidgyem, hogy el mehessek, mivel Czepregen be czuadot az pestis, s így kegyelmednek sem iaualhatom, hogy jelen legyen.”

256. 1655. július 28. Grác.
Kivonat Kelcz Györgynek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
„Az pestis, hogy grassálna abban semmi sincs, mert ha valami volna, avagy let volna, Isten ne adgya, hogy Nagyságotat voltaképpen mindenekről ne tudósítottam volna.”
257. 1655. július 31. Körmend.
Kivonat Falusy György körmendi tisztartónak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„A pestis dolgát a mi illetj még h Istennek hálá itt nem regnált hanem vérhasban holt meg h e héten is három gyermek s a Várban is egy rabon és egy darabonton, s a városson is regnál.”
258. 1655. július 31. Körmend.
Kelemen György körmendi vajda levele Batthyány I. Ádámhoz, s ez is írja hogy:
„az mi pestys dolgát illeti, it nálunk még h edig nem volt, de az vérben sokan vannak betegek, az héten három gyermek holt meg h bele, it Körniöl még h edig pestys nem volt az Hollosiakon kül.”
259. 1655. augusztus 2. Körmend.
Swastics (Swarttych) István körmendi kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz.
A pestisről többek közt ezeket írja:
„Nagyságos uram, az Pestis itt köztünk Istennek neve dicsértessék, nintsen, de az vérben sokan vannak, mind öregeken s aprókon egiaránt. Hollóson Nagyságoys uram az Pestis most is igen regnál, itt is nálunk volt egi német gyermekén Nagyságos uram, nem tudgiok ha az volt avagi más kelevén, de az gyermek meg giogult belőle.”
260. 1655. augusztus 9. Egerszeg.
Keglevics Péter vicegenerális levele Batthyány I. Ádámhoz, melynek utóírata a következő:
„P.(ost) S.(criptum). Itten tehát pestis Istennek hála ninch, bizuást eljühetnek, az Végbeliek is alig uáriák io hirt halhasanak az segétések felől.”

261. 1655. augusztus 17 — november 16.
Kivonat „Rohonczy kulczár Honz Rudolfnak második kántorbély (bor) számadásából” 13/b. oldal. — (Szeptember 13.) „Sáffár uram hagyásából egy szegény embernek, a mely egj ráczot el temette, amelyre gyonakodtak, hogj az pestis let volna rayta... p. (int) (t.i. bor)... 1.”
Eredetije folio 16 oldalas számadáskönyv, a XVII. századi számadások közt.
262. 1655. augusztus 17—1656 augusztus 17.
Kivonat a németújvári pombain és egyéb pénz bevételi és kiadási számadásból.
25/a. oldal. „Item Nádalliai korcsmáros pestis ideiben mint el tékozolta bor árát, Várba föl nem hoztam, féltem ne inficiálhattam volna várbeli népet uile, hanem pestis után föl hozattam vasba verettem irtete, de az bizony soha megh nem adhat bor, árát, mert semije sincs, ha Nagyságod ualami szolgálattit nem veszi tule, ados pedig in toto..... f. 224 d.”
Eredetije az „Introitus totius pecuniae Pombain secundum vrbarium arcis Németh Uyuariensis collectus” stb. című folio 52 oldalas számadáskönyvben, a XVII. századi számadások közt.
263. 1655. augusztus 22. Somlyó vára.
Kivonat Bottka Ferencnek, Folnai Ferenc vasvári és türjei préposthoz írt leveléből.
„Magam akrtam Nagyságodhoz mennem, de nem szintén securus vagyok a mostani járásban az hitván infectio miatt.”
264. 1655. augusztus 25. Szentgrót.
Szecsődi István kapitány Hagymási István temetésével kapcsolatban Batthyány I. Adámnak a következőket írja:
„Nem tudhatom bizoniosan az ide ualo szándékiát Nagyságodnak, az temetőre, de ha szintén el jün is Nagyságod, de az urfiakat én ugi iránzanám, el ne hozza magáual Nagyságod, mert it bizony minden felől halnak, tartozom uele hogj igh iriam Nagyságodnak. —

Nagyságod senkit se idegeniczen, kérem azon Nagyságodath, bizonyj csak tegnap kultem ki az Hostatbul uráual egiut egi aszont, it lakost, az kin az mirigh uolt, ugh nem is tugia sok it ualó is, nem ishatam ielentenj, hogi mas idegeniek az temetésrül ne idegenedienek, az is az ros aszony más falura volt, az apiához, ot kapta az mirigiet, ugh igaz it töbön nem volt, ha töbön fogh regnálni, arul is tudósítom Nagyságodat. Az kapukon egi egi tized aliát tartom, ugi uigiáztatok. csak adig is migh az temető megh leszen.”

265. 1655. augusztus 28. Csákány.

Csány Bernát Batthyány I. Ádámhoz írt levelének utóirata:

„P. (ost) S. (criptum). Nem tudom kegyelmes uramm jtt köl czelekednj az sok szekeresekel kjk az pestises helekrül ide alá járnak gabonát venj, bizonyj ide alá is el hozzák az pestistt.

Jó volna el tiltani, ha Nagyságod jó akaratia az szekeresekett, hog ne járnának ide az fele, az mjnd hog Ivánczon el is kezdődött.”

266. 1655. szeptember 1. Szentgrót.

Kivonat Szecsődi Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

Ha Ádám eljönne Hagymási István temetésére, Szecsődi tudni szeretné, hogy az udvar népén kívül kik lesznek jelen és azoknak lovait azon falukra tenné, „ahol nem halnak, igaz uadnak it közel ualo faluk, ahol mégh ekorigh nem holtak”, azonban mihez tartás végett tudósítást kér.

267. 1655. szeptember 4. Veszprém.

Kivonat Szily Gergelynek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Nagyságod azt is paranczolta vala, hogy ha az Pestis regnálni kezdene, megh irgjam Nagyságodnak, az Nagyságos uram tagadhatatlan, keztenek halogatni, hol egj, hol kettő, hol három és a közben egjnehanj napot mulat, hogy ninczen, szegeni Czajági Ferenc is a töbi között megh holt ü is Pestisben.”

268. 1655. szeptember 6. Rohonc.
Kivonat Ljubánovics György rohongi sáfárnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Czak ez dologh felől külletik Nagyságodat megh találmom, hogy az el mult napokban Szakács István egj kuchtát fogadot Ányos Péter uram számára, nem tudom Nagyságod akaratjából a vagj maga akaratjából cselleköte, a mely legint én tudássom szerint nem is látom most ezen órában jellentj megh az konyha sáffár, hogy vagyon egy hette a vagy eöttet napi, miulta az legin otben fekzik, a' hol a zakácok hálnak. Tegnap az konyha sáffár mondgya, az Zakács Istuánnak és konyha mesternek, hogy megh mondotta volna, miért hadgyátok iten, ki tudgya micsoda nyaulában fekzik. Ezek csak bollandtságoknak tartották és azt mondoták, csak hidegh lölisben fekzik, de ma az legin maga jellentete, hogy mirigh vagyon raita, azért mindgyárást ki üzetem az Várbul, mássok cseleközik, akár ki is be fogalyák és ha ualami nyaulia raita essik, magok egj más közöt el titkolyák afféle dologot. Semm Nagyságodnak, sem porkolábnak, sem énnekem megh nem jellentetik” és így nem tudjuk magunkat mihez tartani, hanem „Nagyságodtul tanuságot” várunk”. —
269. 1655. szeptember 8. Rohonc.
Ljubánovics György rohongi sáfár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a pestis terjedésének megakadályozására életbe léptetett intézkedésekről, azután a városiaknak deszka anyag megadása iránti kérelmükről, a várbeli isteni szolgálatnak a pestis veszedelem miatt a városba való áttételéről ír.
„Allázatos szolgálatomatt ayánlom Nagysághodnak, mint kegyelmes Uramnak, Isten kiuászághi szeörint valo szok jókkal álgya megh Nagyságodat!
Az Nagysághod parantsolattyát allázatosan értem. Isten bizonyszághom elégé parancsolom, hogy az Hodassiak be ne járyanak az városban, de vakmerőképpen az Hegiekre kerülvén ugi loppták be magokatt, a mellyeket megh látúan, ki üzetem és veretem eöket.

Az városz kapuira mindgiárt szabadossokatt és oláhokat állattam, s feyekigh parancsoltam, hogi éyell nappal valo vigiázásban legienek, s magammis szorgalmatos vigiázásban leszek mindenfelé. Az kukta inaszt én mingiárt ki üzetem az Várbull és az várossrul is, nem tudom mellj fele mönt legien. Az Nagyságod parantsolatja szörint az Hodossyaknak 30 darab kü soót küldettem, mely a vámos kezénél volt, hütvös embörrel megh méretuén. Az városzyak instálnak Nagyságodnál, ki tull Isten szent Fyáért oltalmazzon bennünkett, ha be férközik az pestis csak deszkájuk szöm leszen, kérik allázatossan Nagyságodat, hogi enihánj fodor deskát parantsoina Nagyságod nekiek adnj, ha szükséghes lészen, kit Isten ne adgion. Nagyságodnak megh adgiák az árrát, ha penigh nem leszen szükséghe, Nagyságodé leszen azon deska, kü soó felöl is méltóztassék Nagyságod provideálnj, miuell az Vár is szüküll soó nélküli.

Az papok be járnak az Várban misse és predikatio mondanj, az kösséggel olly embörök mehetnek be, akikett embör nem öszmer, azért hogi anival inkább tisztán maradhason az Vár Nagyságod parantsolván felöle, az horvát páternek jobb volna az városson vinne végben azon isteni szolgálatot. Az cseléd kedveyért be járhatna az egik közülök.

Éltesse Isten Nagyságodat kedves jó egészségben. Datum Rohonc die 8 septembris, 1655.

Nagyságodnak szegény allázatos

szolgája

P. S. Nagyságos Uram, szegény Trombitás Lukácsot Isten w suent feölszéghe feleszégesztüll ki szölitotta ez arnjék világbull. Hodosson illj keues és rövid üdö alat holtanak megh már töb 40 szömeljnéll.

Lyubanouicz Geörgi m. p.”

Kívül címzés: „Az tekintetes és Nagyságos Urnak Groff Batthyanj Ádám uramnak w Nagyságának etc. Nekem mindenkoron kegyelmes uramnak w Nagyságának adasék.”

Eredetije fél ív papíron, gyűrűs zárópecséttel.

270. 1655. szeptember 11. Rohonc.
Ljubánovics György konyhasáfár levele Batthyány I. Ádámhoz, melynek utóírata a következő
„P. (ost) S. (criptum). Nagysághos vram, jó akarhatja heit vásárt teob nem engedne, mégh más napokon sem engedne gyomüczot adgyet mást az piacra hozatnj sohanan, az ember nem tudgya Nagysághos vram, ky houa valo.”
271. 1655. szeptember 12. Szalónak.
Ljubánovics György konyhasáfár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben írja:
„It hála Istennek most jó egéséghben vanak az városon és az falukon az edgy Hodásziakon kjuol.”
272. 1655. szeptember 12. Keszthely.
Pethő László komári kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt kérdi, hogy szükséges-e, hogy ő bemenjen Komárba. „Kérem. Nagyságotat, ne neheztelje meg írnia ez aránt mit legyenek cselekedendő miuel az Pestis is kezdődik ezen az földön, talán még kétt, hét alat Comissárius vrain sem jönnek alá.”
273. 1655. szeptember 13. Rohonc.
Ljubánovics György rohonci konyhasáfár röviden jelenti, hogy: „Hála Isten pestis it nem regnál.”
274. 1655. szeptember 13. Rohonc.
Kivonat Horvát István rohonci porkolábnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az minemeő Rab felől jrtom volt Nagyságodnak, az el mult napokban, Segesdi Vaho, aki bettegeskedett, azon az el mult éyel 12 órakor a pestis keölt az hon/a alat, Nagyságotdul tanulságot, várok, mit cselekedgyek azal.”
275. 1655. szeptember 15. Rohonc.
Ljubánovics György rohonci sáfár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben jelzi, hogy pestisbeteg most csak Hodászon van.
„Iten hála Istennek sem a várban, sem az városon nint-szen most senkj betegh az falukon is az edgy Hodászon kyuol.”

276. 1655. szeptember 16. Rohonc.
Ljubánovics György levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt jelenti, hogy: Mind az alsóvárosban, mind pedig a várban egy-egy embert rendelt, akik az (infectio) istrázsára éjjel-nappal vigyázzanak.
„Aztot is megh hatam, hogy ha keresztin vagy török rab jöne, hirem nékuell ne boczássák be. . . .” mert „legjobban tartok, hogy azok leghamaráb be hozák az pestist.”
277. 1655. szeptember 20. Egerszeg.
Kerpacsics István kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt azt írja:
„Megh érteotem, mit parancsol Nagyságod, hogi megh iriam holott regnál pestis Nagyságodnak. It hála Istennek sehol köszel ninczen pestis, hanem Martonfán, Tallósban, Chehihen, de mere köl meni Geórvára s az Szala meel nem hálnak sehol.”
278. 1655. szeptember 25. Rohonc.
Kivonat Horvát Istvánnak Batthyány Ádámhoz írt leveléből.
„Az ninemeő rab most megh iöt Nagyságos, uram, noha ot nem hálnak az hol járt, de a teőbbi közzé nem bocsátam, hanem az Horvát Várasban egy pajtában kültem Sáfár urammal egyet értvén.”
279. 1655. szeptember 26. Dömölk. (Deömeölk.)
Kivonat Dömölky (Deömeölky) Andrásnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
Kénytelen levelet írni és „magam mentem uolna Nagyságodhoz, de miuel az üdőnek mastany alkalmatlansága miatt reménlem asztot, hogy Nagyságodnak magam praesentiáiual kedvetlenséget szerzenék, jól lehet Istennek hála mégh itt az falumban az pestis mégh nem volt.”
280. 1655. szeptember 27. Rohonc.
Ljubánovics György sáfár levele Batthyány Ádámhoz, melyben a többi közt írja, hogy:
„It mind az várban, mint városon és falukon az edgy Hodázon kiul mint jo egészségben. Zombathelen mondgyák Nagysághos vram, hogy keztek pestisben hálnj.”

281. 1655. szeptember (nap dátum hiányzik) Rohonc.
Kivonat Beke Zsigmondnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből. „Én Nagyságos Uram, úgy iöttem vala haza, az mint az Pestist kezdették vala hirdetni, hogy mindgyárást cselédestül el keöltözvén innend, de legyen hála Istennek, it afféle bizony nincsen, az egy Ráczon kívül (azt sem tudom, abban holt-e meg, avagy nem) miulta haza iöttem, nem hogy Pestisben, de más nyavalyában sem holt senki, hanem szép békével vagyunk.”
282. 1655. október 1. Ják.
Kivonat Folsnai Ferenc vasvári préspostnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Két vy papom érkezék Béczből, kik égh első miséieket el nem mondották. És mivel Szombathelen félő az pestis miat, ha Nagyságodnak ellene nem lenne, vasárnap estuére oda uinném őket, hogy hetfén, úgy mint S. (zent) Ferencz napján az vvuari colostromban mondannák el, had imádkozzanak Nagyságtokért.”
283. 1655. október 1. Veszprém.
Kivonat Szily Gergelynek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„It efelé igen igen regnál a Pestis úgy annjra, hogy igen fölötteeb”, Latos János és György és Péter deák „mongják mégh w nalok nem regnálna a Pestis.”
284. 1655. október 5. Szalónak.
Kivonat a szalónaki porkoláboknak Batthyány I. Ádámhoz írt levelükből.
„Istennek hála itt mégh mind türhető álapattal uagyunk, hanem Hodászson ugy haljuk az pestis igen grassál, Sauanjó viznél is Najstiftt nevő faluban mutatta ki magátt, menil jobban lehet, vigjázásban uagjunk.”
285. 1655. október 7. Körmend.
Svastics (Swarttych”) István körmendi kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben sőt kér azon indokolással, hogy „Nagyságod előtt nilván vagion, hogy az Pestis Georöt és Szombathelen és teöb heleken is regnál. Mivel

penigh Nagyságos Uram vet sóm Gióröt vagion s nem me-
hetek érette” kér Ádámtól tíz darab kőszót,

286. 1655. október 11. Bécs.

Kivonat Rosenfeldi Sutter Lénárd bécsi udvari kályha-
fűtő, majd ajtónállónak Batthyány I. Ádámhoz írt levelé-
ből.

Török országból (helyesebben: török területről) jelentik:
„Das die Pest so starkh dar innen sey, das zu Ofen wons
wenig sterben, das taglich vber 180 Menschen sterben.”

287. 1655. október 12. Böde.

Kivonat Ságodi Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz intézett
leveléből.

„Köveskuton hálnak, Bükkön, Guarban, Meszlenben egi-
ebüt az hol az én katonáim vannak, sohul sem hálnak.”

288. 1655. október 12. Rohonc.

Kivonat Ljubánovics György rohonczi sáfárnak Batthyány
I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Nagyságotat kölletik megh találnom ezen dolog felől.
Gombkeoteo Mátyás és Lakatjártó János Zombathelre
járnak, az pestis igen grassál ot. Nagyságos Vram mit
kellessik cselekednem.

.....
Az Várban és városban hála Istennek nincsen betegh
ember, elleget uigáznak az kapukon, hanem ha lopua
jeön valaki be,”

289. 1655. október 13. Rohonc.

Ljubánovics György sáfár levele Batthyány I. Ádámhoz,
s jelenti, hogy:

„Az minemj embert kj üztem feleségestol az városbol, kit
az mirigh szökte megh azon embernek” az éjjel egy gyer-
meke halt megh. Az ember legyen néhány napig ode kint.

290. 1655. október 14. Rohonc.

Groff Tóbiás levele Batthyány I. Ádámhoz, a pestis miatti
szőlő szedés tárgyában.

„Az Buczuyaknak penigh, kiknek itt szőlőjek uagyon legh
utolb engedem megh (t.i. a szőlő szedést), az egésséghe
emberek végehez uéuén elleób az w szüretjeket. Az Hodász-
y-

aknak műnemű kétt szőlőyok vagy on itten, kit tartoz-
nának megh szedni, de mostan az Pestisre nézve megh
nem szedhetik.”

291. 1655. október 27.

Kivonat a pénzek kiadásáról szóló feljegyzésekből. („Me-
moriale,.)

Horvát Miklósnak Rohoncon ” keő só..... 2. —
„Item, migh az Pestis megh szünik nap: (jában) hus lib.
(rae, azaz font) 2. —”

Eredetije fél ív papíron, a XVII. századi számadások közt.

292. 1655. október 28. Rohonc.

Ljubánovics György sáfárnak levele Batthyány I. Ádám-
hoz, melyben röviden írja, hogy:

„It az várban és város on hála Istennek míntsen senkj most
betegh, az falukon is az egy Hodázon kiüül egisigben uan-
nak az emberek, ”

293. 1655. október 31. Egerszeg.

Kerpacsics István kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz,
melyben írja:

„Az marhákat nem féltém anira, mint az Ostatünket,
mert az viteőszleő rendet soha be nem vehetem. Nagyságos
kegyelmes vram, iten imár az külseő ostátban az árkon
tül egi haidu iastl fiastul az mirigben megh holt, miuel
strasakat tartatok, hogi ide be ne meien miriges ember,
jüt uolna Kapornakrul, egi haidu, be akaruán junj, nem
bocsátatok be, s ugi ment ahoz az haiduhoz, uele iuotth és
ugí atul ragadot ráia, az házot be peczeölteötém,és onaid
kiüül senkit be nem eresztetk.”

294. 1655. október 31. Komár.

Kivonat Pethő Lászlónak Batthyány I. Ádámhoz írott
leveléből.

„Én az nagj pestisre nézue (nem akaruán közöttök lennem)
be jöüék Komárban”.

295. 1655. november 2. Szalónak.

Kivonat Groff Tóbiásnak Batthyány I. Ádámhoz írott
leveléből.

„Az it ualo Lakatgyártó, ki az Vár előtt lakik, az el mult

héten Küszöghen uolt szőlő szedésben, onnend megh iövé, fekünni esset, melyet megh értuén, hivattam, a feleséghez, megh kérdettem, my nyaualjában fekszik az ura, egy elseöben nem akartta megh mondany, annak utánna megh mondotta, hogy mirigy szökött rayta. Az okáért mindgyárt ky küldettem az városrull magát, feleséghez és gyermekit, az házat be tetettem. Most ha egy várossy ember csak egy éyel küen hál is, megh hattam az kapussoknak, hogy be ne boczássák, hanem küen legyen migh megh szelözik.”

296. 1655. november 5. Egerszeg.

Kerpacsics István kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben jelenti, hogy:

„Az Pestis hála Istennek touáb az egi háznál nem ment, mert mingiárt be peczeltetem.”

297. 1655. november 8. Szalónak.

Kivonat Groff Tóbiásnak Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az Lakatgyártón az mirigy kifakadott, negyed naptul foghva, jól itélem, hogy megh jogyul belölle. Jó messze az Várustul czináltattam egy szint egy árokban, ott vagyon feleséghevel és gyermekéuel.”

298. 1655. november 11. Muraszombat.

Lippicz Ferenc levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben felkéri, hogy Ádám a rakicsányi kastélyban engedjen át neki egy „házat”, (azaz: egy helyiséget) mert fél, hogy itt Muraszombatban is, az ide pestises helyekről járdogáló emberek miatt kitör a pestis.

„Allászatos szolgálatomat aiánlom Nagyságodnak, mint kegielmes uramnak.

Isten sok iókal, kedves io egéségel és sok ió szerencsékel ágia megh Nagyságodat.

Nagyságodat, mint kegielmes uramat kéröm alászatosan, Nagyságod agion egi házat az Nagyságod Rakicsáni kostéliában, mivel ide Muraiszombatba oned fölül igen kesztek alá járni az emberök pestisös helekről, félö hogy it is el nem keszdógiék az pestis, de még Istennek hála, köszö-

tünk nincsen. Nagyságodtul, mint kegielmes uramtul íó
választ várok. Eszek után Istennek ajánlom Nagyságodat.
Költ Muray zombatba, 11 novembris, anno 1655.

Nagyságodnak alászatós szolgáia

Lippicz Ferencz.

Kivül címzés: „Az tekéntetős és nagyságos Groff Bothiani
Ádám uramnak ü Nagyságának, császár urunk üfelsége
Dunán ined Kanisa ellen való végh hászainak fő generáli-
sának, nekem kegielmes uramnak ő Nagyságának adasék.”
Eredetije egy ív papiron, gyűrűs zárópecséttel.

299. 1655. november 14. Rohonc.

Kivonat Ljubánovics György sáfárnak Batthyány I. Ádám-
hoz intézett leveléből.

Itt, „az várban, várason és az falukon az egy Hodászon és
Peörenyén kivól jó egészségben vannak az emberek.”

300. 1655. november 16. Tarcsa.

Kivonat Enyedy Jánosnak, a vasvári káptalan jegyzőjé-
nek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Hat hete már Nagyságos Uram, miuta házamtól Szom-
bathelről a veszedelmes pestis miat el kölletet jönnöm s ít
Tarchán szarándokságban chelédestól niomorkodom, há-
zam felé sem merek Nagyságos Uram semminemő szük-
ségemért küldeni.”

301. 1655. november 10. Rohonc.

Kivonat Ljubánovics rohonci sáfárnak Batthyány I. Ádám-
hoz intézett panaszkodó leveléből.

„Ma estue esék hiremel, Nagyságghos vram, hogy Sám-
falwaj praedicatornál edgy gyermek pestisben holt uolna,
az gyermeket máshon oda hozták, oly szófogatatlanok
Nagyságghos vram az polgárok, nem akarják Nagyságodh
parancholatját fogadnj, hogy soha ne járjanak és más honéd
embereket ne fogadgyanak be, nem tudok mit cselekedny
uelek.”

302. 1655. november 19. Körmenđ.

Kivonat Falusy György tisztartónak Batthyány I. Ádám-
hoz írt leveléből.

Jelenti, hogy Csonka Musztafa török hadifogoly sarczbeli

sójából 150 darab „most is az falukon vagion, kapitány uram azt mondgia, hogy Nagyságod paranczolta volna megh, ne hozzák be, mivel pestises helről hozták, itt is, mind Horvát Nádallían s mind pedig Szecződön igen kezdet a pestis regnálni.”

303. 1655. november 20. Muraszombat.

Kivonat Lippicz Ferencznek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből. Ennek utóírata a következő:

„P.(ost)S.(criptum). Kérem alászatosan Nagyságodat, mint kegielmes uramat, Nagyságod adason egi hászat az Nagyságot Rakicsáni kostéliában, ha it Muray Szombatba valahogy az pestis el keszdődnek, mivel sok gyülevész ember jár föl s alá Muray Szombatra, még Istennek hála it az kis darab földön semi dögleletösség nincsen.”

304. 1655. november 20. Szalónak.

Kivonat a szalónaki porkoláboknak Batthyány I. Ádámhoz írt levelükből.

„Mast hála Istennek ió egésébe vagiunk mindniájan, az Lakatjártó cselédgie is, hanem az kouáchnak két fiát Vashegybe uiték volt elsőbe, onnet Somfai Praedikatorhoz, annak egyke hirtelen meg holt, az Praedikator házánál, ki mondgia, hogy Pestisbe holt, ki mondgia kórságba, az apiát és anját inned el hitták, hogy eltemették, és mi az városba ewket be nem bocháttuk, míg ioban meg nem inquirályuk.”

305. 1655. november 21. Németújvár.

Káldy Péter levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben megfelelő indoklással kéri fizetésének kiadását.

„Miuel már három holnapja leszen, hogy házambul az Pestis miat ki kölletet bontakoznom és az mi keuess költséget magamal hostam uolt már naponkint el kölletet költenem, hásomhoz sem merek küldenü, miuel most legh iobban uagion celédem kösot azon beteghséggh” kéri tehát kevés fizetésének megadását.

306. 1655. november 21. Rakicsány.

Lepossa György rakicsányi számtartó levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben leírja, hogy a szentpéteri szürszabó-

kat a martyánci vásárba nem akarták beengedni, amiből azután parázs verekedés támadt. Ettől eltekintve:

„Mondgiák azért szabó uraimék, hogy nálok nem hálnak, megh engedhetni azt, de elégh az, hogy adósságok egiüt és másut is vagyon pestises helieken, a kinek exigálássában infectuáltatúan ide is ne hozzanak, azért arceáltatuk az it valo vásároktul.

Dobrára sem ereztetek őket, mintszenti vásárra, Muraközben sem ereztik, ide sem kellett volna iünyek, midőn tudták, hogy a vásár megh vagyon tiltatua.”

307. 1655. november 23. Rohonc.

Ljubánovics György rohongi sáfár levele Batthyány I. Ádámmhoz, melyben a többi közt írja:

„Az Nagysághod parancsolatya szerint megh hattam az Inczedy bírónak, hogy azon házbóll az aszonit ki uoszen és be pecsétellyen, Nardán is Nagysághos vrami edj aszoim ember holt, nem tudom aban holtj meg vagj más nyavalyában, de hertellen holt megh, azért azon házból is megh hatom, hogy az teőbj cselédet kj uőzék.”

308. 1655. november 27. Körmend.

Kivonat Falusy György tisztartónak Batthyány I. Ádámmhoz intézett leveléből.

„Itten halogatni is kezdettenek, az többi közül egy Gombkötőnek egy hét alat három cselédgie holt meg, hogy az leghutólsó gyermeke megh holt, vaida urammal reá küldöttünk, hogy hüti szerint mongja megh, ha nem pestisben holtanak-e megh. Azt mondotta, hogisem mint megh eskudgiék, inkább kü megien a Városhul, és így küldöttük az Városhul minden háza népével egiüt.”

309. 1655. november 29. Csákány.

Kivonat Szecsődi Istvánnak Batthyány I. Ádámmhoz írt leveléből.

„Miuel tegnap hostanak nekem leuelet Sentgrotril, meliet az szabad vajda és az egész seregh iraminemü mód nélkül való dögh halál van köztük, ugi anira, hogi maig az lanza előtt való uczaban csak férfi ember is aligh marad, mind el hal, az segény Főd uári Máté vajdát is tegnap temetek el,

meliet bizonj sivem serént bánok... én mindgiárt irtam az seregnek mihez kitul fügienek adigh, migh az hiutándögh meg sunik köztök s alá mehetek közikben, de én isten látia mast közikben nem megiek ilien dögleletességben, hanem Laskoy vajdának és Kun Andarásnak irtam, hofi valamint feiket tisteségeket szeretik, az Várban iárianak hálnj”, s a Várra és mindenre szorgalmatos gondot viseljenek.

310. 1655. december 3. Szalónak.

Kivonat Groff Tóbiásnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„az itt valo kováchoz és Lakattgyártótt, ha Nagyságod jó akarattja volna, talánd ideje volna be ereszteni házokhoz, ott kin a hidegh csak megh veszi wket, ninczen smj nyavalajjok most, hanem egészséghessek.

Oh Szalonokon egy aszony embert szökte megh a mirigy, a mint az emberek beszilik, sehová sem volt, hanem a kuttra ment uolna vizért, ott ualamj roszt ruhát talált, azt ueötte volt feöll, házához ueúén, azután mindgyárt rayta szökött a mirigy!”

311. 1655. december 5. Csákány.

Kivonat Csány Bernátnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Szent Giörgi völgre szóló levelett ot felettem, külgie meg Nagyságod, had külgiek azon emberérett, kj pestis elen tud giökér orvoságot.”

312. 1655. december 7. Rohonc.

Ljubánovics György sáfár levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt jelenti, hogy:

„Az Várban városon és falukon hála Istennek jó egészségben vannak az emberek, Hodászson sem regnál, mint „az elluött, holt is Hodázon teöb 200 embernél.”

313. 1655. december 12. Csákány.

Csány Bernát levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a pestis ellen gyökérorvosságot tudó emberről a következőket írja:

„Pestis ellen az minemő embertt montam vala Nagyságodnak Szent Giörgy völgién, hofi valamj giökérel tud

orvoságot, azon embert el hozattam. It vagon nálam, ha Nagyságod kívánja-e föl küldenj avagy nem, nagiótt kött, hog tud pestis elen Isten után, vanak giökerek nála, az hol lakjk ot körül valo emberek igen tartnak hozá, mind eg tudósnak mondgiák jövendő mondásban az emberek, egiéb aránt Czordás, Nemi Babocsj vajdának attia fia, az mjket mond én bizonj nem hihetem és kösségis czak balgatagságbul vagon hogy hisznek nekj. Nagyságod levelétt hog: nem láta az falu nem akarták el boczátani, hütömett emberségemett kötötem nekik, hogi senki túl semj bántása nem leszen és megint vizha küldöm.”
(NB! a gyökér, melyről itt szó van, valószínűleg a Petasites Tourn növény gyökere lesz, amelyet ebben a korban a pestis ellen tényleg használtak és ezért régebbi magyar neve: mirigyfű, ma kalapfűnek is nevezik.)

314. 1655. december 12. Egerszeg.
Kerpacsics István levele Batthyány I. Ádámhoz, írt leveléből:
A törököket, akik a Hostátra voltak „minden éiel száz louasal, száz gialoggal lesetem üket, mert miuel az külső ostátban mirighben halmak, be nem merem bocsátani az belseő várban, miuel hála Istennek it mégh egéséges az viteoszleő rend.”
315. 1655. december 14. Rohonc.
Kivonat Horvát István rohonci porkoláb Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
„Nagyságodnak, mint kegyelmes vramnak akarám értésére adnom, hogy az eleőt harmad nappal egy Bilasovicz neveő szabadosnak az alsó városban megh szokván az mirigy egy gyermekét, az el mult éyel megh holt, két polvar és az holna alat vólt a mirigy raita.”
316. 1655. december 18. Csákány.
Csány Bernát levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben írja:
„Az tudós embert nem tartahatám, sok kéredezésére el köle bocsátanom, hanem azt fogatta mjhátt érte küldök

el jön mjndgiárást, meg irám Szen Péterj vajdának, hog el hozasa, sok az ü mestersége, kitt ü beszél, én nem mjnd hjhetem, mihát meg hozák vitem vizem föl, adott olian giokerett pestis elen valótt, hog kutban köl tartani és eni is köl bene, azt mondgia, zántalan sokat beszél, mind eg jüvendo mondónak tartia magát, de igen fél atul, hogy ördögösnek neveztik, azt mondgia maga testétt etessük vele, ha igazat nem mond.”

317. 1655. december 24. Csákány.

Csány Bernát levele Batthyány I. Ádámmhoz, amelyben a többi közt a gyökerekkel pestist gyógyító emberről ír. „Im kegyelmes uram Nagyságod parancsolatia szerént föl kültem Szen Giörg völgi tudóst, igen fél szegénj nja-valiás, én hütömré fogatam neky és az falunak, hog senki túl nem leszen bántása, sok dologi az miket beszél. Kérem Nagyságodat mjnd kegyelmes uramatt ne legien valami bántása. Babocsaj Ferencz vajda is irt nekem, hogi valakj meg ne háborgasa, mivel Báttia nekj, magam is föl mentem volna kegyelmes uram vele Nagyságod szolgálatiára, az innepek közöt valo vigiázásra nézve nem merek el menj ne hogy a készülödő török meglepetés szerien valami kárt tegyen.

„Ezen tudós sok féle niavaliátul tartia magát orvosnak. Gyokerekel valo és bizonios dolog, hogi tud pestis elen, valamjt kérdenek tüle, mindenre tudósnak tartia magát. Égj hétig tarcza ott fön Nagyságod.”

318. 1655. december 27. Szaibersdorf.

Kivonat Nádasj Ferencnek Batthyány I. Ádámmhoz írt leveléből.

„Az nemes vármegiében mind ezen dologh (ti. Egervár felépítése) uégett, s mind más szükségh képpen el igazitáshoz ualo dolgokért giülés legyen kéuántatik, én alkalmatosnak itélném az pestis miat, ha Hiduégen celebrálatatnék, remélem méggh abban az helyben nem eset uolna az pestis, melynek bizonios terminusát ennek utánna értésére adni kegyelmednek el nem mulatom.”

319. 1655. december 25. Veszprém.
Szily Gergely levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a pestisről ezeket írja:
A halas emberek szerint „Böczben ü közöttök az Pestis mégh nem volt.”
Tudatja továbbá, hogy „Az pestis hála Istennek itt az mj helünkben megh szünt, hol egy hétben egy, hol kétt hétig is ninczen hála Istennek halottunk.”
320. 1655. december 28. Jobaháza.
Kivonat Teveli Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz frott leveléből.
„Nagyságodat, mint régi kegyelmes vramat készerételem ez alázatos levelem által meg találnom s kérénm Nagyságodat, hogi Nagyságod ne feledkeznek el az mj rabajnk felől enj sok időtül fogván, igaz Nagyságod Vram az előbi irot levelemre irgia Nagyságod hogj ez az regnáló pestis meg szwnvén föl menék Nagyságodhoz s Nagyságod igazításban vené törökök dolgát, de kegyelmes vram vagj leszek én ot vagj nem, de ha az Nagyságod kegyelmes teczése tartgja el igazithathja Nagyságod, kérem is Nagyságodat, mint kegyelmes vramat, ne hadgjon iámbor rigi öreg szolgálját károssá maradnom, még nihil-nihul kevésé halogatnak it Rábaközben, de eben az hul lakom vagjon három holnapja hála Istennek nem holtak, azért mast nem merek Nagyságodhoz mennem.”
321. 1655. december 30. Szentkereszt.
Kivonat Hedelfalvi Hedly Mátyásnak valószínűleg Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Az ur eó Nagysága is sokszor jó emlékezetben uagyon Nagyságod felől, ki az Pestis miat ide be költözvén még usque ad 12 Martii jtt foghja continuálni lakását.”
322. 1656. január 1. Körmend.
Swastics (Swartych) István körmendi kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz melyben főleg a pestis garázdálkodásáról ír.
„Alázatos szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak,

Isten szok jóval álghja megh Nagyságodat mind az Nagyságod jó akaróival egyut.

Nagyságod levelit vettem, megh irtettem Nagyságod mit paranczolt volt, hogj Köcző Mihál is Patkay Mathyás mirt nem mentek föl, eddigh is az Nagyságod paranczolatjára fel mentek volna, de mivel hogy idegen helieken jártak az holj pestisben holtak, is hogj megh gyuttek is, Patkay Uram hozot volt egy rácz gjermecket, az mely gjermecek feit torkát fájdalta, megh holt, abba nem mentek föl Nagyságodhoz, vallamy marhát hoztak volt, azt adogatták el, mivel it igen ui ez az marha, abba kistek, it voltak nálam magok azt monták, hogj Nagyságodnak megh irjam, igj livin dologh ha Nagyságod parancsolj föld mennek Nagyságodhoz. Nagyságod is az felul ir, hog az pestis felul tudósitezam Nagyságodat, az hiten Nagyságos Uram az alsü kapunál Dobos Balásnak meg holt lánkája, azt monták Nagyságos Uram, hogj abba holt meg, magát mingyárt kj kuldte Nagyságos Uram az vajda az városbul. Azt is irja Nagyságod, Nagyságodnak megh irjam, hogy Ságody uram is Káldj Ferencz uram katonái is ha kj szállottak-e. Nagyságos Uram ninczen hjrem, hogj kj szálotak volna, ha kiszálotak volna edigh Nagyságos Uram be kuldtek volna, It az Rába Nagyságos Uram igen által álot.

Nagyságod tovább mit paranczol, ahoz tartom magamat. Ezek után Isten iltesse Nagyságodat szok estendeigh jó egisighben. Költ Körmenden, die 1. Januarii, anno 1656.

Nagyságod alázatos szolgálója
migh il

Swarttych Istuan m.p.”

Kívül címzés: „Az thekintetes is nagyságos Groff Batthyány Ádám Uramnak ü nagyságának nekem mindenkoron kegyelmes Uramnak adaszik.”

Eredetije egy ív papiron, kívül gyűrűs zárópecséttel.

323. 1656. január 2. Rohonc.

Kivonat Horvát Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

Paksi Gyuricza nevű rácz ember, dacára Doctor Gábor

orvosságának „tegnap előtt meg holt”, de nem pestisben, hanem köhögött és a gyomrát „fájdaltatta és eddig is is minden esztendőben e féle nyavalja volt rajta.”

324. 1656. január 4. Körmend.

Kivonat Ságodi Istvánnak Batthyány I. Ádámmal írott leveléből.

„A pestis mast ismég megh czöndesedet, ui esztendő naptul fogva nem volt egi halott is, a ki abba holt volna megh, ma temetnek egiét, Hidasai gyermekét, de nem abban holt megh.”

325. 1656. január 5. Körmend.

Kivonat Ságody Istvánnak Batthyány I. Ádámmal írt leveléből.

„Mast sem hírnök nintsen a kit Nagyságodnak tudnék írnia, a pestis hála Istennek most megh czendesedet.”

326. 1656. január 9. Körmend.

Kivonat Swastics István körmendi kapitánynak Batthyány I. Ádámmal írott leveléből.

„Az mi Káldj Ferencz uram allata valókat illetj Nagyságos Uram híremé még nintsen, hogy ki szállotak volna. Az Pestis felöl is Nagyságod parancsolt volt, hogy ha teob esnék, Nagyságodat tudóséczam. Azért Nagyságos Uram mig Csánj Uraimékkal Jobbágyiban voltam, addig László János nevő katonának egy gyermeke megh holt az Pestisben. Magát, gyermekit és cselédgiet kj kuldettek Mizdó nevő falura, ottan Nagyságos Uram megh szokte mind az két gyermeket. Nagyságodnak most egiébet nem tudok írnom.”

327. 1656. február 3. Alsócsatár.

Kivonat Meszlényi Benedek Batthyány I. Ádámmal írt leveléből.

A vármegyegyűlés megtartást illetőleg ír, s „mivelhogi Söphθέν és az korniül leuó falukban Isten akarattiból esendességh vagion az Pestis miat, alkalmatossabnak láczik ugian Söphθέν lenni pro prima martii” (ti. a megye gyűlésnek).

328. 1656. február 11. Grác.
- Sélyei Pál levele Batthyány I. Ádámhoz, a halárúnak Grácba való be nem engedése tárgyában.
- „Haszontalan Nagyságodnak anny sok instálása az hal béhoczátása felől, mivel ugyancsak megh nem akariák engedni, hogy fel hozathatná Nagyságod, okul azt vetik, hogy ottan legiobban hóltak s halnak is, a honnéd az halat hozzák. Az hal béhoczátása talán nem annyra a Pestis miat, mint csak hogy boszanthassák Nagyságodat, differáltatot, melly ha ugy legyen, iobban végére menvén Nagyságodat is tudósétom.”
329. 1656. február 20. Szentgrót.
- Kivonat Szecsódi Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
- „Sárkány János uram ir egi leuelet Keszthelrül az házak álapati felől, ilien formán ir ü kegyelme, hofi az pestis megh szünt volna Egerszezen, ha ugi uagion, csak Egersegre megien be ü kegyelme, holot megh nem szünt uolna, az jüvő héten ide fogh jüni ü kegyelme.”
330. 1656. február 23. Szaibersdorf.
- Kivonat Nádasdy Tamásnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
- „Hogy az országh giülésétül foghvást kegyelmeddel szemben nem lehettem, az döghleletes pestisnek kel tulajdoné tanunk, itt Szaibersdorff uárambann is mint egy kalitkában rekesztve csak ugy voltam, sohova nem merészeltém ki mennj.”
331. 1656. március 4. Körmend.
- Kivonat Falusy Györgynek egy rét miatt támadt vizsály ügyében Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
- Ír tehát bizonyos vitás rétről, mely Salamon Jánost illeti, s mely miatt a Nádáljaiakkal vizsályá van, s akik „minden, képen azon igiekeznek, miképen el ronthassák, mert valahánszor valamely rész rétierül az marháia azon veszekedő rétre lépnek, mind annyször 4 forint birságot innának reá, az mint most is, hogy az Pestis elöl közülök el ment volt, s immár az Pestis közöttök megh szüinvén vizsha házába

ment, sem marháit marháik között nem engedik látni sem kutyáikat nem engednek nekik vizet hordatni, hanem merő excommunicatossá akarták tenni, azért kérem alázatosan Nagyságot, vessen oly zabolát szájakban, az meliben békességben maradjanak.”

332. 1656. március 23. Tobaj.

Kivonat Tapolcsányi Jánosnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

Írja, hogy a koronaőrző pénz nála volt, de „mielőtt Baloghfalván, hű az Perceptor lakik Pestben holtak, nem mertem postát oda küldeni.”

333. 1656. március 27. Szaibersdorf.

Kivonat Nádasdy Tamásnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Az mi az keőszegy contagiót illeti, úgy vagion nem esett volna kegyelmednek szerint, ha Újvárosban let volna az gyűlés s arra nézve inkább hirdették ki terjedését sem mint lett volna, mind az által ugyan magam emberimet be küldtem Keőszöghre, s bizonyosan referáltak, uolt olly napnégienn is megh holtak azon contagióban, és de facto halogatnak.”

334. 1656. március 31. Kiskomár.

Kivonat Turós Jánosnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

Tudatja atyja elhunytát, aki reggel hat órákor meghalt, „de nem pestben, hanem az előbeny niavaliában, úgy mint az arenában. Ultima martii el temették böczöletesen, mind lovas, gyalog böczöletesen kísirtik trombitával, sípjal, zászlókkal és dobokkal.”

335. 1656. április 7. Veszprém.

Kivonat Szily Gergelynek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Nagyságod kenéze, Bosó beszélt nyavalyás szántalan kárvalásokatt kíváltképen Nagyságos Uram, mikor a' mirigh Halál rajtok grasalt, ők is nyvlyasok (igy!) el futottak ki erdőre, ki hová, ugyan feles marhájokat hajtották el

akkor is és az utánn is, de mint hogy Nagyságos uram későn jüttek utánna nem tudhatták hol keresni az halál miat sok házok maratt pusztán.”

336. 1656. május 1. Grác.

Kivonat Séllyei Pálnak Batthyány Ádám fiai, Pál és Kristóf nevelőjének Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből. „Jó egészségben érkezénk ide Graeczben szomnaton az urfival, mellyet Nagyságodnak is szívöl kívánok. Keözön-ségesen hirdetik vala ugyan, hogy fel szabadult volna az Graeczy passus én is ahoz alkalmaztatván magamat biz-vást chak be indultam az Várasban, de reménségemben megh czalatkoztam, mert mind ez máy napigh kellet Graeczi Mártonnál késnem, s nagy esküvéssel megh esküttet-vén engemet, hogy sem én, sem pedig az urfi hat hét alatt oly pestises helen nem voltunk, ugy be mentünk ma ebédre.”

337. 1656. május 9. Szentgrót.

Pulyai György levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja:

„Az itt való jobbágyságh Nagyságos Uram rész szerint az Pestis miatt, és rész szerint az sok török adó miatt igen megh fogjatkoztak és kevesettek is.”

338. 1656. július 22. Grác.

Séllyei Pál nevelő levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja:

„Semmi uy hírek, olyanok ninczenek, hogy Nagyságodat tudóséhatnám felölök, hanem Olaszországban Neápoly-nevő városban vgyannira hálnak az Pestisben, hogy negyven két ezer ember holt megh nyolczuan ezer pedig, a kik már inficiáltattanak. Esztet bizonyosan beszillik. Közikben pedig az franczyák és anglusok hozták, mert valamely vendég h fogadóban bé mentek, mindenüt az edényeket s a mi nagyobb a szentegházakban is is az oltárokat s azokon léúó ezközöket is minden inficiálták. hogy annál inkább el hatalmazzék ez az dögleletesség. Rómában az oskolákat is az pestisnek mivolta miat imár régen be tették.”

339. 1656. július 22. Németújvár.
Kivonat Keresztési Gergelynek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
„Szigetvár körül meg hálnak az pestisben.”
340. 1656. augusztus 9. Németújvár.
Kivonat Keresztési (Köröztösi) Gergelynek Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.
„Szeczdői Gergel tegnap itt Várban levén bezéllette, hogy hogy két polgártul is halotta, hogy Kanisa köszel való falukon igen hálnak az pestisben, sőt Kanisáról minden nap ki visznek tizen négyet is, erre nézve, ha be boczátya Nagyságod az rabokat, ha megh hálnak Nagyságod kára leszen.”
341. 1656. szeptember 8. Grác.
Sélyei Pál nevelő levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben tudatja, hogy úgy látszik, Stájerország felől- „a Lapincsnál is istrását állanak”, de a gyalog utakon be lehet jutni.
342. 1656. szeptember 20. Grác.
Kivonat Sellyey Pál nevelőnek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„A szekeret érettük bizvást el küldheti Nagyságod, Szent Leonardig el ereszti” (Szent Leonard akkor Grác egyik külvárosa volt)
343. 1656. szeptember 23. Körmend.
Kelemen György körmendi vajda Batthyány I. Ádámhoz írt levelének utóirata.
„P.(ost) S.(criptum). Nagyságos uram Egerszegen pestisben hálnak, imár három a vagi nég it belieket be nem boczátotunk, azért irgia meg Nagyságod mit celekedünk.”
344. 1656. október 25, Komár.
Kivonat Ropoli Farkas és Eőssi István vajdák Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Ha kegyelmes uram immár az szegén eöcsémet Isten a pestisben megh tarto, kérem alázatossan Nagyságodat, ne hadgia szegént holtigh valo szolgálattaiért, örömezt én magam mennék Nagyságodhoz, de nem boczát hadnagy uram maga mellől, miuel kapitán uram ritkán lakik it ben.”

345. 1656. november 3. Körmend.
Kelemen György körmendi vajda Batthyány I. Ádámhoz írott levelének utóirata.
„P.(ost) S.(criptum). Az pestys felő mit paranczolon Nagyságod meg értettem, de hála Istennek kegielmes vram az mint az hire vagion még it köztünk ninczen, vgi tegnap egi heti mult el, hogi két gyermek holt meg, egyk akor let, az másik miben holt meg azt nem tudgiák, ha vgi volna, magunk meg írának Nagyságodnak.”
346. 1656. november 6. Vöröskő.
Kivonat Lippay György esztergomi érseknek Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Az kegyelmed fia Battyáni Christoph jelentette vala szándékját, hogy Palatinus vram Pozomban létekor eő kegyelme is örömet oda jött volna az kegyelmed akarattyából, oly véggel, hogy együtt Palatinus vrammal alá mehetet volna, s azt az föld táiat és az végh házakat láthatta volna, de kegyelmed Pozomban való jövetelét eő kegyelmének nem engedte, mintha ottan Pestishen halnának, noha legien Istennek hála, az az helség ment attul, egyébaránt én sem maradtam volna ottan s Palatinus vramat sem bocsátottam volna oda.”
347. 1656. november 10. Körmend.
Kivonat Kelemen György körmendi vajdának Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„Kegielmes vram, az el mult napokban irtam vala Nagyságodnak, hogi az pestys ninczen köztünk, de az két vagi három nap alat be szálót közinkbe, azt nem tudgiok mint marathatunk miata. Aztes akarám Nagyságodnak irinia, miel Vyvára ined keliene az hayduknak felmenik, fel merjem-e küldenü őket.”
348. 1656. november 13. Körmend.
Kivonat Kelemen György körmendi vajdának Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„Kegielmes Vram, az Nagyságod leuelét, vetem, mit irgion nekem Nagyságod az pestys be jöutele felő, hogi voltaképen azt írám megH Nagyságodnak. mint jöt volna közikben

azt Isten tudná csak meg mondani, egi szegén kalamárnak két gyermeke meg az szolgálóia holt megh. Vgian közel ott Szüc Anderásnak felesége egi gyermeke az porkoláb házá-nál egi nomorot koldos azon, de az sok üdőtől fogva be-
teges volt, hogy az másik vczában egi kysleánika, ezeket
mondoták, hogi aban holtanak volna, de most nem halom,
hála Istennek hogi volna az Várasban.

349. 1656. november 25. Körmend.

Kivonat Falusy György tisztartónak Batthyány I. Ádám-
hoz írt leveléből.

„Kegyelmes Uram, az pestis megint uyoban küuyotot,
talán most is négien vagy ötön vagon, bizony eddig is el
mentem volna, de még az bástia ház födetlen, hogy sem
csereünk, sem pedigh lécz szegünk ninczen, azért immár az
Kumies Kharlj is elment, s talán az it való rabokat is ió
volna el vitetny migh szüntén derekassan el nem hatalma-
zik.”

350. 1656. november 30. Grác.

Kivonat Séllyei Pál nevelőnek Batthyány I. Ádámhoz
írott leveléből.

Jelenti, hogy Rohoncról jó egészségben Grácba értek,
„s a várason kívül két egész nap megh szellőztetének ben-
nünket s az után két izben való esküvésem után ugy eresz-
tének be.”

351. 1656. december 1. Körmend.

Kivonat Falusy György tisztartó Batthyány I. Ádámhoz
írott leveléből.

„Az pestis ugy hallom, hogy most is két vagy három háznál
vagon, de én bizony besem merek giárny, ha be megiek is
az mezon által az maiorban s onand az kis aytóra az Várban,
meg vissza is arra.

352. 1656. december 1. Körmend.

Kivonat Kelemen György körmendi vajdának Batthyány
Ádámhoz írt leveléből.

„Kegielmes Vram, az Nagyságod leuelét vetem, mit irgion
nekem Nagyságod az pestys felő, megh értetem, de kegiel-
mes vram mi vta az hold meg vyot, bizon mind halo-

gatak. Igaz öreg ember kettőnél több meg nem holt, de gyermekek, leányok holtanak egi néhányan, most es három a vagi négi háznál vagion. Imár az hold fordolására nem tudom, mint adgia Isten.”

353. 1656. december 18. Körmend.

Kivonat Ságodi Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„A pestis felől ir Nagyságod hoga tudósétsuk Nagyságodat, az bizom Nagyságod Uram tagadhatatlan, köztünk vagion, tegnap is egi volt, ma is vagion, egi vagion s ednehánnian feküsznek benne, ki gógiulásra vált, s kit még nem tudják mint leszen dolga, a németek között is ma egi vagion a külső városban egiet sem hallok, hoga volna beteg is, de ithen egiaránt az mint mondgiák minden utczában.”

354. 1656. december 24. Körmend.

Kivonat Kelemen György körmendi vajda Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.

„P.(ost) S.(criptum). Nagyságos vram, az pestys seni képen nem akar tőlünk el távozni. Czanádi János ithon ninczen, ma eg kys leána megh holt, maga Komáromban vagion.”

355. 1656. december 26. Körmend.

Kivonat Falusy György tisztartó Batthyány I. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az pestis alkalmasint megh szünt volt, miuel két hétigh semmj híret nem hallotam, ha nem most karáczon napián Kereczény András szolgáláia holt megh bele, s most is ugy hallom, mind Kereczeny szolgálóián s mind pedigh Czanády János leánkáján raitok volna a pestis.”

356. 1656. december 27. Hollós.

Kivonat Fülöp András Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Az Nagyságod levelét vettem. Im azért az Nagyságod paranczolatia szerint az gyermekeket föl kuldottem, mivel ugy értem tule, hoga sehul Pestises helien nem giárt.”

357. 1656.....24. (A hónap neve, úgy látszik, a tollban maradt, valószínű azonban, hogy a levél november 24-én kelt. Körmend, Kelemen György körmendi vajda levele Batthyány I. Ádámhoz melyben a pestisről ezeket írja: „Nagyságodnak ezt akarám vyoban tutára adnom, miel az el mult napokban irtam vala Nagyságodnak, hogi köztünk az pestys megh álapodot volt, de most az uyáual meg ismeg el kezdődöt, azért it Nagyságos vram imár az kömüs (azaz: kőműves) talánd nem munkálódik (igy!), az török rabokat talánd jó volna fel vütetni mig szintén az pestys telességel el nem hatalmazik, egi szegén katonánk, Keráli Miháli harmad napja hogi meg betegedet, ma megh holt, azt s akarám irni, hogi ha ez vtán vgian gerestálni fog az pestys, ha mi hirünk lezen avagi leuél érkezik, fel merjem-e küldeni Nagyságodnak. Igaz hogi az én házamnál nem volt még hála Istennek sem magam sem cselédem oly heljre meg nem járt.”
358. 1657. január 9. Körmend.
Kivonat Ságodi István Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
„A Pestis ismég h kiütöt, az után, hogi Nagyságodnak irtam hármát temettek innét a belső várbul, de mast ismég h nem hallok beteget is sem a külsőben, sem a belsőben.
.....
P. S. Szintén, hogi a leuelet megh irtam a vajda érkezék hozzám, s jelenté, hogi egi halot vagion s egi betegh.”
359. 1657. január 10. Körmend.
Kivonat Ságodi Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.
„A Pestis kegyelmes Uram meg is vagion ma is, egi halot vagion s egi betegh a belső városban, de külsőben mast nem hallok hogi volna.”
360. 1657. február 12. Szalónak.
Kivonat a szalónaki porkoláb Batthyány I. Ádámhoz írott leveléből.
A török hadi fogoly, Mustafa aga megérkezett, „az aga azt monta, hogi az kikhez bizot, pestisben meg holtak.”

361. 1657. február 28. Egerszeg.
Kerpacsics István egerszegi kapitány levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben a többi közt írja, hogy:
„Mivel fő kapitán vram Kesztelire ment, az mint iria. . . .
hogi Pestisben halnak, mivel énéköm is ott volnának
dolgaim”, kétséges, hogy menjen-e.
362. 1657. március 24. Körmend.
Ságodi István levele Batthyány I. Ádámhoz, melyben
jelenti, hogy itt a pestis ismét el kezdett dühöngeni,
„hogi ithon nem voltam it ben a belső várasban egi Varga
Jánosnak egi szolgáláia s leánia egi nap holtak megh, ma
Gombkötő Giurko holt megh.”
363. 1657. március 28. Körmend.
Kivonat Ságodi István Batthyány I. Ádámhoz intézett
leveléből.
„Az pestis felől azt irhatom, hogi az után senki nem holt, de
hármön hallom, hogi vagion, de ugi hallom, hogi azok
immár megh giógiulnak belöle.”
364. 1657. szeptember 2. Körmend.
Kivonat Kelemen György körmendi vajda a németújvári
fő és vice porkolábokhoz irt leveléből.
„Az Nádasdi biró jöt vala hozám a végre, hogi valami
pestisis török s egi Bulai vagion az házánál, azok külték
be, hogi megh irgiok kegyelmednek, hogi az keszesit ne
bántaná kegyelmetek, mert ök a napra megh jötek, de
fel nem mernek meny, mig választ nem jön kegyelmedtől.”
365. 1657. szeptember 9. Prága.
I. Lipót király a külföldi utazásra készülő Batthyány
I. Ádám fiának, Batthyány Kristófnak, aki „ex loco
per Dei gratiam salubri et ab omni contagionis suspitione
immuni egressus” indul el, útlevelet ad.
Eredetije papíron, pecséttel, Memorabilia No 1062.
366. 1657. december 25. Körmend.
Kivonat Ságodi Istvánnak Batthyány I. Ádámhoz írott
leveléből.
Jelenti a többi közt, hogy Szigetvári Haszó ispája: „Eskü-

szik török hitire, hofi régen megh állot Szigetvárban a pestis, s immár nem halnak.”

367. 1659. január 1. Szentmiklós.

Kivonat Falusy György tisztartó Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Az pestisnek iobban való regnálásátul föl giüttem ide Szent Miklósra, valamit egy hétigh, hogy kettőigh vára-kozom, talán Isten ugy adgia, hogy megh szünik.”

368. Dátum nélkül, de mindenesetre 1659 előtt. (NB! Az alább közlendő elaborátum — sajnos — nem hogy pontos, de még csak hozzávetőleges dátumot sem ad, s hogy melyik pestises esztendőben kelt az irat, meghatározni nem lehet, mert hiszen a pestis derekasan dühöngött 1644-ben, de nem kevésbé heves volt a járvány 1655—1656 és 1657-ben is. Nagyon valószínű, hogy a mindenre gondoló, mindent számontartó Batthyány I. Ádám már 1644-ben megszerzte ezen elaborátumot, erre már ekkor szüksége lehetett, mert ez évben a pestis Nyugat-Magyarországon sok emberéletet oltott ki, feltehető tehát, hogy Batthyány az elaborátumot magyar és német nyelven talán már akkor több ízben és sok példányban leíratta és a nép közötti terjesztéséről is intézkedett.)

A pestisről szóló és Batthyány I. Ádám által megszerzett elaborátumban öt pontban a pestisbetegség különféle fázisai, nyolc pontban pedig a pestis megbetegedési különféle külső és belső tünetei vannak felsorolva, majd pedig a pestis leküzdési, „elüzetési”, azaz gyógyítási módozatainak leírása következik.

„Eni hánn rendbéli orvosság, meli által
Az inficiáltatot emberbül a Pestis
elkergettethetik.

1. A Pestis meli ez eztendőben regnál enniháni kárban uagion, némelj emberen nem ugj mutatia megh magát, mint az másikon, mert némeljek midőn megh betegedni kezdenek, mind inokban el lankadnak és erőtlenednek, okádást éreznek, sziiük körül ualó égetést uagy a fülök töuőkben, holnak alat, vagj a

czombiai közt az ágjékihoz közel, holot nekik azonnal terem auagj nől egy kelés, melire ha rá teszik kezeket fölöttéb fáylaliák.

2. Mások midőn megh betegülnek, találtattik a testeken ualami dagadás, melj dagadás uyontában, azaz eleyén, körniöl uörös ugjan tüzes, auagj uagion egj hoszu czapás auagy iel attul a dagadástul, fogua az sziuéigh láttatik, a dagadás pedigh hamar-sággal nagjobra terjes, igen éget (communiter az az közönséges-sen pokoluarnak hyák) melj uar kék auagy barna, nől raita egy fekete uar, ez uezedelnesebb a fölső pestisnél.

3. Mások midőn ábrázatioknak természet szerént ualó színeket eluesztik, az száyok auagy ayakok körül el kékülnek, s másod auagy harmad nap mulua megh hálnak, ezeket törö a nehézség-h, miuel a pestisnek mérge nagjób részrül a feiekben van és termé-szetnek ereie által ki nem üzettethetik.

4. Némeliek hirtelen minden ereiektül megh fosztatnak, nyelv-ek el szárrad, szomiuhoznak, rettenetes bűdös az excrementu-mok, melj niaualjában harmad auagj negjed nap elhall.

5. Utoliára auagj uégezetre sokan találtatnak, meljen hamar a betegségnek kezdete után a meljeken, hátokon, kőniökökön auagj vörös, sárga, zöld, barna, auagj teljességessen fekete puncturák találtatnak, meljet az olj emberek, kiknek kevés az experientiájok czak pedecznek neueznek: de valóságossan pestis, miuel az olj betegh másod auagj harmad napjára megh hall, sokakban találtatik pedigh az, hogj semmi ielt ember raita nem lát, se dagadást, uarat, hóyagot, puncturát auagj excre-mentumot, auagj más holmi külső ielenséget, de midőn megh holtak akkoron láttatnak fekete hóyagu ielenségek testeken, ez az iel pedigh igen nagyj mérgeességnek auagj méregnek iele.

Inénd veheti ember elméiében, hogy két rendbéli a Pestis, eggjke olj, melj külső oculata uisio által bizonios ielekbül megh esmertetik: a másik olj, melj az szüben és az testnek belső részeiben minden külső ielenség nélkül az eő mérgeességét exer-ceália: melj miuel nem láttatik, annyual nehezeb a másiknál curálni.

A belső pestist pedigh igj ueheti ember eszre, miuel az elő-iáróban egj elájuló hideglöléssel hirtelenséggel ualó hideggel forrósággal fő fáíással szokatlan álommal ész nélkül ualósággal,

az egész testének ereie elszakadásával, mely az embert olj hirtelen, és olj álnoksággal szöki meg, hogj ember eleyentén nem is gondol uéle, migh eő a méregtül el nem niomattatik és életétül meg nem fosztatik, de a betegen ilyen ielek által a mint im meg irom ösmértetik meg.

1. Ha ember pestisnek idein uéletlen fázlalással, köuetközéő forróssággal, fő fáyással, inaynak lankadásával és minden testének obruáltatik.

2. Ha meg betegült, az eő szokot ábarazatiát orczáinak a szemey körül és ayakj körül kékessé uáltaztatia.

3. Ha a szemeit féligh föl nitua a feiéruéel föl fordéttia, s néha néha eszére iün, de soha egj helben nem marad, czak buidosik, egy helrül, másikra.

4. Ha a testén imittis, amottis érez hol mi égést, és szurást auagj szegezést.

5. Ha esze nélkül szoll auagj ugjan meg némül.

6. Ha azok az kik efféle emberek körül uannak, hasonló betegséggel opprimáltatnak.

7. Ha az egészséges egj ideigh a betegnek auagj meljére augj sziuére teszi a kezét, nagyob s nagyob melegséget érez ugj annyra, hogj a héségh miat elkölletik uonny a kezét róla.

8. Ha az emberek annyra elbetegülnek, hogj egj, két auagj harmad nap alatt meg holnak, ha iljen ielenségnek három auagj négy ielensége láttatik testen, akkoron nincz semmi kétségh a belső pestisen.

Köuetkezik miképpen üzettessenek el efféle pestisek.

Ha emberen uagion az Pestis elszenuedhetetlen бүдösségüel az excrementumnak, it nem köl mulatozni, hanem azonnal az Ladbergben melj A-uál uagjon iegjezue, 2 quintlt auagj 6 kés hegyniére ualót, Sectiosen néueő uizben és egy kalánni ruta eczetben köll egjben keuerni, meg melegétuén, adgiák meg innya, annak utánna a feiégh fődözzék be, de ne fölöttéb nehéz fődözökkal, és igj két óráigh had izzadgjon, azonközben pedigh se kezét, s lábát a fődözö alól ki ne uegje auagj niocza, hanem csöndessen fekügjék: Curáltatásának eleyén a beteget nem is köl hadni alunni, miuel az álom által a méregh a szühöz uoni-

attatik, haninczen distillált Sectiosen uiz, hát uégg sóska auagj Cardus Benedictus uizét, a ruta eczetet pedigh köniüd megh czinálni, ha pedighlen iljen uizek auagj eczet nem uolna, uehet ember bort, de nem erőssét, ha pedighlen nagy uolna a forósággh, és szomiusággh, hagjattassék el a bor. Ha a beteg jól megh izzat, törültessék le és az után egj óráual egjék huss leuét, vagj higan főt tikminiat, arra igjék uizet, oljat, amelyben uttessék előn melegen eggj darab kenier, melj csak akkor uéssék ki a sütő kemenczébül.

Hat óráual az étel után uiszont adgyák bé nékj a Ladberget és had izzadgjon nilocz óráigh, ennek utánna harmadszor, és igj 8 órától fogua 8 óráigh, két auagj három nap egj más után, migh a méregh ki üzettetet, a бүдös excrementumnak mene-tele megh állot, és a betegh jobbulni kezd.

Ezt a Ladberget, igj uegje az, akinek nincs oljan бүдös széke, sem az pestisnek valami külső ielensége, dagadás, uar, puncturák, vagj mi más affélék, hanem a betegséget csak egjedül a feiekben lamentálják: ha külső ieleségekkel ualo teljes-séges pestis, köl a betegnek a sárga Ladbergbüll melj B-uel uagjoni iegjezue azonnal egj quintl auagj 1½ quintl, uagj ugjan 2 quintl és egj aran niomonyit is auagj az megh irt uizekben, auagj másképen a mint lehet adgyák bé néki, de ne erőltesse magát az izzadásra, de erre reá kölluigjázni, hogy ez az orvossággh ne adattassék valami iffiu renden valónak avagj jermekdedek-nek, hanem erős uastagh polgároknak: az iffiak az A-ual signált, auagj jegjzet Ladbergel curáltatnak, más nap a pornak agjanak apróra tört egj aranyniomoni lүдös kénesöt egy üegh melegh lágj s nem erős borban, ha pedigh forrósággh volna a poron a kénesöt az megh irt uizben köl megh innia adni, egj kalánni ruta eczettel egjüt, 8 óra mulua méggh anni kénesöt köll nekj adni és igj mind egész harmad napigh izadgjon is más-fél uahj szintén két óráigh, ez igen heles és ió oruosságh a közön-séges embereknek, melj által sokan gjögjultak megh ezen beteg-ségbül, az megh mondot kénkühöz pedigh köll egj egj kés hednire ualo éget soót tenni, ha csak puncturák és oljan gonosz excrementumok, dagadásokkal ninczenek, köll a betegnek a C-uel iegjzet olajbul 12, auagj 16 egész 20 czöppigh az égetet

uizben be adni, be köll fődözni és másfél óráigh hadni izzadni, igj iobban elő iónnek a puncturák, ezt tiz óra mulua ismégh iterálni köll, s mind addigh, migh a méregh kj ión, és a betegh köniededik.

Mint s hogj kergettessék el a pestis és afféle daganat, ennak hoszu uolna megh írása, elsöben tétetik reá sült vörös hagyma törökkel egjbe törue, auagj száraz békát meleg h uizben kevésse megh áztatua reá köll tennj, hogj a méregh ki uoniattattassék, ha megh lágjul a daganat, megh köll uágni és iól kj köll hadni folnj, ezt minden fődös tudnia.”

Eredetije másfél ív papíron, s mellette egy ív papíron megvan ennek német nyelvű fordítása is, melynek címe „Verzeichnuaz etlicher Arzeney, mit welchen die Pest man den inficirten könn auszgetrübten werden.” E fordítás eredetije egy ív papíron.

369. 1665. március 18. Bécs.

Friedenfeldi Seltenschlag Tóbiás udvari ágens (Hofagent) levele Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálához, melyben jelenti, hogj:

Candiáról kurirt küldtek a portára, „welche gar inständig Hülfß begehren wieder die Venidiger willen, fast der maiste theill der Janitscharen daselbst durch die Pest hingerafft seyn.”

370. 1678. december 3. Németújvár.

Kivonat ifjú Festetics Pál özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálához írt leveléből.

„Nagyságod szolgálatiára magam is örömet mentem volna, ígérem és kívánságom szerint udualani (igy!) kívánnék, de a mastani Pestises hirre nézve nem merészletem fejemet reá vetni, ide jötömkor is a passusokon nagy hütre botczátotak. Szent Gothárt és Dobra táján hasonló vigiázást értek, kiktül tartok is utamat megh gátoliák.”

371. november 21. Malacka.

Kivonat ifjú gr. Nádasdy Ferenc Batthyány Kristófhöz írt leveléből.

„Azt irhatom Nagyságodnak, hogj tul az Dunán sokkal töb mirigyos helyek vannak, hogj nem mint innend.”

372. 1688. február 18. Szecsőd.

Kivonat Petress Györgynek Batthyány I. Ádámhoz írt leveléből.

„Vettem az Nagyságod parancsolatját, Bérben hogy ha formális pestisben hallanak-e? Ugy tudom Nagyságodnak irnom Szent Grotrul gyöttömben elégé examináltam egy Béri haidut, az ki ugj szóllot felőle, hogy semmi látható nyavaliát nem ismernek, az monta az pestis szokot lennj az megh betegedet emberen, az mit eők nevezik kugat, vagy mást, az mind azáltal tagadhatatlan valamj megh betegszik közülök, harmad negyed napnál tovább nem él, minden nap három s négy megh hal közülük, gondolható, hogy nem más, hanem pestis legyen, azmint azon helet az ki valamire való ember kerüli is uttyát más felé vévén, errül eszt tudom Nagyságodnak irnom, Szent Gróton penigh ily formán halnj nem halliatot, kilencz napig voltam ott, való dologh kevés nap, hogy nem holtak volna, elégé tudakoztam, mindenikének hosszú betegséget mondottak.

.....
Szintén, hogy Nagyságodnak szólló levelemet végezém, jöve hozzám egy paraszt ember, az ki beszéllýé, hogy Keszthelenn is kezdenek halny.”

373. 1689. január 1. Egerszeg.

Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális levele Batthyány II. Ádámhoz, melyben a többi közt írja:

„Egy kétt órával ez előtt hozák Nagyságos méltóságos levelét Simegről, mellyben parancsollya Nagyságod, hogy a gyülés alkalmatosságával hit szerint is investigállyam ha ugyan nyilvánvaló Pestisben hálnak-e Bérben és Szent Gróton. Az mi a Pestis dolgát illeti, itt is hallatik köz hírül, de egyik mondgya, hogy ugy vagyon, s ha a másiktul kérði ember, azt mondgya, hogy nincs semmi benne, és ezért Türjére fogok egy tisztuiselot küldeni, s az ott való plebánust, a ki Szent Grótra is szokot járni, reá kérdetem, hogy sub bona conscientia adgyon recognitiot, ha ugy vagyon-é, avagy, hogy nem a harbélyokat pedig

- és másokat hit szerint examináltatom, s Nagyságodnak hova hamaréb tudósétem voltaképpen.”
374. 1689. január 2. Egerszeg.
Kivonat gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális Batthyány II. Ádámhoz intézett leveléből.
„Az Pestis dolgában fáradozó emberem még oda vagyok, mihelyt megh érkezik Nagyságodat azonnal tudósétani fogom felőle.”
375. 1689. január 12. Szombathely.
Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális levele Batthyány II. Ádámhoz, melyben írja:
„Azonban, hogy az Infectio tovább is serpálna nem hallatik, mind azon által én a Nagyságod parancsolattyához alkalmaztatván magamat, megh parancsoltam minden felé, a végekre, hogy semmi némő commerciumjok a Szent Grótiakkal s Bériekkel ne legyen, a fizetésre sem hivatam Egerszegre őket.”
376. 1689 február 9. Szecsőd.
Kivonat Petres György Batthyány II. Ádámhoz írott leveléből.
„Pestisben nem halnak Nagyságos uram mast már Szent Gróton, hanem más betegségben.”
377. 1690. szeptember 8. Egerszeg.
Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális levele Batthyány II. Ádámhoz, a melyhez külön papírra írva mellékelve küldi a horvátországi híreket. A melléklet „Nemczy”-ben 1690. augusztus 20-án kelt.
„Mink még itt vagyunk Sirmában, a holot körül s belől lévő városokban és falukban 4,5 mérföldnre hozzánk formális pestis grassál, a mely már jó idővel ez előtt Czareuo felől Török országhtul jüt ki.”
378. 1691. szeptember 30. Egerszeg.
Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális levele Batthyány II. Ádámhoz, amelyben a többi közt írja:
„Két rendbéli Nagyságod leveleit ezen órában aláztatossan vettem. Egyiket az Hegyháti szekeres felől szintén, hogy az körmendi posta érkezett, akkor volt nálam Kanisai

Karlóczi Mátyás, az ilyen informatiót adott azon szekeres felől, hogy eők, úgy mint a Kanisaiak együt jöttek egy ideig az Kaposiakkal, kik megh értvén, hogy Kaposban hálnak, abban az ragadó nyavalyában, el váltak tülek, azomban Csoknai uram is a Kaposiakkal megh szállván két mérföldnre Kapostul, megh parancsotta alatta valóinak, hogy senki Kaposba be ne mennyen, avagy ha be mégyen, az sereghez visza ki ne gyűjön, mert kemény büntetését veszi.”

379. 1691. október 8. Bécs.

Kivonat Somogy Ferenc magyar udvari kancelláriai tisztviselőnek Batthyány II. Ádámhoz intézett leveléből.

„Az Regirungnál forogván a dologh Pestisses suspitióra nézve Magyar országh tájárul kiket és honnand bocsássák bé, ugy értem azért, hogy már Soprony uraiméknak föl szabadul pássussok, másként is akár honnan való ember legien, külső városban kérdés nélkül bémehet, a hová én s mássok is szabadon járunk, de ugy tudom, hogy Nagyságod méltóságghos passussa mellet éppen be is bocsátják Nagyságod embereit az városban.”

380. 1691. december 20. Egerszeg.

Kivonat gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális Batthyány II. Ádámhoz írott leveléből.

„Hogy rittkábban értetem leveleimmel Nagyságodat, alázatosan kérem, megh bocsásson oka az, hogy a mostani időhöz képest bé sem bocsátnak mindennüvé bennünket s leveleinket sem acceptállyák, noha itt a mi környékünkben, ugy szintén a végházakban is mégh Istennek hála semmi dögletenességnek hire nincsen.”

381. 1692. január 30. Veszprém.

Kivonat Csanádi Ferencnek Batthyány II. Ádámhoz írt leveléből.

„Én az Nagyságod parancsolattya szerént minden képpen Wesprémi tisztviselo uraiméktul végére mentem az pestis mi volta felől, hol regnállyon, hol sem, ugy értettem ő kegyelmektül, (az mint tudom, hogy ő kegyelmek Nagyságodat levelek által is tudósították), hogy se a Duna

mellett, se a Sár mellett nem hallatik, hogy Pestisben halnának, sőt még Uypalánk, Tolna és ott körül sem halnak, hanem Budán, Lovas Berényben Csákvárott hallatott, hogy holtak volna, de ott is megh szünt már.
(Utóiratban.) Die 29 bezéllettem Székelly urammal is Simontornay hadnagyal, eő kegyelme is hitére mondotta, hogy sohol nem halnak.”

NÉVMUTATÓ

- Rövidítések: f. = falu: h. = helység: kh. = kelezés helye:
ph. = pestises hely: szn. = személy név: v. = város, —
A számok a tételek számát jelentik.
„Abodecker Buchlein” című gyógyszerkönyv 42
Alsócsatár kh. 327
Alsólendva v. 170
Alsórönnök f. 131
Angelica gyökér 46
Angolok (anglusok) horcolják be a pestist Olaszországba 338
Ányos Péter kiskomári vicekapitány 145, 166
— — kapornaki kapitány 233, 268
Aranyműves Rohoncon 188
Babocsa (Babolcsa) vár ph. 112
Babocsai Ferenc vajda 317
Baden (Podom Ausztriában) kh. 69
Balázs deák rakicsányi számtartó 183
Baloghfalva h. 332
Bandolj ph. 172
Bánffi földé h. 191
Barbély János vincellér 58
Batthyány I. Ádám főgenerális 61—96, 98—100, 102—130,
132—157, 159—162, 164—, 166—175, 179—213, 217, 219—224,
226/a—228, 232—241, 243—260, 264—272, 274—290,
292—309, 311—365, 367
Batthyány I. Ádám 5 pontos pestis szabályzata 70 — Memori-
áléja a pestisről 79
Batthyány I. Ádám fiai Pál és Kristóf 337

Batthyány II. Ádám 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381
 Batthyány Boldizsár 5, 13, 15, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40
 Batthyány I. Ferenc 5, 6, 9, 10, 11, 12
 Batthyány II. Ferenc 41, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60
 Batthyány II. Ferencné lobkowitzi Poppel Éva 50, 62
 Batthyány I. Ferencné Swetkovicz Katalin 2, 3, 13, 14, 15, 16, 17
 Batthyány I. Kristóf királyi pincemester 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16.
 Batthyány II. Kristóf B. I. Ádám fia 346, 365
 Bécs kh. és ph. 7, 17, 19, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 40, 69, 125, 128, 166, 238, 239, 282, 286, 369, 379
 Bécsújhely v. 25, 26
 Bejczy Gergely 18, 21.
 Beke Zsigmond 281
 Benke Lőrinc 225
 Bér (Beér) Benedek németújvári főporkoláb 93, 96, 107, 159, 162
 Bér (Zalabér) h. ph. 135, 372, 373 — Bériek 375
 Béri hajdú 372
 Béri kapitány pestis beteg 135
 Berkifalu, Berkifaluak ph. 98, 99, 110, 113, 130
 Berzencze (Börzöncze) ph. 106, 112
 Besenyei István komári főkapitány 95, 135, 143, 148, 154, 184
 Bilatovicz nevű szabados 315
 Biszlek falu ph. 172, 215
 Bisztricz f. ph. 125
 Blagay családbeli beteg kis fiu 13
 Bolffau (Bolffa) f. ph. 172, 215
 Boldogh Asszonyfa (Boldogasszonyfa) h. 245
 Bondorf f. 226:b
 Bónya (Bonja, Bonicya) f. ph. 51, 52, 138
 Borcsiczky György káplán, a Batthyány fiúk nevelője 234, 235, 237

Borostyán tartománya 172
Borostyán (kő vára) 174
Borostyánkői uradalom számadása 165
Buda 44, 69, 381
Candia h. 369
Carybdis 4
Corvinus Ilés bécsi humanista orvos 19, 29, 31, 32, 34, 36, 40
Csajági (Czajági) Ferenc 267
Csajta (Chayta, Czajta) f. 205, 215
Csák (Csak) ph 215
Csákány (Czakan, Tsákány) kh. 56, 136. ph. 175, 215, 265, 309,
311, 313, 316, 317
Csákányi ispán számadásai 178
Csákvár h. 381
idősb. Csáky László 61, 71
Csanádi Ferenc 381
Csanádi János (Czanádi) 354, 355
Csánj uraimék 326
Csány Bernát 265 311, 313, 316, 317
Csehi (Chei) f. ph. 277
Csejte kh. 38
Csém (Chém) f. 205, ph. 215
Csepreg (Czepregh) ph. 215, 255
Csernel (Cherenell) Miklós 57
Csikó (Czitko) képében nyargaló pestis 98
Csillag (Chillag) szn. rabjai 93
Csoknai uram 378
Csonka Musztafa török hadifogoly 302
Csorna h. ph. 61
Csörgő (Chörgő) uram 241
Czaling f. ph. 58, 59, 146, 158
Czarevo. h. 377
Czencz (Cenc) kh. 124, 217
Czernin (Czernel) gróf, követ 125, 128
Damonya f. ph. 94
Deli Miklós 96
Desztillált gyógyvizek a pestis ellen 230

Detrekői jószág 128
Dittskey Tamás rohonci vámos számadása 242
Dobos Balázs 322
Dobos György szécsiszigeti kapitány 170
Dobra h. kh. 71, 181, 183, 191, 220, 306
—i tisztartó Scholtz Kristóf 181, 183, 191, 220
Dobrafalva f. 59
Doctor Gábor 323
Doroszló ph. 215
Dömölk (Deömeölk) kh. 279
Dömölky (Deömeölky) András 279
Dömötöry (Deömeöteöry) ph. 215
Duna folyam 217, 381. —
Dunántúl 371
Egerszeg (Zalaegerszeg) kh. és ph. 84, 121, 135, 260, 277, 293,
296, 314, 329, 361, 373, 374, 377, 378, 380
—i Hostát, vagy Ostát 244, 293, 314
—i kapitány Kerpacsics István 244, 277, 293, 361
Egervár h. 318
Egyházashollós ph. 215, 251, 252
Einkaufferné 177
Enyedi János vasvári káptalani jegyző 300
Eördögh István pölöskei 144
Eőssi István komári vajda 344
Eősy Mihály 244
Erdély állapota 43
Erdődi (Erdeődi) György jószágja 215, 224
Erdődi uram 172, 173
Esztergomi érsek 217
Ezron (nyilván Erzerum) város 7
Faeront János 62
Fajrombt szn. 172
Falusy György 78
(Falusy) György deák háza 109
Falusy György körmendi tisztartó 252, 254, 257, 302, 308, 331,
349, 351, 355
Farkasfalva h. 220

Festetics Pál tiszttartó 72, 73, 74, 75, 76
ifjú Festetics Pál 370
Folnay Ferenc vasvári és türjei prépost 238, 263, 282
gr. Forgách Zsigmond 149
özv. gr. Forgách Zsigmondné Batthyány Borbála 369, 370
Forger szn. 55
Földvári (Fóduári) Máté vajda 309
Francia királyné udvarának praefectusa 39
Franciák behurcolják Olaszországba a pestist, 338
Francsics (Francicz) Gáspár 114, 133, 136, 151, 155, 156
Fröstem ld Fürstenfeld alatt.
Fröstemi (azaz fürstenfeldi) Jurkó 229
Furkó (Fwrkó) István 13
Fülöp András 356
Fürstenfeld (Fröstem) stájer határváros 177
Füzes (Fizes) f. ph. 51 52
Garai Csizmazia György 169
Gaspicius szn. 31, 32, 33
Gerdákovics Mátyás körmendi tiszttartó 81, 83, 85, 86, 88, 92,
99, 102, 103, 105, 109, 111, 113, 118, 130, 142, 198, 211
Goberling ph. 172, 215
Gombkötő György (Gyurkó) 362
Gombkötő (Gombkeoteo) Mátyás 288, 308
Gór Guar vasvárm. f. 243, 287
Grác (Graetz) város kh. és ph. 140, 177, 223, 256, 328, 337, 338,
341, 342, 350
Grácban haláru 328
Gráci külváros, Szent Leonard 342
—i Márton 373
—i passus 337
Grobensach Vas megyei f. 208
Groff Tóbiás tiszttartó 246, 247, 248, 249, 290, 295, 297, 310
Gyanafalva (Janafalva) ph. 222
Gyógyszerkönyv („Abodecker Buchlein”) 42
Győr (Geor, Gior) város ph. 285
György rohonci csizmadia 201.
Győrvár (Giörvár) h. 285

Győrváriak (őruáriak) 245, — -vadat hoznak 85
Haczina bulya török rab asszony 96
Hagymási István berekszói 116, 117, — -temetése 264, 266
Hanzli lovász 53
Haraszti-falu 85
Habbestorffban van a főherceg 39
Hedly Mátyás — Hedelfalvi 321
Hegyháti szekeres 378
Herberstein Felicián humanista 35
Heuszinger Henrik 165
Hiba Balázs tizedes 198
Hidasi (Hidassi, Hidasy) András 82, 87
— György 129
— István 324
— Sándorné 103, 105
Hidas—Hollós ph. 205, 252
Hidegkút f. ph. 73, 76, 77
Hidvég ph. 215, 318
Hodász (Hodaz) f. 141, 269, 275, 280, 292, 299, 312
Hodásziak (Hodasiak Hodossyak) 269, 271, 290
Hodászy István 246
Hodosi bíró Taszler Mihály 242
Hold fordulása és a pestis 352
Holdvilág a pestissel összefügg 2
Hollós f. ph. 63, 66, 78, 146, 152, 156, 250, kh. 356
Hollósiak 258
Honz Rudolf rohonci kulcsár 261
Horvát István rohonci porkoláb 274, 278, 315, 322
Horvát János németújvári tisztartó 132, 138, 140, 175
Horvát Katalin beteg 13
Horvát Miklós 291
Horvát—Czencz ph. 215
Horvát—Nádalja f. ph. 302
Horvátország ph. 215, — -i 377
Horvát városrész Rohoncon 278
Horvátok (Krabaten) 187
von Hoys ifjú gróf 125

Huszein segesdi főaga 100
 Inczéd f. 205. — -i bíró 307
 Inhoffer Jánosné született Sibrik Anna 43
 Istvánffy Miklós alnádor 25, 26, 28, 30
 Jakusith Anna Franciska, a nagyszombati clarissa apácák
 priorissája 171, 180
 Janicsárok 369
 János deák 119
 Jobaháza kh. — 321
 Jobbágy Dániel szalónaki és rohonci udvarbíró, tiszttartó
 80, 127, 139, 141, 168, 172, 193, 196, 204, 205, 208
 Jobbágy János tiszttartó 48, 49, 64. —
 Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó 110, 115, 137, 146, 147,
 152, 221, 222, 223, 226/a
 Jobbágyi (Jobbagi) ph. 215, 326
 Jormansdorf, Jormdorf f. kh. 172, 208
 Káldi Ferenc 94, 119, 124, 173, 174, 179, 217, 322, 326
 Káldi Istók 94. — Káldi Péter 305, — Káldi uram 72
 Kanizsa vára ph. 96, 100, 106, 112, 136, 298, 340
 Kanizsaiak 95, 378
 Kanizsai Karlóczy Mátyás 378
 Kápolnás f. ph. 215
 Kapornak ph. 135, 293 — kh. 233
 —i kapitány Ányos Péter 233. — —i pestises kapitány 135
 Kapornakiak 244
 Kapos(vár), ph. 106, 112, 232, 378
 Kaposiak 378
 Katalin ancilla 10
 Keglevics (Keglevich) Péter dunántúli vicegenerális, 121, 260
 Kelez György 236, 256
 Kelemen György körmendi vajda 151, 243, 258, 343, 345, 347,
 348, 352, 354, 357, 364
 Kemend ph. 135
 Kerecsényi András 355
 Keresztesi (Köröztösi) Gergely 339, 340
 Keresztur ph. 215
 Kerpasics István egerszegi kapitány 244, 277, 293, 296, 314, 361

Keszthely (Kesztell) v. 156, kh. 272, ph. 329, 361, 372
Kéthely f., 231
Királyfalva (Kiraliffalua) f. ph. 60, 137, 146, 158
—i sáfár 147
Kirchschlag f. 165
Kis Jotzoff török hadifogoly 93
Kiskomár kh. 89, 100, 106, 112, 160, 232, 334
—i lovas és gyalogsereg 89, 161.
—i vajda Turós Miklós 232 temetése 334
—i vicekapitány Ányos Péter 145 — Könczöl Mihály 100, 112,
122
—i vitézlő sereg 160
Kiskomáriak 122, 123
Kismedvesi szőlőhegy 131
Kisnarda ph. 215
Kis—Szent—Mihály f., 47
Koháry István 134
Kolosvár f. Vas vármegyében ph. 215
Komár (Comar) kh. 95, 122, ph. 135, 143, 148, 184, 232, 272,
294, 344
—i kapitány Besenyei István 95, 135, 143, 148, 154, 184
—i kapitány Pethő László 272, 294
—i vajdák Ropoli Farkas és Főssi István 344
—i vitézlő sereg 123
Komárom h. 354
Komjáti ph. 172, 215
Konstantinápoly város 125, 128.
Kopácsy (Copachy) János 106
Koppány f. ph. 106
Kospot Dora asszony 10
Kotás Sándor rác rab gyermek 93
Kovács Ambrus franciskánus gvardián 182
Köcző Mihály 322
Kőeső (azaz: jégeső) 107
Kőmives Károly (Khumies Kharlj) 349
Könczöl Mihály kiskomári vicekapitány 100, 112, 122,
123

Körmend v. kh. és ph. 63, 64, 65, 66, 67, 68, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 98, 102, 103, 105, 109, 111, 113, 118, 130, 142, 151, 155, 156, 162, 175, 198, 211, 243, 244, 245, 251, 252, 254, 257, 258, 259, 302, 308, 322, 324, 325, 326, 331, 343, 345, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 362, 363, 364, 366

Körmendi bor 108

—i dominikánus, majd apácakolostor 98

—i íródeák Szokoly Mihály 98 — —i levéltár 42

—i tisztartó 146. — —i tisztartó Falusy György 252, 254, 257, 302, 308, 349, 351, 355

—i pestis 108, 114

—i kapitány, Svastics István, 251, 259, 285, 322, 326

—i posta 378

—i vajda Kelemen György 243, 258, 343, 345, 347, 348, 352, 354, 357, 364

—i várszámadás 97

Körtvélyes f. ph. 51, 52, 59, 137, 146, 158

Kőszeg v. (Keőszögh, Kűszeeg). 98, kh. 169, 215, 295, 333

—i contagio 333

—i szüret, 201

Köveskút (Keueskut) ph. 249, 250, 287, —i prédikátor 249

Kun András 309

Kuskóczy János deák, Varasd vármegye törvényszékének jegyzője 12. —

Kuzma Péter Tesanóczon lakozó 241

Lakatgyártó 295, 297, 304, 310

Lakatjártó János 288

Lapincs folyó 341

Laskay vajda 309

László János katona 326

Latos György és Latos János 283

Légrád kh. 150

Lepossa György rakicsányi számtartó 241, 306

Liczisdorff ph. 215

Lindva ph. 11. — —i jószág 215

I. Lipót magyar király 365

Lippay György esztergomi érsek 346
 Lippicz Ferencz 298, 303
 Lithius úr Pozsonyban 29
 Ljubánovics György rohonci sáfár 250, 268, 270, 271, 273, 275,
 276, 280, 288, 292, 299, 301, 307, 312
 Lobor kh. 121
 Lockhner János udvari kovácsmester 212
 Locsmánd (Loczmánt) Sopron megyei mváros, ph. 215
 Long prédikátor Sopronban 235
 Longcsail ph. 58
 Lovas-Berény mezőv. 381
 Lőrinc, Pistalocius Miklós orvos szolgálja, pestis betegségének
 lefolyása 33
 Lusajkovics Dávid 90, 164
 Magyar Büx, Vas megyében ph. 215
 Magyarország, 120, 379
 Malaczka, Pozsony megyei mezőv. kh. 104, 371
 Manerstorf fürdő (Kethely, Sopron megyében) 9
 Martonfa (Vas megye) ph. 277
 Matyánczi (Vas megye) vásár 306. —
 Marusits Mátyás németújvári fővárnagy 50, 51, 52, 53, 54, 55,
 58, 59, 60
 Medvessy lovász 53
 Meszlén (Vas megye) f. 287
 Meszlényi Benedek 327
 Miklós deák 22
 Miklós porkoláb 226/a
 Milano olasz v. ph. 33
 Mindszenti vásár 306
 Minichof (Vas megye) f. ph. 222
 Miske (Vas megye) f. ph. 215
 Mizdó (Vas megye) f. 326
 Molna (Molnas, Monas) Szecsőd (Vas megye) kh. ph. 129
 Molnaszecsődiek 252
 Molnári (Vas megye) ph. 215
 Mura folyó 215
 Muraköz (Murakeöz) 184, 215, 306

Muraszombat (Murayszombat). v. ph. 167, 181, 183, 215, 216, 227
kh. 298, 303
Muraszombati jószág 215
Muraszombat város urbárium 216
— — kapuja 227
Mustafa aga török hadifogoly 360
Nádálja kh. 114
—i kocsmáros 262
Nádáljaiak 331
Nádasdi bíró 364
Nádasdy Ferenc 253, 255, 318, 330, 333
Nagyfalu ph. 222
Nagy Ferenc gyöngyösi vicegenerális 373, 374, 375 377, 378
380
Nagymedves f. ph. (Vas megye) 215
Nagyszombat v. 217. ph. 171, 180
—i apácák 185
—i clarissa apácák priorissája Jakusith Anna Franciska 171,
180
Najstift (Naystift, Noystift) f. 59, 60, ph. 215, 284
Nápoly (Neapolis) olasz v. 338
Nemeshollós (Vas megye) ph. 215
Német-Kismedves (Vas megye) f. 215
Német-Samánd ph. 215
Német-Szentmihály kh. 205
Németek (Teitschen) 187
Németség 23, 172, 208
Németújvár kh. és ph. 2, 3, 6, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 51, 52,
53, 54, 55, 58, 60, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 91, 93, 96, 110, 115
120, 132, 137, 138, 140, 146, 147, 152, 159, 162, 174, 175,
176, 179, 221, 222, 223, 339, 340, 370
—i fővárnagy Marusits Mátyás 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60
—i Hostát 54
—i inventárium 176
—i kolostor 282
—i pénz számadás 177. —i pombain pénz számadás 262
—i tartomány 215

—i városi fürdőház 176
—on vérhas 91
Nemti, Babocsi vajdák 313
Obberdarff ph. 215
Olaszország 338
Olbendorf aliter Szentlőrinc (Vas megye) ph. 215
Olbendorfi hegy 147
Orbánfa (Vas megye) f. ph. 137, 138, 146
Oszalónak v. ph. 90, 164, 205, 215, 310
Ozmán szn. 53
Őrségi (kőrségi) pombain pénz 229
Padua olasz v. ph. 33
Paksi Gyuricza rác ember 323
Pálffy Pál országbíró, majd nádor 10, 125, 128
Pápa v. 249
von Par főpostamester 125
Pataki János 57
Patay István 238
Pátkay Mátyás 322
Pécs v., 232. —i iszópája 233
Pécsi ur (dominus Pechi) 33
Perényi (Preny) Gáborné 16
Perghbergh ph. 215
Pestis elleni gyökérorvosság 313, 316, 317
Pestis elleni orvosság 35, 38, 42 — orvosságok gyűjteménye, 368
Pestis elleni receptek 33
Pestis mint utcákon járó Nagy Ember 98
Petasites Tourn növény, mint pestis elleni orvosság 313,
Péter deák 283
Pethő László kozári kapitány 272, 294
Petres György 372, 376
Pinkafő (Pinkafeld) Vas megyei mezőv., ph. 172, 215
Pinkócz ph. 215
Pirnaur vagy Pilnauer bécsi kereskedő 39, 40
Pistolocius Miklós humanista császári udvari orvos 24, 27, 33,
37, 38, 39
— beteg felesége 27

Pleuritis morbus 38
 Podár Gergely 45
 Pongrácz Mátyás Batthyány I. Ádám fiainak gráci udvarmestere,
 226/b, 228
 —né, Borbála Erzsébet 236
 Pónicz f. ph. 51
 Pependorf (Vas megye) f. ph. 51, 52
 Poppel Éva, lobkowitzi, Batthyány II. Ferenc felesége, illetve
 özvegye 50, 62
 Pozsony v., kh., ph. 21, 22, 29, 30, 37, 39, 57, 104, 125, 215, 346
 —v. halálzási statisztikája 20
 —ban van a kancellár 28
 —i Hohstadt 104
 —i országgyűlés 22
 Pölöske (Zala megye) kh. 144
 Pölöskei Eördögh István 144
 Pörönye (Peörenye, helyesebben Perenye) Vas megyei f. 299
 Praedikátorné (német) 50
 Prága cseh főváros 365
 Prey János rohonci német plébános 185, 186
 Pulyai György 336
 Purgolt újkeresztyén orvos 61, 80
 Puzta-Szentmihály (Vas megye) 215
 Rába folyó melletti nemesek jószágai 215
 Rakicsány (Rakichán, Rakitsán) Vas megyei f. kh. ph. 167, 181,
 183, 215, 216, 241, 306
 —i jószág, 215
 —i kastély, (castellum), 298, 303.—
 —i számtartó Balázs deák, 183,- — számtartó Lepossa György
 241, 306
 —i tisztartó Temlin Balázs 167, 227
 — urbáriuma 218
 Rátki uram temetése 225
 Regensburg 33
 Reghperger doctor 69
 Rennek helyesebben Rönök Vas megyei f. 158
 Rettenbach (Rettenpach) Vas megyei f., ph. 172

Rézbánya (Reszbánja) ph. 172
Riding (Rödön?) ph. 172
Rohonc (Rechnitz) v. és kh., 10, 16, 45, 46, 53, 126, 127, 139,
141, 171, 172, 173, 180, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192,
195, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 208, 210, 212, 213, 215,
247, 248, 249, 250, 253, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 276,
278, 280, 281, 288, 289, 290, 291, 292, 299, 301, 312, 315,
323.
Rohonciak 194
Rohonci hegy 196
—i horvátok 127
—i német város 141
—i kulcsár Konz Rudolf 261
—i pestis 126, 205
—i porkoláb Horvát István 274, 278, 315
—i sáfár 126, 141, 249
—i sáfár Ljubánovics György 250, 268, 269, 270, 271, 273, 275,
276, 280, 288, 289, 301, 307
—i tartomány 62, 215
—i vámos Dittskey Tamás 242
Róma ph. 338
Ropoli Farkas komári vajda 344
Saffer András és családja 60
Ságody István, 249, 287, 324, 325, 353, 358, 359, 362, 363, 366
—Ságody uram 322.-
Salamon János 331
Saller Farkas 23
Samár h. ph. 58
Sámfalvai prédikátor 301
Sankó Boldizsár 120
Sankóháza kh. 120, 122, 123
Sár mellett 381
Sárkány János 329
Sáros Szék (Vas megye) ph. 215
Savanyó víz ld. Tarcsa-fürdő
Scholtz Kristóf dobrai tisztartó 181, 183, 191, 220
Scilla-örvény 4

Segesd(vár) Somogyban ph. 106, 112
Segesdi Vaho török hadifogoly 274
Segesdi főaga, Huszein 100
Séllyei Pál, Batthyány I. Ádám fiainak nevelője 328, 337, 338,
341, 342, 350
Seltenschlag Tóbiás, friedenfeldi, udvari ágens Bécsben 369
Semptén van a palatinus 104
Sennyey Gáspár 43
Sepsi(Zepsi) uram, 57
Sibrik Anna Inhoffer Jánosné 43
Sibrik István 207
Sibrik Máté szarvaskendi 22
Sibrik Pál szarvaskendi, vicegenerális 84
Siklós vára 112
Simontornyai hadnagy, Székely uram 381
Sirma h. 377
Sitz f. ph. 172
Sólya György 150
Somfai prédikátor 304
Somlyó vára kh. 263
Somogy Ferenc, magyar udvari kancelláriai tisztviselő 379
Somogy Lőrinc 156
Sopron v. kh. és ph. 57, 62, 94, 119, 215, 226/b, 228, 229, 234,
236, 237, 238, 239
— i betegek és halottak 235, 237
— i polgármester 226/b, 236
— i uramiék 379
Soproniak 115
Söpte (Söphte, Vas megye) f. 327
Spishanner ház 32
Stájerország felől kordon 341
Steffel András 231
Steger Hyezli jobbágy 240
Stremeczky András 224
Sternér szn. 46
Stettner szn. 46
Stomfai jószág, 125

Strém f. (Vas megye) ph. 56
 Sutter Lénárd, rosenfeldi, bécsi udvari kályhafűtő, majd ajtón-
 álló 286
 Sümeg (Simeg) mezőv. 373
 Svastics (Swarttych) István zalavári, majd körmendi kapitány
 157, 251, 259, 285, 322, 326
 Szabar (Vas megye) f. ph. 215
 Száhin ispáhi 106
 Szaibersdorf vár, kh. 253, 318, 330, 333
 Szakács (Zakács, Szakács) István 268
 Szakony (Sopron megye) f. 207
 Szala mellék, 277 — Szaláncz vára 149
 Szalafej (Vas megye) 215
 Szalónak (Zallonok, Szollonok, Schlaning) vár és város 5, 46, 70,
 90, 164, 168, 172, 174, 192, 204, 249, 271, 284, 297, 304, 310,
 360, kh. 12, 23, 46, 48, 49, 50, 80, 193, 226:a, 240, 249
 —i gyógyszerész 214
 —i Hostát 172, 205, 215
 —i porkolábok 284, 304, 360
 —i Poszer ház 194
 —i vár számadása vas áruról 163
 —i vár tartománya 205, 215
 —on Bagoly lakos háza 46
 Szarka Lajos 136
 Szatmár v. kh. 43
 Szécsisziget (Sziget) kh. ph. 170, 215
 —i kapitány, Dobos György 170
 Szecsőd (Vas megye) f. ph. 146, 152, 302, kh. 372, 376
 —i (Szecsődi) Gergely 340
 Szecsődi István kapitány 264, 266, 309, 329
 Székely (Székely) uram, simontornyai hadnagy 381
 Szentantal kh. 134
 Sentelek (Zentelek Vas megye) mezőv. ph. 73, 74, 76, 77
 Szentgothárd mezőv. kh. 61, ph. 222, 223
 Szentgrót vára kh. 116, 117, - ph. 135, 215, 264, 266, 329, 336,
 372, 373, 376
 Szentgrótiak 375

Szentgyörgy a Rábán tul ph. 215
Szentgyörgyvár ph. 135, kh. 153, 219
—i kapitány Török (Thörök) István 153, 219
Szentgyörgyváriak 160
Szentgyörgyvölgye 311, 313, 317
Szentgyörgyvölgyi tudós, esordás, jövőmondó és ürdögös
313, 316, 317
Szentlőrincz (Leőrincz) aliter Olbendorff 215
Szentlénárd 215
Szentleonard, Grác külvárosa 342
Szentmárton ph., 220
Szent Márton-napi adó Szlavóniában 1
—i indulgentia 71
Szentmihály f. kh. 151, 155, 156, 196, 204, 208
Szentmiklós pestistelen hely kh. 367
Szentpéter f. 84, 198, ph. 215
—i szűrszabók 306
—i vajda 316
Szentpéterfa, ph. 215
Szigetvár ph. 106, 112, 252, 366
—i Haszó iszpája 366.- —i iszpája 233
Szily (Szili) Gergely 267, 283, 319, 335
Szily (Szili) István 69, 91
Szlavóniai pestis 6
— Szent Márton-napi adó 1
Szokoly Mihály körmendi iródeák 98, 245
Szombathely v. (Zombathel) kh. és ph. 18, 21, 72, 136, 139, 215,
280, 285, 288, 300, 375
—i állapot 124
Szőkefölde (Szombathely egy része) kh. 94, 119
Szöllős (Zeőleős) kh. 154
Szüc (Szűcs) András 348
Tallós (Pozsony megye) f. ph. 277
Tamás mester 195
Tapolcsányi János 332
Tarcsa, savanyúvíz-fürdő kh. 62, 173, 174, 208, 284, 300
Tarródháza (Vas megye) ph. 215

Taszler Mihály hodosi bíró 242
 Temlin Balázs rakicsányi tiszttartó 167, 227
 Tessianóc (Vas megye) f. 241
 Teveli István 320
 Thoron körül halni kezdenek 3,- ph. 10
 Thurzó György 4
 Tobaj (Vas megye) f. kh. 332
 Tobner cselédje és munkásai 234
 Tolna v. 381
 Tót(Toot)ország 215
 Tömörd (Teömerd) f. ph. 215
 Török Dániel 235
 Török(Thörök) István szentgyörgyvári kapitány 153, 219
 Török szultán 7
 Török terület, ország 286, 377
 Trakostyán kh. és ph. 4, 5
 Trombitás Lukács 269
 Turós János 334
 Turós Miklós kiskomári vajda 232, - temetése 334
 Újpalánk h. 381
 Újudvar kh., 8, 41
 Újvár ld. Németújvár
 Újváriak 17
 Várady János 147
 Varasd v. 10
 Varasd vármegye törvényszékének jegyzője, Kuskóczy János
 deák 12
 Varga János 362
 Vashegy kh. 126, 194, 196, 304
 Vasvár ph. 243
 Vasvári István 156
 — káptalani jegyző Enyedi János 300
 — „legén” 243
 Velege (Vas megye) f. 47, 231, ph. 215
 Velem (Vas megye) f. ph. 215
 Velence (Venezia) olasz v. ph. 33
 Velenceiek (Venidiger) 369

Vergilius 4

Veszprém v. kh. 267, 283, 319, 335, 381

Viczay (Wichhay) Ádám 136

Vinicze vagy Vinicza szlavoniai f, 4, 10

Viss (Sopron megye) ph. 215

Vöröskő h. 346

Vörösvár (Veöreösvár, Vöressuár) ph. és kh. 172, 215, 224

Vratovics György 224

Wünischer (Wünüischer, Weonisser, Winisser) Farkas, a Batthy-
ányak rohonci udvari takácsa, rohonci pestis halálozási
jelentései 185, 186, 187, 189, 190, 192, 195, 197, 199, 200, 201,
202, 203, 206, 209, 210, 212, 213

Zaláság (Szaláság) ph. 191

Zalavár ph. 135 - kh. 157

—i kapitány Svastics István 157

Zalaváriak 160

Zala vármegye 6

Zrínyi Dobra ph. 215

Zrínyi György 41

Zrínyi Miklós a szigetvári hős 8

Zrínyi (Zreny) urak 184

A MOHÁCSI VÉSZTŐL A SABIN-VACCINÁIG

Írta: FARKAS KÁROLY (Budapest)

Az előző közlemény részletesen foglalkozik a XV.—XVI. századi pestisjárványokkal. Ebben az időben nem a pestis volt az egyetlen pusztító járványos betegség, amely földrészeket, országokat néptelenített el. Egy-egy járvány veszteséglistája nagyobb volt, mint sok háborúé vagy más elemi csapásé. A háborús emberveszteségek jó része is járványos betegségek számájára írható.

Tanulságosnak látszik azon körülmények vizsgálata, amelyek lehetővé tették a járványok létrejöttét, illetőleg befolyásolták azok enyhülését vagy megszűnését. Nyilvánvaló, hogy első sorban a *közegészségügy* szervezete, hatékonysága játszik szerepet.

Ennek alakulása számos körülménytől függ. Ez tűnik ki hazánk orvostörténetéből is.

Népünket ért két nagy csapás — a mohácsi vész és a II. világháború — között eltelt időben a legtöbb emberáldozatot a „klasszikus” járványok (pestis, cholera, typhus abdominalis és exanthematicus, a himlő) követelték, de nem jelentéktelen a diphtheria, a dysenteria, a Heine-Medin-kór és sok más epidemia áldozatainak száma sem.

Elképesztő, ha meggondoljuk, hogy a „közelmúlt” (1831) cholera-járvány kb., negyedmillió halálessettel szerepel a hazánkat oly gyakran sújtó epidemiák között. (Megjegyezzük: a második világháború halálos áldozatainak száma kb. 4—500 ezer volt.

A *medicina* fejlődését a mohácsi véstől napjainkig semmi sem jellemezheti jobban, mint a pusztító járványok felett aratott győzelem.

Az orvostudomány legnagyobb eredménye az epidemiásan fellépő fertőző betegségek megfékezése, a prophylaxis általános érvényesítése.

Hosszú az út, amíg az orvostudományban a *prevenció* elve a gyógyító-megelőző gyakorlatban elterjedt.

A tudomány diadalát, eredményeink gyakorlati felhasználását csak a megfelelő közegészségügyi szervezet tette lehetővé.

Végigtekintve a közel félezeréves haladást — ami alatt az általános életkor közel megkétszereződött, és a legfontosabb népmozgalmi mutatók még ennél is nagyobb mértékben javultak — megállapítható a társadalmi viszonyok, a közegészségügyi és az orvostudomány szoros, úgy is mondhatnánk, dialektikus kapcsolata, az, hogy fejlődésük egymásra serkentőleg hat.

Ez a tétel a legjobban talán hazánk orvostudományának a legutolsó évtizedekben bekövetkezett fejlődésével érzékeltethető.

Mielőtt erre rátérnénk, vázlatosan tekintsük át a közegészségügy fejlődését a XV.—XVI. századi pusztító járványoktól egészen addig, amíg a *Sabin-vaccina* alkalmazásával az egyik legkeservesebb problémát is sikerült, a szocialista egészségügy dicsőségére, csaknem teljesen megoldani.

A nem egészen megbízható adatok szerint a XVI. századig mintegy 32 pestisjárvány dült hazánkban. (Természetesen sok más járvány is!) A pusztítás mértékéről ellentmondó adatok szólnak. Ezek legtöbbje olyan nagy embervesztésről számol be, amely az akkori települések lélekszámát figyelembe véve szóba sem jöhetett.

A járványok okozta emberéletben esett kár túlértékelése elsősorban azzal magyarázható, hogy egyes területeken a lakosság csaknem teljesen kipusztult. A „nagyvárosok” lélekszáma azonban ez időben alig pár ezer volt. A XIV.—XV. században csak néhány város lakosságának száma haladhatta meg a 4—5000-t. *Budának* a XV. században nem volt több lakója,

mint 8—10 000, hiszen a házak száma a 400-at sem érte el. Az akkori városokban a lakosság zsúfoltan és egészségtelen körülmények között, a járványoknak kiszolgáltatva élt.

Honfoglaló őseink orvosa a javasasszony és a táltos.

Nem sok változást jelentettek a későbbi, ún. kolostorkórházak.

Közegészségügyi rendszabályokról természetesen nem beszélhetünk, bár a XIII. századból származó budai jogkönyv már a hús forgalombahozatalára vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz.

Ilyen közegészségügyi viszonyok közepette érte hazánkat a *mohácsi vész*, amelyet követőleg az ország területe 200 évig harctérre változott. Az újabb háborúk közegészségügyre gyakorolt pusztító hatását ismerve elképzelhető, hogy milyen viszonyok teremődhetnek abban az időben. Ezen természetesen semmit sem változtathatott az a korabeli rendelet, amely az orvosi ténykedést oklevélhez kötötte.

Ebben az időben írta le *Jordán Tamás* „morbus hungaricus” néven a járványosan dühöngő kiütéses hagymázt.

A XVI.—XVII. században már a közegészségügyi fejlődés nyomai bontakoztak ki: megbírságolták azokat, akik utcára vagy kutakba hulladékot öntöttek, és szóba jött már a csatornatisztítás, az élelmiszervizsgálat szükségessége; a pestises betegekkel szemben pedig vesztegzárat alkalmaztak.

A XVIII. század elején ismét nagyarányú pestis-, majd himlő-járvány dühöngött, s ez siettetette az egészségügy fejlődését. A megyéket kötelezték arra, hogy tisztiorvost alkalmazzanak; ezek fő feladata a megelőző ténykedés volt. Ebben az időben több kórház (Pécs, Eger, Győr stb., majd Budapesten a régi János Kórház, majd a század végén a Rókus Kórház létesült).

A megfelelő egészségügyi ellátást elsősorban az orvoshiány akadályozta, vidéki körzetekben 600 000 lélekre mindössze két orvos jutott. (Manapság 10 000 lakosra: 16!) A kevés orvos között azonban már neves személyiségek találhatók: *Veszprémi István*, a magyar orvostörténelem megalapítója és *Benkő Sándor*, aki már rendszeresen végzett kórhoncolást!

Egy fecske azonban nem csinál tavaszt! A korabeli egészségügyi intézkedések messze elmaradtak az általános tudományos

és társadalmi fejlődés követelményeitől. Ebben az időben (XVIII. sz.) már virágzott, az ún. első bécsi iskola, amelyet *van Swieten* alapított.

Hazánkban ugyanekkor éhínség és járványok tizedelték a lakosságot. A halálozási arányszám 1000-re: 30 körül volt (jelenleg: 9,6). Szembeszökő volt a jobb körülmények között élő városi lakosság és a sivár viszonyok között tengődő városkörnyéki vagy falusi lakosság halálozási arányában mutatkozó különbség (1 : 2—3). Az egészségügyi szervek fő feladatát még mindég a járványok elleni küzdelem képezte. Ennek eredményességét azonban nemcsak az orvos-, de a kórházi ágyhiány is akadályozta. Ez idő tájt az ország lakossága kb. 13—14 millió lehetett és mindössze 2—3000 ágy állt rendelkezésre (ma: 70 000).

A „megelőzés” a századfordulón (1799) valamelyes sikerrel járt, megkezdték a himlőoltást és erőteljesen léptek fel a typhus ellen. Az 1831-es cholera kitörését, amely közel negyedmillió áldozatot követelt, mégsem lehetett megakadályozni. Az orvosokra emberfeletti munka hárult, mert ebben az időben egy orvosra még 80 000 lakos jutott. Figyelemre méltó, hogy a 90 000-es lélekszámú Budapesten közel 300 orvos működött!

A *szabadságharc* idejében jött létre az Országos Közegészségügyi Bizottmány. Az egészségügyi mozgalom élén olyan neveket találunk, mint *Balassa*, *Korányi F.* és *Markusovszky*. Minden erőfeszítés ellenére 1848-ban ismét cholera-járvány, majd kiütéses typhus lépett fel. Az országban dúló harcok megsemmisítették azt a szerény egészségügyi apparátust is, amely addig kialakult. A helyzet a kiegyezés után nem változott lényegesen. A századforduló közelében a lakosság nagy része kétségbeejtő lakásviszonyok között élt, még mintegy harmada analfabéta volt. Mindez megmagyarázza a tuberculosis és más fertőző betegségek pusztító hatását.

A közegészségügyi helyzetre jellemző, hogy a XIX. században még öt cholera-járvány pusztított, és még a századforduló táján is 1200 halálos áldozatot követelt; ugyanakkor a typhus abdominalis 9000-et. A himlőjárványt az újraoltás bevezetése megfékezte; amíg a századforduló előtt még tizezrek, addig 1910-ben

már alig több mint 100 személy esett áldozatul. A diphtheriás megbetegedések száma elsősorban a szérum alkalmazásának hatására 15 éven belül 50 000-ról 7 500-ra csökkent. A járványügyi intézkedések következtében egyre kevesebb volt a fertőző betegségek okozta halál. (A korábbi 10 000 lakosra eső 60-ról 20-ra csökkent.) A halálozások mintegy negyedét ez idő tájt mégis a fertőző betegségek számlájára írhatták.

Ijesztő volt a csecsemőhalandóság: 1000 élveszülettire: 349 (1874), ami 1910-ig 195-re csökkent. Szembetűnő a nagyvárosok centruma és perifériája közötti különbség: 85 és 165. (A csecsemő halálozás ma 1000 élveszülettire kb. 40! Még mindig magas!)

Az orvostudomány fejlődésének hatása *Markusovszky* és barátai köre közvetítésével lassan érezhetővé vált. Az ő javaslatára létrehozták a közegészségtani tanszéket, vezetője *Fodor József* lett. Az orvostanhallgatók száma ez időben kb. 3000 fő; 10 000 lélekre 3 orvos jutott.

Az 1860-as években 114 megyei és városi főorvos, 100-nál több járási és kerületi alorvos, és mintegy 200 járási sebész, továbbá 300 szülész nő működött. A megyei főorvosok meghatározott munkaköre: elsősorban a járványok elleni küzdelem. Az egészségügy legfőbb szerve az Országos Egészségügyi Tanács dolgozta ki a legfontosabb egészségügyi jogszabályokat, közöttük az 1876. XIV. törvényt, amely a közegészségügyi szolgálatot szabályozta. Minden város és a legalább 6000 lélekszámú község köteles orvost alkalmazni. Nagymértékben érvényesült a *megelőzés gondolata*.

Az aránylag jól megszerkesztett törvény megfelelő végrehajtásáról azonban nem gondoskodtak. Az egészségügy a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. 1893-ban elrendelték a tisztiorvosi vizsgát.

Az orvostudomány fejlődésével és a közegészségügyre gyakorolt hatásával magyarázható, hogy a századfordulóra csaknem teljesen megszűnt a himlőhalálozás, és gyakorlatilag a cholera, majd a typhus is. A fertőző betegségek (diphtheria, scarlatina morbilli, pestis, typhus, himlő, vérhas, cholera stb.) bejelentési kötelezettségét rendeletileg szabályozták.

Az ágylétszám az 1890-es években sem haladta meg a 14—20 000-t, amikor az ország lakossága 15—16 millió lehetett. A 600 ágyas Rókus Kórházban 21 orvos működött.

A századfordulón világossá vált, hogy az elrettentő lakásviszonyok és az általános szociális helyzet javítása nélkül az orvostudomány minden vívmánya hiábavaló. Ez idő tájt még mindig 70 000 ember pusztult el évente gümőkórban, és a betegek számát közel félmillióra becsülték. A krónikus fertőző betegségek gyógyítását csaknem lehetetlenné tette az, hogy a több mint harmadmilliónyi munkásságnak mindössze 40%-a volt biztosított.

A kezdetleges közegészségügyi szervezetet is feldúlta az első világháború. Ugrásszerűen emelkedett a csecsemőhalandóság és a gümőkór okozta halálozás. A háborús károk mind sürgetőbbé tették a szociálhigiéne művelésének kiterjesztését.

A Tanácsköztársaság idejében ingyenessé tették a kórházi ellátást és a betegbiztosítást minden munkásra kiterjesztették. Az akkori lehetőségekhez képest nagy összegeket fordítottak a szeméttelpek és a csatornahálózat fejlesztésére. *A megelőzés hivatalos program volt!*

Az intézkedések nagy részét az ellenforradalom megsemmisítette. Az orvostudomány világszerte észlelhető diadalmas előretörése így hazánkban kellő mértékben nem érezte hatását. Bár az általános halálozási arányszám és a csecsemőhalandóság is csökkenő tendenciát árult el a proletáriatus egészségügyi helyzete azonban lényegesen nem javult. A halálozás még mindig sokkal nagyobb volt a munkáslakta, mint a polgári körzetekben.

Az egészségügyi hálózat — a védőoltások mind gyakoribb alkalmazásával — csupán a fertőző betegségek megfékezése terén végzett eredményes munkát.

Az orvostudomány mind nagyobb arányú fejlődése az egészségügyi hálózat fokozatos bővítését tette szükségessé. Az orvosok száma 1920-ban 10 000 lakosra: 5,6; 1930-ban: 9,8 (napjainkban: 16). Az ágylétszám 10 000-re 1914-ben: 25; a második világháború előtt (1920—39) 32—54, míg ma: 70.

Az alapgondolat már általában a prophylaxis volt, ennek meg-

felelően fejlődött a megelőző hálózat. Ennek bástyája, az OKI 1927-ben létesült. Az általa végzett vizsgálatok száma 15 000-ről 10 év alatt 140 000-re emelkedett. Fontos rendelkezések határozták meg a gümőkór és a nemi betegségek elleni küzdelmet.

Az egészségügy központi irányítása a belügyi államtitkárok feladata volt.

1936-ban államosították a tisztiorvosokat, majd 1942-ben a városi, a községi és a körorvosokat. Jelentős lépés volt az ún. zöldkeresztes egészségügyi szolgálat, az Országos Egészségvédelmi Szövetség. Ennek keretében a negyvenes évek elején kb. félezer orvos és mintegy kétannyi védőnő működött.

Az orvostudomány fejlődése sarkallta haladást megállította a *második világháború*. Az orvosok és az egészségügyi személyzet nagy része hadba vonult. Különösen romlott a helyzet a hadszíntérré változott területeken. Felütötte fejét a typhus és mintegy 10 000 megbetegedés, továbbá 1000 haláleset járt nyomában. 1945 februárjában a csecsemőhalandóság elképesztő méretet ért el, 1000-re: 355!

A felszabadulást követően lényegesen változott a társadalmi helyzet. Az alkotmány 47. § -a kimondja: „A Magyar Népköztársaság védi a dolgozók egészségét”. Ennek megfelelően alakult át az egészségügyi ellátás. Eredményességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az általános halálozás eddig nem tapasztalt alacsony értékre (1000 lakosra: 9,9) csökkent, és a csecsemőhalálozás is fokozatosan javult: 1954-ben 60, napjainkban 40–50 (1000 élveszülöltre).

A társadalombiztosítás mind szélesebb rétegre terjedt, 1959-ben 7 millió, napjainkban csaknem 10 millió lakost érint. A gyógyító-megelőző egészségügyi szolgálat állami feladattá vált.

A járóbeteg-rendelés és a körzetiiorvosi rendszer kiterjesztése a leghatékonyabb eszköz a közegészségügy megfelelő szinten tartására. Egy-egy körzeti orvosra 2–3000 lélek jut, *Memento!* A XVII. század végén 600 000 lélekre 2 orvos jutott, és még a XIX. század első harmadában is 1 : 80 000 az arány.

Jelenleg 70 000 ágy működik, 10 000 lakosra mintegy 70 ágy jut (1938-ban 54).

A gümőkóros halandóság csökkenéséhez nagyban hozzájárult a gondozás megszervezése; 1960-ban pl. több mint 1 millió szűrést végeztek.

A nemi betegségek elleni küzdelemben elsősorban az antibiotikumok alkalmazása játszott nagy szerepet.

Az *onkológiai hálózat* évente kb félmillió szűrővizsgálatot végez.

Létrejött az Országos Élelmezési- és Táplálkozástudományi Intézet, az Országos Munkaegészségügyi Intézet, a SZOT keretében a Munkavédelmi Tudományos Intézet. Már korábban, 1950-ben létesült az OVSZ.

A közegészségügyi-járványügyi hálózat eddig elképzelhetetlen fejlődése a „klasszikus” járványokat csaknem teljesen megfékezte. *Világraszóló eredményt értünk el a gyermekbénulás elleni védekezésben.*

A mohácsi vésztlől a Sabin-vaccina alkalmazásáig megtett út nehéz volt, de nem eredménytelen!

A járványok ellen elért nagyszerű eredmények koronájának egyik ékköve a félelmetes gyermekbénulási járvány teljes megfékezése. Ennek érdekében hozott áldozat talán a legszembetűnőbb a szocialista egészségügy magasabbrendűségét, igazi humanizmusát.

Az eredmények azonban -- pezsegjen bár a magyar tudományos élet sohasem látott élénkséggel — senkit sem vezethetnek félre és nem altathatják el éberségünket, mert a közegészségügy terén még ma is számos probléma vár megoldásra. Még manapság is ijesztő szám adatok találhatók a fertőző betegségek számláján, pl. a dysenteria: évi 17 000; a hepatitis epidemica közel ennyi, a scarlatina: 19 000 és a morbilli: 26 000 megbetegedéssel szerepel a járványügyi statisztikában!

Tehát van még tennivaló! — Csüggedésre azonban nincs okunk.

Az előbbi áttekintés világossá tette előttünk, hogy a közegészségügy mindenkor a társadalmi viszonyok függvénye, korszerű szervezete az *egész* társadalmat szolgálja. A társadalom gyökere átalakulásával párhuzamosan alakul át a közegészségügy,

amely ma már a tudomány minden vívmányát az *egész nép* üdvére használja fel.

A területi elv egységesítette az egészségügyi ellátást. A közegészségügyi és a járványügyi intézmények, a gondozó intézmények hálózatával karöltve biztosítják a prevenció elvének érvényesülését.

A társadalmi viszonyok, a közegészségügy és az orvostudomány összefonódását a legjobban a hazai orvostudomány utóbbi évtizedekben megtett haladásával érzékeltethetjük.

Ezért a következőkben erről részletesebben lesz szó.

I.

A magyar orvostudomány 1945 után

Az orvostudomány, a közegészségügy és a társadalmi viszonyok kapcsolatáról általában.

Az orvostudomány történetének tanulmányozásával nyilvánvalóvá vált a tudomány fejlődésének és a társadalmi viszonyok alakulásának szoros kapcsolata. Ez még világosabbá lesz előttünk, ha a magyarországi orvostudomány történetének 1945 utáni fejlődését vesszük szemügyre. Ebben az esetben nemcsak a társadalmi átalakulás és a tudomány fejlődésének elválaszthatatlansága szembeszökő, de az is kiderül, hogy az orvostudomány és a közegészségügy szoros összefüggésben van. Helyesebben, a társadalmi átalakulás elsősorban a közegészségügy alakulására hat és másodsorban az orvostudomány fejlődésére.

A tudomány fejlődéséről pedig, akárcsak 1000 év távlatából is világosan megállapítható, hogy a korabeli ideológiai, filozófiai szemlélet és módszertan szoros függvénye. Röviden: egy-egy kor orvostudományának helyzete elsősorban szemléleti és módszertani kérdés.

Vitathatatlan ez a megállapítás, ha a betegségek keletkezéséről vallott legrégebbi felfogások egyikét vesszük figyelembe és annak a társadalmi viszonyokkal való összefüggését vizsgáljuk. A betegségek keletkezéséről vallott hippokratészi felfogás — a korabeli, az előzőekhez és a későbbiekhez viszonyí-

tottan, magasabb rendű társadalmi-filozófiai légkörben — messze átfogóbb természetű volt, mint a századokkal vagy akár ezredévvel későbbiek. Ez annál is inkább benyomást keltő, mert a módszertani időközben jelentős fejlődésen ment át. Ebből elsősorban a szemlélet elsődleges fontosságára következtethetünk, sőt azt is megállapíthatjuk, hogy éppen a módszertan fejlődése volt az, ami a szemléletet beszűkítette és végül is a századforduló idejében a mikroszkóp látóterébe kényszerítette. Ez a megállapítás egyaránt áll az „egyokiság” hajszolásának útvesztőjébe került bakteriológiai- és az ún. cellularpathológiai-irányzatra.

Az orvostudomány fejlődésében ezredéves távlatból is két, egymástól el nem választható törekvés domborodik ki: 1. a betegségek keletkezésére, mibenlétére vonatkozó kutatások, a betegségkeletkezés lényegének megismerése és 2. az ebből folyó okszerű gyógyítás.

Az 1945 utáni orvostudományt vizsgálva ugyancsak ez a két törekvés látszik előtérbe kerülni. És még világosabbá válik egyrészt a szemlélet, másrészt a módszertan jelentősége a tudomány fejlődésében.

Korunkat a technikai tudományok lenyűgöző uralma jellemzi. Ezt az alaptudományok: a matematika, a fizika fejlődése tette lehetővé. A szinte elképzelhetetlen tempójú haladás természetszerűleg serkentőleg hatott a kémia, a biológia, illetőleg az ún. alkalmazott tudományok fejlődésére. Amíg régebben pl. az orvostudomány fejlődésében évszázados időszakok határolhatók el, addig manapság a technika fejlődése gyorsította tempó alig követhető változásokat hoz magával. Napjainkban versengés folyik az egyes tudományszakokban az alapkérdések mélyreható megismerése és megoldása érdekében. Az alaptudományok fejlődése adta új módszerekkel felvértezett szaktudományok mindegyike elég erősnek látszik ahhoz, hogy az ún. alapproblémákat véglegesen megoldja.

Mik ezek az alapproblémák az orvostudományban? Elsősorban a betegségek keletkezésének és fejlődésének lényege. Ez annak ellenére, hogy sok betegség okát, keletkezésének módját nagyjában vagy egészében ismerjük, mégis lényegileg tisztá-

zottnak ma sem mondható; másrészt vannak olyan betegségek, amelyeknek keletkezése teljesen homályos. pl. a daganatos betegség vagy az ún. collagenosisok. Az utóbbi csoporton belül az elterjedtségénél fogva rendkívül fontos rheumás betegségek a lupus erythematodes és még sok más betegség, pl. az ún. anyagcsere- vagy heredofamiliaris kórképek. De említhetnénk számos olyan kórformát is, amelynek okát ismerjük ugyan, s mégis azt mondhatjuk, hogy kórfejlődésük magyarázatában sok a bizonytalanság és éppen ezért gyógyításuk kauzálisnak nem mondható.

Az orvosi ténykedés koronája a *gyógyítás*. Hogy ez okszerű legyen, elsősorban a betegség okát kell megismerni. Ez azonban önmagában nem elég, mert számos betegség — elsősorban az élő kórokozók által keltettekre gondolunk, — okozóját ismerjük és mégis a kórfejlődés egyes részletei még ma sem tisztázottak. A fertőző betegségek, bár a kórokozót ismerjük, sok esetben talányosnak látszanak, alig tudjuk megmagyarázni, hogy bizonyos körülmények között, helyesebben azonos körülmények között az egyik szervezet miért betegszik meg, a másik pedig nem. Ugyanaz a kórokozó miért okoz egyszer ilyen, máskor pedig egészen más természetű betegséget. Korábban ezeket a különbségeket a kórokozó sajátosságával magyarázták, manapság azonban mindinkább előtérbe kerül az a felfogás — és úgy látszik, ez a helyes-, hogy a betegségek keletkezésében a kórokozó és a szervezet reakciókészsége egyaránt fontos szerepet játszik. E két tényező viszonya rendkívül bonyolult helyzetet teremthet, de elsősorban bonyolult a szervezet reakciókészségének kérdése. A mai tudományos törekvéseink első sorában éppen az áll, hogy a szervezet reakciókészségét pontosabban megismerjük, mert mind világosabbá válik, hogy a betegségek keletkezésében ennek mindennél fontosabb szerepe van. A betegségek gyógyítása valóban eredményes akkor lesz, ha a kórokozó minden tulajdonságán kívül a szervezet pillanatnyi reakciókészségét is pontosan meg tudjuk határozni.

Említettük, hogy az orvos ténykedésének legértékesebb része, betetőzője, a *gyógyítás*. A gyógyítás a mindennapi és a tágabb értelemben, értve alatta a *megelőzést* és a *rehabilitációt* is.

Az orvostudomány történetét végigtekintve, világosan lát-
szik, hogy a gyógyító munka egyes szakaszainak intenzív (vagy
kevésbé intenzív) kultusza főként a korabeli közegészségügyi,
illetőleg társadalmi viszonyoktól függ. A gyógyítás egyes sza-
kaszainak előtérbe kerülése, mondhatni, tükrözi a társadalom
részvételének arányát az egészségügy kérdéseinek megoldásában.

A századforduló utáni időszak orvostudományának fejlő-
désében mindinkább előtérbe nyomult a *prevenció*, a megelőzés
problémája. Ez elsősorban a fertőző betegségek okának megis-
merésével, illetőleg azok vagy a munkaártalmak elhárításának
szándékával függött össze. Az előbbi esetben kibontakozó na-
gyobb arányai azzal magyarázhatók, hogy a fertőző betegségek
legtöbbje a társadalom egyetlen rétegét sem kímélte meg. Éppen
ezért már a polgári társadalmi formák közepette is nagy áldo-
zatosság mutatkozott a fertőző betegségek elhárításában. Kevésbé áll ez a munkaártalmakra vagy a családvéde-
lemre. A munkaártalmak elhárítására, vagy a népességszaporodás
érdekében hozott áldozat mindig egyenes arányban állott
azokkal az érdekekkel, amelyek elválaszthatatlanok a tőkés
társadalom termelési formáitól. A munkáltatót a dolgozók
olyan mértékű egészségvédelme foglalkoztatja, mely az ő érde-
keivel megegyező; ezen túl alig terjed és elsősorban függvénye a
munkaerő-kínálat mértékének. Az egész társadalomra kiter-
jedő egészségvédelem a szocializmus kereteiben bontakozik ki.
Itt válik az egészségügy egységessé, az egész nép ügyévé, *állam-
feladattá*. A tőkés országok jó részében is az egészségügyi in-
tézmnények és azok alkalmazottainak zöme állami szolgálatban
van. A lényeges különbség az állam szerepében van. Lényegében
véve az állam a tőkés országokban a biztosító intézmény funk-
cióját tölti be. Akkor, amikor szocialista egészségügy fejlődé-
séről, kibontakozásáról van szó, nemcsak azt kell figyelembe
venni, hogy mennyivel több a biztosítottak arányszáma, ha-
nem azt is, hogy az orvosi ellátás lényegében ingyenes és ez a
döntő különbség szocialista és tőkés egészségügyi ellátás között.

Az 1945 utáni hazai viszonyokat vizsgálva megállapítható
az is, hogy az orvostudomány fejlődése szorosan összefügg az
orvostudomány világszerte uralkodó fejlődési irányzatával.

Mi ennek a lényege? — Annak felismerése, hogy a szervezet működési szempontból oszthatatlan egész. Ez a felfogás a századforduló idején bontakozott ki akkor, amikor világossá vált, hogy a betegségek keletkezése a mikroszkóp látóterén belül nem oldható meg. E szemlélet kialakulása közelebről a dinamikus sejtszemlélet keletkezésével esik egybe. Amikor kiderült, hogy a sejt egyes alkotóelemei nem változhatatlanok, vagyis a sejt nem statikus egység, fel kellett adni azt a felfogást, amely a betegségek lényegét a sejtelváltozásban kereste. A mikroszkóp látóteréből kiszabadult szemlélet világszerte, hazánkban is, érezte hatását és 1945 után szembeszökően bontakozott ki. E fejlődés csirái már korábban is felismerhetők voltak, ennek egy részét képezte a Korányi Sándor által kezdeményezett funkcionális klinikai szemlélet.

A betegségek magyarázatában uralkodóvá váló funkcionális szemlélet azt tanítja, hogy a szervek egymással szoros összefüggésben működnek, irányításukban humorális, elsősorban endokrin és neurogén tényezők egyaránt szerepet játszanak. Ez a felfogás rokon az évezredekkel ezelőtti hippokratészi, ún. humorális felfogással, amely a betegségek keletkezésének lényegét a testnedvek hibás keveredésében kereste és éppen ezért szemléletileg jóval átfogóbb volt, mint az őt követő, módszer-tanilag magasan fejlett bármelyik más felfogás. A modern szemlélet a humorális tényezőkön kívül az idegi kapcsolatokat is figyelembe veszi. Ez a szemlélet teljessé a dialektikus materializmus alapján válhatott, amikor logikus magyarázatot nyert — elsősorban a pavlovi reflextanon keresztül — az idegrendszer szerepe, a szervezet működési egysége, továbbá az élő szervezet és a környezet elválaszthatatlan kapcsolata. A modern betegszemlélet éppen az utóbbi tétel alapján válik teljes értékűvé és szinte arra kényszerít, hogy a betegségek megelőzésével rendszeresen foglalkozunk.

A szocialista társadalomban a szervezetre gyakorolt környezeti hatások megváltoztatása, azoknak előnyös átalakítása első rangú feladat és abból a humánus felfogásból folyik, hogy társadalmunkban a legfőbb érték az ember. Mindezek érthetővé teszik, hogy manapság a régebbi értelemben vett gyógyításon

kívül mindinkább előtérbe kerül a megelőzés és a klinikai értelemben vett gyógyítást követő *rehabilitáció*, amely hovatovább az egész egészségügy központi problémájává válik. Az 1945 utáni hazai viszonyokat tekintve világosan bontakozik ki az a törekvés, és ez nyomja rá a bélyegét jelen fejlődésünkre is, hogy a gyógyítás három fázisa (megelőzés, klinikai gyógyítás és rehabilitáció) egymástól el nem választható. A szocialista humanizmus a legszebben talán éppen ebben a törekvésben és ezen belül is elsősorban a rehabilitáció kérdésének előtérbe helyezésével realizálódik. A *rehabilitáció egyben gondozást is jelent*, a szó átfogó értelmezésében, amennyiben ezt a ténykedést legnagyobb részben a körzeti orvos feladataként jelöli meg, és csak egészen különleges esetben igényel speciális gondozást. A mai törekvés a gyógyító munkának olyan fejlesztését célozza, amely képessé teszi az egészségügyi szervezetet a legmagasabb szintű egészségügyi ellátás biztosítására oly módon, hogy minden esetben a prevenciót, a gyógyítást és a rehabilitációt gondozásszerűen egybekapcsolja.

A megelőzés fontosságát a tőkés országok egészségügyének szervezői is felismerték és ezen a téren nem kevés eredménnyel büszkélkedhetnek. Ez elsősorban a fertőző betegségek elhárításával és a csecsemőhalandóság leküzdésével áll összefüggésben. A szocialista országokban azonban a megelőzés sokkal tartalmasabb fogalom. Az egészségügynek állami feladattá válása azt jelenti, hogy az állam tulajdonába került vállalatok, intézmények kötelesek a dolgozók élet- és munkakörülményeit oly módon javítani, hogy az a megelőzés követelményeinek megfeleljen. A megelőzés ilyen értelmezése tulajdonképpen annyit jelent, hogy ez egyaránt feladatává vált az intézményeknek, de minden orvosnak is, aki a gondjaira bízott lakosság egészségügyével *gondozásszerűen* foglalkozik.

II.

Az 1945 előtti közegészségügyi és társadalmi viszonyok, illetőleg az orvostudomány fejlődésének kapcsolata (rövid visszatekintés)

Az 1945 utáni fejlődés megértéséhez röviden rekapitulálni kell a korábbi fejlődés egyes fázisait, illetőleg meg kell ismerkednünk azokkal a körülményekkel, amelyek meghatározzák az előrehaladás természetét.

A szocializmust építő országokban az egészségügy fejlesztésének üteme, az előző korszakokhoz viszonyítottan lényegesen gyorsabb és nagyobb méretű. A fejlődés azonban nemcsak mennyiségi természetű, de megváltozik az egészségügyi politika lényege is, és ez áll abban is — amint arra az előzőkben már utaltunk-, hogy az egészségügyi intézmények állami tulajdonba kerülnek.

Magyarországot a századfordulón a bankok és az ipari vállalatok profithajszája és a széles néprétegek kulturális elmaradottsága jellemezte. Hazánkban még mindennapos volt az analfabetizmus. A nincstelen parasztok ezrei emberhez alig méltó körülmények között tengették életüket, ugyanakkor a fővárosban, elsősorban a belső kerületekben, magas színvonalú, ún. polgári jólét uralkodott. A laksűrűség a belvárosban: 100 szobára alig másfélszáz lélek, a külső kerületekben három és félszáz. A higiénés viszonyok elmaradottsága folytán a járványok, az éhínség és a vitaminhiányos betegségek mindennaposak voltak. Rosszak voltak a munkakörülmények. Igen sok volt az iparban foglalkoztatott kiskorú. Ezek a körülmények természetesen nagyban gátolták a közegészségügy és az ezzel szorosan egybefüggő orvostudomány fejlődését. Ezzel magyarázható, hogy a századforduló idején hazánkban, de még Budapesten is, a fertőző betegségek okozta elhalálozás lényegesen magasabb volt, mint bármelyik nyugati országban. Különösképpen pusztító volt a gümőkór, de ijesztő méretet ért el a csecsemőhalandóság is. Megdöbhentő, ha összehasonlítjuk Budapest belső és külső kerületeinek ilyen természetű halálozási arányszámát: a belvárosban 1000 újszülöttre jóval 100 alatti, a külső kerületekben pedig több, mint másfélszáz. Ezek az adatok amellett

szólnak, hogy az orvostudomány, a közegészségügy eredményei elsősorban a jobb körülmények között élők javát szolgálták. Ennek felismerése késztetett sok kiváló tudósunkat arra, hogy ezekre a problémákra rávilágítsanak és azok felszámolásához hozzákezdjenek.

A századforduló előtt elsősorban *Balassa J.*, *Markusovszky L.* körül alakult csoport volt az, amely ebben a kérdésben vezető szerepet játszott. E csoporthoz tartozó *Korányi F.* híres mondanása. — „Az egészségügy kórházügy” — már programot is jelentett, aminthogy ezt jelentette a *Markusovszky* javaslatára létrehozott közegészségügyi tanszék. Ma is ragyogó nevek: *Fodor J.*, *Högyes E.*, *Korányi S.*, *Jendrassik*, *Lenhossék*, *Apáthy*, *Krompecher*, *Buday*, *Preisz*, *ifj. Bókay*, majd később: *Dollinger*, *Grosz*, *Csapodí*, *Verebély* jelzik a haladás útját, amelyet a magyar orvostudomány a századforduló után, nehéz körülmények közepette, de mégis csak megtett. Az említettek működése megszabta a későbbi fejlődés ritmusát és stílusát. Páratlan fellendülése rövid idő alatt sok elmaradottságot kiküszöbölt mind az orvosképzésben, mind a tudomány fejlődésében. A századforduló után megindult a közegészségügy általános fejlődése, számottevően csökkent a fertőző betegségekben elhunytak száma; munka- és iskolaegészségüggyel foglalkozó rendelkezések születtek, és lényegesen változott a kórházak helyzete is. A századforduló táján épültek meg a budapesti nagy kórházak (*István*, *László*, *Margit*, *János*). Nagyszabású kórházfejlesztési tervekben a továbbiakban sem volt hiány, a megvalósulásban azonban már annál inkább, s a hálózat fejlesztése korántsem ment olyan tempóban, mint ahogy azt az orvostudomány haladása megkívánta volna. Ebben az időben már világossá vált az a felismerés, hogy a közegészségügy javulása szoros függvénye a munkakörülmények és az egész társadalmi helyzet alakulásának. A statisztikai adatok egyértelműen arról tanúskodtak, hogy a jobb életkörülmények között élőket sokkal kevésbé sújtják a különböző betegségek. Számos olyan megnyilatkozás történt, amely azt a látszatot keltette, hogy a vezető körök is felismerték a közegészségügy alapos átszervezésének szükségességét, elhatározó lépésre mégsem került sor, és csak egyes kiemelkedő

személyek fáradhatatlan munkássága hozott valamelyes eredményt, pl. *Korányi Frigyes* a gümőkór leküzdése érdekében. Már kevésbé mondható ez el a nemi betegségek elleni küzdelemről és jelentős ellenállásba ütközött a gyermekvédelem problémájának napirendre tűzése. A közegészségügy kérdésében elért szerény eredmények kirívó ellentétben állottak az akkori gazdasági fellendüléssel, elsősorban a nagy ipari vállalatok és a bankok példátlan gazdagodásával. Különösképpen ellentétben állott ez a munkásság egészségügyére fordított anyagi erők mértékével. A munkások alig 40%-a volt biztosított. Ez az arány is a legnagyobb küzdelem árán volt elérhető. Mindenesetre a folyamat nem volt megállapítható és a munkásbiztosítás kiterjesztésére irányuló törekvések mind erőteljesebbé váltak. A századfordulón a főváros lakosságának kb. 4/5-e volt valamely betegbiztosító pénztár tagja.

A szerény fejlődésnek véget vetett az első világháború. Pusztító hatását egy-egy népegészségügyi mutató világítja meg. A csecsemőhalálozás az 1910. évi 38 körüli értékről 1918-ban 53-ra emelkedett (1000 élve születettre számítva). A tuberculozisban elhaltak arányszáma a korábbi 10 000 lakóra eső 28-ról 42-re ugrott. A súlyos egészségügyi helyzet szükségessé tette az egészségügyi közigazgatás korszerűsítését. *Korányi* tovább folytatta a tuberculozis elleni, és *Nékám* megindította a nemi betegségek elleni küzdelem szervezését. Kibontakozóban volt a szociálhigiéne is. Az osztálytársadalom egészségügye megosztott volt, a nem egységes egészségügyi ellátás igazi nagy eredmények elérésére képtelennek mutatkozott, nagy problémákat megoldani nem tudott. A megosztottságból folyó tehetlenség főként akkor szembeszökő, ha figyelembe vesszük a Tanácsköztársaság egészségügyének alakulását, azokat az egysegítő törekvéseket, amelyek ebben mutatkoztak. Az a gyökeres fordulat, amely az ország politikájában és gazdasági életében bekövetkezett, minden vonalon érezte jó hatását. Az általános munkakötelezettség mellett, a munkához való jog is megszületett, a betegség és baleseti biztosítást minden munkásra és alkalmazottra kiterjesztették. Államosították az üdülőket és gyógyfürdőket, a szállodákat és azonnali intézkedés történt az

anya- és gyermekvédelem érdekében. Az egészségügyet *állami* feladatnak nyilvánították. Az egészségügyi intézményeket köztulajdonba vették, irányításukat egységesítették és önállósították. A legfőbb irányító szerv az Országos Egészségügyi Tanács volt. Ingyenessé vált a kórházi ellátás. Több ezerrel emelkedett a kórházi ágyak száma. Hatékonyan megindult a gümőkór elleni harc. Mindezek világosan mutatnak rá arra, hogy a társadalmi átalakulás szocialista formája milyen értelmű befolyást gyakorol a közegészségügyre és a vele szorosan összefüggő orvostudomány fejlődésére is. Az egészségügy és ennek érdekében az orvostudomány mindenki ügyévé lett, ennek hatása az akkori nehézségek ellenére is szembeszökően mutatkozott. Olyan egészségügyi hálózat alakult, amely a lakosság túlnyomó részének ingyenes ellátását biztosította. Ilyen körülmények között a megelőzés elsőrendű fontosságúvá, az egész társadalom ügyévé vált. Ebből folyik, hogy a közegészségügy fejlesztése érdekében az orvostudomány minden erejét felhasználta. A Tanácsköztársaság bukását követő időszakban a haladó jellegű fejlődés lényegében megállott vagy egészen más irányt vett. Hoztak ugyan intézkedéseket, amelyek a megelőzés kérdését előtérbe helyezték, ez azonban elsősorban gazdasági érdekből, abból a megfontolásból történt, hogy a megelőzés még mindig olcsóbb megoldás, mint a kórházak korszerűsítése vagy korszerűbb kórházak építése. A halálozási arányszám, amely a 20-as években 1000 lakosra számítva 20 körül volt, a 40-es évek táján 14-re csökkent. Nagy szerepe volt ebben a gümős halandóság javulásának, amely a korábbi 10 000-re számított 30-ról, 14-re csökkent. Még mindig ijesztő volt azonban a csecsemőhalandóság mértéke, pl. 1938-ban 131 000 halottból 24 000 volt a csecsemő. Az ilyen természetű világstatisztikákban Magyarország az utolsók között szerepelt. Az egészségügy osztálytársadalmi jellegére mi sem világít rá jobban, mint az, hogy a belvárosi csecsemőhalandóság még mindig aránytalanul alacsonyabb volt, mint a külső kerületekben.

Ebben az időben az orvostudomány fejlődésére azok a nagyságok nyomták rá bélyegüket, akik már az előzőekben is, mint kezdeményezők szerepeltek, pl. *Korányi, Dollinger, Grósz, Né-*

kám stb. Erre az időszakra esik *Szent-Györgyi Albert*nek a C-vitamin szerkezeti képletének megismerése kérdésében tett, s Nobel-díjjal jutalmazott felfedezése (1937). *Hetényi Géza* pedig elsőként mutatott rá (1936) a vegetatív idegrendszer jelentőségére egyes betegségek (gyomorfekély, magas vérnyomás) keletkezésében. Európai hírű tudósok működtek ebben az időben az egyetemeken: *Heim P.* gyermekgyógyászat, *Schaffer K.* az idegbetegségek kérdésében, *Ranschburg P.* a szellemi működés elemzésében ért el kimagasló eredményt. *Pólya T.*, *Ádám L.*, *Verebély T.* a sebészet, *Dollinger G.*, *Köpics I.* az orthopedia, *Illyés G.* az urologia, *Imre J.* a szemészet terén alkotott maradandót. Nagy gondot fordítottak már az orvostovábbképzésre is. Ezt szolgálta számos tudományos folyóirat. Az osztálytársadalom jellegéből folyt azonban, hogy sok kiváló tudóst, pl. *Entz B.*-t és *Ádám L.*-t zaklatták, mellőzték; másokat, pl. *Korányi S.* és *Grósz E.* idő előtt nyugdíjazták. Mindez csak az akkori körülmények között fordulhatott elő, amikor az egészségügy nem az egész nép érdekét szolgálta, és az orvostudomány vívmányait nem elsősorban a közegészségügy fejlesztése érdekében használták fel. Mindez akkor történt, amikor az orvostudomány általános fejlődése világszerte indokoltta tette az egészségügyi intézmények hálózatának fokozott fejlesztését.

1945 előtti időben a hazai orvosigény messze meghaladta a rendelkezésre álló orvosok számát. Az orvostudomány szakosodása is ebben az időben került előtérbe, ez tovább fokozta az orvoshiányt. Ekkortájt külföldön a kórházfejlesztés hatalmas arányokban bontakozott ki és ugyanakkor hazánkban, a 40-es évek táján, 10 000 lakosra mindössze 54 kórházi ágy jutott. Ebben az időszakban a kórházügy fejlesztése, bár voltak viszonylagos fejlődési periódusok, nagyon is háttérbe szorult. Jelentős arányú kórházfejlesztésről a második világháborút megelőző időben alig beszélhetünk. Elképesztő adatok kerültek napvilágra: a lakosság egyre növekedő kórházszükséglete mellett a kórházi ágyak kihasználtsága alig haladta meg a 70%-ot, vagyis a kórházi ágyak a népesség egésze számára nem voltak hozzáférhetők. Alacsony volt a kórházi személyzet létszáma is. 40 000 kórházi ágyra 900 orvos jutott. Ebből folyik, hogy a

kórházi ellátás, eltekintve az ú. magánbeteg ellátástól, meglehetősen gyenge színvonalon állott. A kórházfejlesztés csak akkor vett valamelyes tempót, amikor világossá lett, hogy a megelőzés és a kórházfejlesztés egymástól elválaszthatatlan, és az orvostudomány fejlődése, a betegségek megállapítása vagy gyógyítása terén a kórház nem nélkülözhető. A túlspecializálódott szakmák szükséges egymásra találása is csak a kórházban valósulhatott meg.

Az egészségügy fejlődésének e szakaszában is a megelőzés elve uralkodott. Ez azonban — mint már az előzőekben említettük — elsősorban a közegészségügyre fordított anyagi eszközök megtakarítását célozta. Ezzel indokolták a mind nagyobb méretű preventív intézkedéseket, melyek hovatovább állami feladatnak minősültek. Ennek eredményeként kétségtelen haladás mutatkozott a fertőző betegségek elleni küzdelemben, amelyben vezető szerepet játszott az Országos Közegészségügyi Intézet. Különösen jelentős eredményt értek el a diphtheria és a typhus elleni védőoltások kötelezővé tételével. Kiepült ebben az időben az iskolaegészségügyi hálózat is. Nehezen haladt azonban előre a legjelentősebb népbetegségek: a gümőkór és a nemi betegségek elleni küzdelem. E két pusztító kór elleni harc igazában az 1940/VI. törvény életbelépésével indult meg. A nemi betegségek elterjedtségére vonatkozólag még mindig döbbenetes adatok álltak rendelkezésre. Közvetlenül 1945 előtt 13 000 syphilises, s több mint 4 000 gonorrhoeás beteg került nyilván tartásba.

Az akkori betegbiztosítást a nem egységes szervezettség, a tagoltság jellemezte. A biztosítottak kb. 2/3-át az OTI látta el, de ezenkívül még sok más biztosító intézmény is működött, pl. az OTBA., a MABI., a Postás, a Vasutas, a Bányász stb. Az OTI-szakrendelők annyira zsúfoltak voltak, hogy egy-egy beteg ellátására alig egy-két perc jutott. A lakosság 2/3-a nem volt betegbiztosított. Az egészségügyi közigazgatást a belügyminisztérium osztályai végezték; említésre méltó eredmény fűződik *Scholtz K.*, és *Johan B.* működéséhez. Tanácsadó szerv az Országos Közegészségügyi Tanács volt. Bár a hatósági orvosi ellátás érdekében megjelent az 1942/XII. törvény, s számos

hasznos intézkedést tartalmazott, pl. a városi, a községi és a kör- orvosok állami státusba vétele, mégis a közegészségügy szerve- zetére hátrányos tagoltság, amely a Tanácsköztársaság idejében átmenetileg megszűnt, ismét teljes egészében kibontakozott és éreztette káros hatását. Azok az eredmények, amelyek némileg a közegészségügy korszerűsítését célozták, csaknem teljesen megsemmisültek a második világháború következtében. Orvos- hiány miatt még a kötelezően előírt védőoltásokat (diphtheria typhus) sem lehetett végrehajtani. Ennek következtében, de azért is romlott a közegészségügyi helyzet, mert az ország had- színtérré változott. Ijesztő méretet öltött a csecsemők és a gümő- kórosok halálózása. A diphtheria-halandóság a 35-ös évek szint- jére került. Súlyos károk érték az egészségügyi hálózatot egé- szében. Kiváló szakemberek ezrei pusztultak el. A közel 50 000-nyi kórházi ágyból alig 30 000 maradt működőképes. A kórházi fel- szerelés nagy része elpusztult. Megtizedelt nép, több ezer orvos elvesztése és súlyosan károsodott egészségügyi hálózat volt az az örökség, amelyet ez az időszak reánk hagyott.

III.

Az 1945 utáni helyzet

Hazánk felszabadulása után gyökeresen megváltozott a hely- zet: több mint 600 000 mezőgazdasági nincstelen földhöz ju- tott, az iparban, a kereskedelemben szocialista termelési vi- szonyok léptek életbe, az ipari termelés megközelítette vagy felülmúlta az 1945 előttiit. Az életszínvonal egyre fokozódó ja- vulása sok mindenben megmutatkozott. Megszűnt a kiváltságos osztályok kulturális monopóliuma. Rohamosan nőtt a közép- iskolások és a főiskolai hallgatók száma. Ez utóbbi pl. a 30-as évek közepén 15 000 volt, az 50-es évek után ennek kb. kétsze- resére emelkedett, s ami a gyökeres változást méginkább doku- mentálja, e számon belül kb. 50% a munkások és a dolgozó parasztok aránya. A gazdasági és a kulturális élet átalakulása, az élet- és munkakörülmények változása serkentőleg hatott az egészségügy fejlődésére. A lakásépítés, a vízellátás, a táplál-

kozási viszonyok előnyös változása természetszerűleg kedvezően befolyásolta a közegészségügy alakulását. A dolgozók munkakörülményeinek javulása, a nők és fiatalok védelme döntően hatott az egészségügyi viszonyok javulására, a Munka Törvénykönyv szabályozta a munkahigiénét is. Mindezek hatása a népesedési, népmozgalmi adatokban mutatkozott a legjobban. A halandóság nagyarányú csökkenése elsősorban a csecsemő- és gümőkóros halálozás kedvező alakulásával magyarázható: 1945 után, 180 000 élveszülés mellett, 1000 élveszüléltre 106 halálozás esett, 1954-ben több mint 200 000 élveszületett esetben ez az arányszám: 60; 10 000 lakosra a gümőkóros halandóság a 40-es évek 14-es arányszámáról 3-ra esett. Csökkent a többi fertőző betegségek számlájára írható halandóság is. A társadalmi különbségek csaknem teljes elmosódása abból is megállapítható, hogy a belvárosi és a Budapest környéki halálozás mértéke közel azonossá vált. A várható élettartam az 1940. év előttihez viszonyítottnak jelentősen változott: férfiak esetében az 54 év körüli átlagértékről 64-évre, illetőleg a nők, 58-ról 68-ra emelkedett. Az 1950-ben megjelent rendelet állami feladattá minősítette az egészségügyi szolgálat fenntartását.

A szocialista egészségügy alapvető szempontjait *Szemaskó* vezetésével dolgozták ki:

1. Az egészségügy állami feladat; 2. a szocialista egészségügy egységes; 3. a szocialista egészségügyi ellátás ingyenes; 4. az egészségügyi ellátás fő szempontja a megelőzés és 5. az egészségügy az egész dolgozó nép ügye. — Ezek az elvek irányt szabnak a szocialista egészségügy fejlesztésében.

A *Szemaskó*-féle elvek hazánkban is érvényesültek. Az egészségügy állami feladattá vált. Az egészségügyi intézményeket államosították és egységes működésüket az Egészségügyi Minisztérium irányítja. Csaknem teljes egészében ingyenessé vált az egészségügyi ellátás és fő irányelv lett a megelőzés. Egy-egy összefoglaló eredmény mindennél jobban tükrözi azt a haladást, amelyet ez a szervezési forma jelentett: a fertőző betegségek, a gümőkór, a csecsemőhalandóság számlájára írható veszteség a felére vagy negyedére csökkent és nagymértékben esett az általános halálozási arányszám, 1000 lakosra kb. 10, a csecsemő-

halálozás 100 újszülöttre: 5, a gümőkóros halandóság 10 000 lakosra 2—3, a diphtheria megbetegedés: 100 000 lakosra 4,6 (az utóbbi a 40-es évek táján 65 volt!).

A fejlődés mennyiségi jelzőinél fontosabb az a tendencia amely annak irányát megszabja. A gyógyító-megelőző ellátás az a fogalom, ami az új célkitűzést meghatározta és ez már magában is igen nagy minőségi fejlődést jelentett. A megelőzés alatt, a felszabadulás előtti időkben, általában csak a járványügyi munkát értették. A gyógyító-megelőző elnevezés azt a törekvést jelenti, hogy az eddig kizárólag gyógyító tevékenységet folytató intézményekben is előtérbe került a megelőzés kérdése. Ilyen irányban érvényesült az ún. területi elv is. Az egészségügyi ellátás egysége lehetővé tette a gyógyító-megelőző munka egységes módszertani irányítását is. Ezt elsősorban az országos vezető intézetek végzik. A gyógyító-megelőző szolgálat különösképpen hatékonyá vált az ipari munkásság egészségügyi ellátásának területén.

Teljes mértékben érvényesült az az elv is, hogy a kórházfejlesztés és a megelőzés munkája egymástól el nem választható. A kórházak ágyszámának emelésén kívül nagy gondot fordítottak a létszámmellátottság megjavítására. Ennek eredményeképpen ez a szám kb. megduplázódott. A kórházak fejlődését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a kórházi halálozási arányszám, amely 1938-ban közel 4% volt, 1961-re 2% alá esett.

A nagyarányú fejlődés ellenére is az általános kórházi osztályokon még mindig kínzó ágyhiány mutatkozott, de ugyanez áll a szakkórházakra is. Még igen hosszú a gümős betegek várakozási ideje és ugyanez mondható el a rheumás, mozgásszervi betegekről is. Az ágyhiányt jól jelzi az ágykihasználási mutató, amely az 50-es évek táján 90—100% között mozgott, de egyes osztályokon még fölé is emelkedett. Az igen jelentős létszámfejlesztés ellenére még mindig nem kielégítő a kórházi személyzeti létszám. Jelenleg 100 ágyra kb. 8 orvos jut, a kedvező arány 9—10 lenne. Még nagyobb a lemaradás a kisegítő személyzet területén.

A kórházak és intézmények műszeres ellátottsága az utóbbi

években nagy lépésekben fejlődött, ez azonban még mindig nem kielégítő és mindent el kell követni, hogy e területen is rövidesen lényeges javulást érjünk el. Ugyanez áll a kórházak technikai berendezésére, a kisegítő üzemek (mosoda, konyhák) stb. gépi berendezésére.

A nagy erőfeszítések eredményeként már a 3 éves tervidőszakban a kórházi ágyak száma elérte az 50 000-et és ezzel már meghaladtuk a felszabadulás előtti kórházágyak számát. Az első 5 éves tervidőszakban még további 10 000-el emelkedett a kórházi ágyak száma, majd a későbbiekben újabb 10 000 ágy létesítésével már közel 70 000-re rúgott a fekvőbetegellátást szolgáló intézeti ágyszám.

Ezt az időszakot elsősorban az osztályok bővítése, egyes kórházakban újabb szakok létesítése jellemezte. Jelentősen fejlődtek a laboratóriumok. A belgyógyászat terén igen nagy minőségi változás volt megállapítható, és lényegesen javult a sebészeti ellátás színvonala. Ezt szolgálta az 1950-ben létrehozott Országos Vérellátó Szolgálat, majd ennek Budapesten és vidéken létrejött alközpontjai. Az OVSZ vértermelése 1950-ben 5000 liter körül volt, 60-ban már elérte a 60 000 litert és jelenleg a 100 000 liter fölött jár. Nagy próbatételt jelentett az egészségügyi szolgálat számára az 1957., majd az 1959. évi Heine-Medin-járvány. A jó szervezettség bizonyossága az, hogy ezt a próbatételt is sikeresen állottuk ki.

A kórházi munka színvonalának jelentős emelését szolgálja a kinikopathológiai konferenciák rendszere.

Az általános betegellátás színvonalát biztosította az Országos Mentőszolgálat átszervezése is. Az államosítás idejében az OMSZ-nek 76 mentőállomása és 134 gépkocsija volt. 1960-ban a mentőállomások száma 130, a gépkocsiké pedig 440. A mentőállomásokat rövidhullámú rádió adóvevő készülékkel szerelik fel és megszervezték a légi betegszállító csoportot is.

Az egészségügy legfőbb irányító szervévé az Egészségügyi Minisztérium vált, ennek tanácsadó testülete az Egészségügyi Tudományos Tanács.

A Nemzeti Bizottság 1945-ben hívta életre az Egészségügyi Tanácsot, majd megbízta az egészségügy újjászervezésével

kapcsolatos teendők ellátásával; feladatai között szerepel a járványelleni küzdelem megszervezése is. Az ET munkájának zömét eleinte a főváros, majd az ország egészségügyi helyzetének újjászervezése képezte. Behatóan foglalkozott a Tanács a nemi betegségek elleni védekezés problémájával, továbbá a csecsemővédelem kérdésével, a mentőszolgálat megszervezésével és az OKI működésének megindításával. Foglalkozott továbbá a gyógyfürdők kérdésével, kórházfejlesztési tervekkel, a kórházak államosításával, a kórházak és klinikák orvoslétszámának megállapításával és az orvosi oklevelek honosításával. Rendszeresen foglalkozott a Tanács a gyógyszerellátás kérdésével, a kórházak ételmezeivel is. A korábbi Országos Közegészségügyi Tanács feladataival megbízott Egészségügyi Tanács közvetlenül a felszabadulás utáni időszakban széles hatáskörrel felruházott testület volt. Munkája 1946-tól korlátozott volt, az operatív tevékenység helyett inkább véleményező és tanácsadó szervvé alakult. Fontos szerepe volt a kórházi főorvosi, valamint tanszékvezetői állások betöltésében. Foglalkozott továbbá a szakmai képzés kérdéseivel, az orvosképzés, a gyógyszerészképzés reformjával és elkészítette az ápolónőképző tanfolyamok szervezetét. 1951-ben alakult meg az ETT, amely megalakulásától kezdve az egészségügyi miniszter tanácsadó testülete. Tulajdonképpen az ET jogutódja és feladata a tudományos kutatás irányítása, támogatása és ellenőrzése is. Javaslatot tesz az egészségügyi káderek képzésére, illetőleg továbbképzésére, ellenőrzi az egészségügyi könyvkiadást és részt vesz tudományos kongresszusok, konferenciák rendezésében. Véleményt nyilvánít valamennyi fontosabb egészségügyi, elvi kérdésben. A Tanács 24 szakbizottsága felöleli a szakma valamennyi ágát. Az elvi jellegű kutatások irányítása az Akadémiához, a gyakorlati természetűek pedig az ETT-hez tartozik. 1952-ben könyv- és folyóirat-bizottságot létesített, amely véleményt nyilvánít minden könyv- és folyóirat-kiadási ügyben. 1955-ben megalakult az igazságügyi bizottsága is. Az ETT megalakulásától kezdve együttműködik az MTA-val és ebben a vonatkozásban is meghatározó befolyást gyakorol a magyar tudomány fejlődésére.

A tudományos kutatás tervszerűbbé tételét szolgálják a kiemelt tudományos témák. Ezek között a következő fontosabakat említhetjük meg: 1. a csecsemőhalandóság problémája; — 2. a gyermek testi és értelmi fejlődésének vizsgálata; — 3. a gerontológiai kutatások szociális vonatkozásai; — 4. a megváltozott vegyi környezet higiénéje; — 5. a vírusos fertőzések kutatása; — 6. az emésztőszervi betegségek; — 7. a fontosabb népbetegségek kutatása (gümőkór, rheuma stb.); — 8. traumatológiai és rehabilitációs kérdések; — 9. település-egészségügyi kutatások; — 10. onkológiai kutatások; — 11. nedvkeringésre vonatkozó kutatások; — 12. mikrobiológiai kutatások, elsősorban a vírusokra és a genetikai problémákra tekintettel; — 13. sugárbiológiai kutatások és még sok számos más.

A 60-as évek táján közel 600 tudományos munkát támogatott az ETT, kb. 1,8 millió forint értékben.

Ebből a vázlatos jellemzésből kiderül, hogy a felszabadulás óta eltelt idő alatt az ET, ill. az ETT igen jelentős munkát végzett. Közvetlen a felszabadulás után részt vett a magyar egészségügy ujjaszervezésében. Jelentős fejlődés volt az ETT megalakulása, amely most már közel 10 éves munkájával bebizonyította, hogy eredményesen tudja ellátni az Egészségügyi Minisztérium tanácsadó testületének munkáját.

A közegészségügy szervezésében nagy jelentőségű lépés volt a helyi Tanácsok, ill. ezek keretében az egészségügyi osztályok létrehozása. Fokozatosan érvényesült így módon az az elv, hogy az egész egységes egészségügy szervezetében a helyi feladatok megoldásában a helyi Tanácsok fontos szerepet játszanak.

Az általános közegészségügy fejlődésén belül jelentős és előnyös változást jelentett az 1952-es törvény, amely a körzeti orvosi rendszert megvalósította. Ebben az időben egy-egy körzeti orvosra kb. 3000 lélek jutott. A körzeti orvosi rendszer lehetővé tette a területi elv érvényesítését. A körzeti orvosi állások száma 1953-ban közel 3000 volt, 60-ban pedig megközelítette a három és félezret. Népi demokratikus államunk számos intézkedéssel segítette a körzeti orvosok letelepedését: segély juttatása, felszerelés biztosítása, kedvezményes lakásvásárlás, lakásépítési gépkocsivásárlás stb. A körzeti orvosok munkakörülményeit

lényegesen javította az orvosírnokok alkalmazása, továbbá a közel 600 körzeti ápolónő beállítására.

A színvonalas körzeti orvosi munka alapfeltétele az orvosok megfelelő képzettsége. 1959 óta az újonnan végzett orvosokat intézetekbe irányítják és a körzeti orvosi állásra pályázóknak legalább kétéves kórházi gyakorlattal kell rendelkezniük. Az orvosi rendelők rendelőintézetekben történő koncentrálása már az alapfokú ellátás szakosítását célozta. Az 1950-es években már a gondozási tevékenység is kibontakozott és ennek eredménye elsősorban az üzemorvosi működésben és a szűrővizsgálatokban mutatkozott. Előtérbe helyezte a gondozási működés fontosságát az is, hogy a gümőkóros és a rheumás betegek, beleértve a szív-betegeket is, még mindig igen sok táppénzes napot vettek igénybe.

Létrejöttek az országos intézetek is, amelyek egyes szakágazatokat irányítanak. Ezek között megemlíthetjük: az Idegsebészeti, a Traumatológiai, a Sztomatológiai, a Kardiológiai, a Reuma- és Fürdőügyi, az Onkológiai Intézetet és a gümős betegek ellátásával foglalkozó intézetet. Nagymértékben javult a gyógyító intézetek személyzeti ellátottsága, 100 klinikai ágyra 15 orvos és 20 szakképzett egészségügyi dolgozó jut. Egyéb kórházakban ez az arány 7, ill. 23 körül van.

Figyelemre méltó lépés volt az egységes betegellátás érdekében a kórházak és rendelőintézetek egyesítése. Az egészségügyi hálózat jelenlegi fejlettsége ennek az egyébként kívánatos működési formának tovább fejlesztését nem teszi lehetővé.

Nem kis jelentőségű volt a járóbeteg-ellátás, a szakrendelőintézeti hálózat kiépítése. A 3 éves tervidőszakban a helyreállítás és bővítésen kívül már új rendelőintézetek is épültek. Jelentős bővülés az első 5 éves terv időszakára esik. Ekkor jöttek létre vagy jelentősebben bővültek: a csepeli, a Fehérvári úti, a budafoki, a kőbányai, az újpesti, a Hold utcai, a Madách téri, a Visegrádi utcai, a Május 1. úti, az óbudai, ill. vidéken a komlói, a dunaújvárosi, a várpalotai, az oroszlányi, az ajkai, a sajaszentpéteri, a tatabányai, a kazincbarcikai, a miskolci, a debreceni, a kecskeméti, a szolnoki, a nyíregyházai, a ceglédi, a mátészalkai és még más rendelőintézetek. 1959-ben az országban 101 rendelőintézet működött. A napi orvosi munkaórák

száma, amely 1949-ben alig 6000 volt, a 60-as években közel 20 000-re emelkedett. Jelentősen fejlődött a fogászati ellátás, a szakrendelések több, mint 5 000 000 esetet láttak el (1958). A nagy javulás ellenére az egy-egy beteg kivizsgálására jutó percátlag még mindig nem kielégítő, mindössze 6,7 perc.

A szocialista egészségügy fejlődését nagymértékben a népbetegségek elleni küzdelem jellege határozza meg. A gümőkór okozta halálozás csökkenése nemcsak a modern gyógyszerek felfedezésével, hanem elsősorban a higiénés, a közegészségügyi viszonyok javulásával és a betegség elleni szervezett küzdelemmel magyarázható. Ennek mutatószámai a gondozóintézetek és nem kevésbé a szűrővizsgálatok szaporodásában mutatkoznak 1958-ban pl. több, mint 1 000 000 ilyen vizsgálatot végeztek. A BCG-oltások általánossá válása, a szakkórházak létesítése mind azt bizonyítja, hogy a szocialista egészségügy milyen nagy gondot fordít a gümős betegség leküzdésére. Ma már több, mint 11 000 kórházi és szanatóriumi ágy szolgálja a gümős betegek ápolását. A gümőkór már megszűnt a magyar egészségügy negatív jellemzője lenni. Mint probléma azonban ma is fennáll elsősorban a rehabilitáció vonatkozásában kerül előtérbe, más olyan betegségekkel együtt, amelyekben a szorosan vett gyógyító tudomány nem tud úrrá lenni.

A gümőkóros betegek száma hazánkban manapság kb. 150 000-re tehető. A táppénzes napok kb. 10%-át ezek a betegek emésztik fel. 1957-ben a rokkantaknak kb. 22%-a, a 30 éven aluli rokkantaknak pedig több, mint fele gümős betegség következtében vált munkaképtelenné. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy az elért nagy eredmények ellenére is a gümőkór ez idő szerint még jelentős közegészségügyi probléma és leküzdésére igen nagy erőfeszítést kell tenni.

Az általános közegészségügyi helyzet javulására rávilágít a nemi betegségek nagymértékű csökkenése is. Amíg 1945 után több, mint 15 000 syphilises beteget jelentettek be, a 60-as évek táján ez a szám már 50 alá esett. A második világháború alatt Magyarországon alig több mint 40 nemibeteg-gondozó intézmény működött. A háborút követően ez a szervezet csaknem teljesen felbomlott. Az újjáépítés során lényegesen

tovább fejlődött és jelenleg hazánkban közel másfélszáz bőr- és nemibeteg-gondozó osztály működik. A gondozóintézetek legfőbb problémáját jelenleg a bőrbetegek ellátása képezi. E kérdés fontosságára a következő számadatok is rávilágítanak: 1952-ben kb. 451 000, 1958-ban több, mint 700 000 új bőrbeteg jelentkezett az intézetekben.

A gondozási munka más szakágazatokra is kiterjed, létrejött pl. 1954-ben az onkológiai gondozási hálózat. Ennek működésében elsősorban a szűrővizsgálatok rendszeresítése a legjelentősebb. A 60-as évek táján közel félszázezer szűrővizsgálatot végeztek és ezek során több, mint 2000 rosszindulatú megbetegedést lepleztek le és több, mint félszázezer rákelőző állapotot ismertek fel. A legnagyobb eredmény talán abban jelölhető meg, hogy mind kevesebb az inoperabilis állapotban észlelésre kerülő betegek száma.

1952-ben született meg az az egészségügyi minisztériumi rendelet, amely az ideg- és elmebeteg-ellátás működését szabályozta. Ez az ellátási terület hazánkban az egyik legelhanyagoltabb volt. A felszabadulás előtt közel 8000 kórházi elmeágy működött. A háborút követően a betegek közel $\frac{1}{3}$ -a elpusztult. Jelenleg az ideg- és elmeágyak száma megközelíti a 10 000-et.

A megelőzés elve érvényesül a szívbetegek, a gyomorfekélyesek, a cukorbetegségek, a rheumás és általában a mozgásszervi betegek sorsáról történő intézkedésekben is, amely sok vonatkozásban a gondozást célozzák. Jelentős az, hogy ezt a munkát az általános járóbeteg-ellátás és nem speciális gondozás keretében valósítjuk meg.

A sportmozgalom általános fejlődése szükségessé tette a sportolóknak orvosi ellenőrzését és ezért létre hozták a Sportegészségügyi Intézetet.

Messzemenő gondoskodás nyilvánul meg az anya- és csecsemővédelem terén. E munka eredményeként nagymértékben csökkent a csecsemőhalandóság. E ténykedéssel függ össze a bölcsődei hálózat kiterjesztése. 1945 előtt a bölcsődei férőhelyek száma 1000 körül mozgott, a 60-as években megközelítette a 30 000-et. Országossá vált az iskolaorvosi hálózat kiépítése.

A korábbiakhoz viszonyítottnan a legjelentősebb fejlődést

a munkaegészségügyi jogszabályozás jelentette. A mai értelemben vett üzemi egészségügyi szolgálat a felszabadulás előtt hazánkban alig működött. 1950-ben kezdte meg működését az Országos Munkaegészségügyi Intézet és 1954-ben létrejött a SZOT Munkavédelmi Tudományos Kutató Intézete. Rendelet írja elő, hogy az 500-nál több fizikai dolgozót foglalkoztató üzemekben üzemorvost kell alkalmazni. Az üzemorvosok feladatkörében előtérbe kerül az üzemi higiénés feladatok megoldása. Az utóbbi években pedig az üzemorvosok munkája elsősorban a gyógyító-megelőző ellátásra irányul.

A közegészségügyi-járványügyi problémák megoldása kérdésében jelentős változást jelentett az OKI feladatkörének új meghatározása, mely elsősorban a fertőző betegségekkel és azok leküzdésével kapcsolatos tudományos kutatómunkát jelölte meg elsőrendű feladatként. Kikerült az OKI hatásköréből az élelmezés-egészségtudomány is és új intézmény létesült az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet szervezésével.

Megalakultak a közegészségügyi-járványügyi állomások, ezek keretében több mint 200 orvos működik, munkásságuk arányaira rávilágít, hogy évente több mint másfél millió vizsgálatot végeznek.

Nagymértékű fejlődés bontakozott ki a védőoltások bevezetése terén. Kötelezővé vált a BCG-oltás, a diphtheria, a tetanus, a pertussis, a typhus elleni védőoltás. Hazánk élenjárt a járványos gyermekbénulás leküzdésében megindult harcban és nem kis anyagi áldozat árán elsőik között hajtottuk végre e betegség megelőzésében nagy jelentőségű védőoltást.

Mindezen intézkedések eredményeként a diphtheriában megbetegedettek száma rendkívüli mértékben csökkent, a korábbi 100 000 lakosra jutó 30-ról 4-re, de ugyanez áll a typhusra is. Az utóbbi betegségben megbetegedettek száma a 40-es évek táján több mint 30 000 volt, napjainkban pedig alig éri el az ötöt. Jelentősen csappant a tetanus-fertőzések száma is. A Sabin-cseppek alkalmazását követőleg a járványos gyermekbénulásban megbetegedettek száma még sohasem észlelt alacsony szinten van.

A fertőző betegségek leküzdésében nagy jelentőségű volt az oltóanyagtermelő vállalatok és a gyógyszergyárak fejlődése.

Az egészségügyi szolgálat változásával párhuzamosan változott az orvosok társadalmi helyzete is. Csaknem kivétel nélkül mind állami szolgálatba kerültek és ezáltal helyzetük nagymértékben stabilizálódott. Ilyen irányban hatott az 1959-ben megjelent törvényerejű rendelet, az Orvosi Rendtartás, amely meghatározza az orvosok kötelezettségeit, az orvosi gyakorlatot és a magángyakorlat kereteit. Ez a rendelet őröködik az orvosi etika felett is. Az orvosi munka elismerését jelenti az, hogy számos orvost tüntettek ki a Kossuth-díjjal, számosan nyerték el a „Kiváló orvos”, az „Érdemes orvos” vagy az „Egészségügy kiváló dolgozója” megtisztelő címet.

A felsorolt intézkedések biztosították az orvosi ellátás minőségi fejlődését, de egyben szükségessé tették a korszerű orvosi gyakorlat alkalmazását, a megelőzés és gyógyítás, továbbá a rehabilitáció tudományos művelését. Az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete keretében működő szakcsoportok munkája mind ezt a célt szolgálja és a munka elemzése jól rávilágít napjaink hazai orvostudományának fejlődésére.

Az elért eredmények felmérése, a ma közegészségügyének és orvostudományának összefüggő vizsgálata mind világosabbá teszi előttünk azt, hogy az orvos-egészségügyi helyzet és az orvostudomány fejlődése a mindenkori társadalom szoros függvénye. Ebből folyik, hogy a proletárdiktatúrával szükségszerűen gyökeres változás következett be az egészségügyi ellátás helyzetében és ennek a változásnak egyik leghatékonyabb eszköze az orvostudomány fejlődése volt. Az egészségügy teljes egészében állami feladattá lett és ez azt jelentette, hogy állami feladattá vált az orvostudomány fejlesztése és támogatása is.

A közegészségügy fejlődése természetszerűleg igényelte az orvostudomány fejlődését is. A szocialista egészségügyi ellátás mind jobban és jobban felhasználja a tudomány eredményeit. Olyan intézkedések történtek, amelyek kedvezően befolyásolták a tudományos szakemberek képzését és azt is mondhatnánk, hogy uralkodóvá vált az a felfogás, hogy a leghasznosabb beruházások egyike, a *jó szakemberképzés*. Az egyetemi oktatás reformján

túl ezt célozta a magasabb rendű szakképzés, a tudományos kvalifikáció megszerzését lehetővé tevő aspiránsképzés, a megkülönböztető kandidátusi és tudományok doktora fokozat bevezetése. Az MTA mind aktívabban veszi ki részét a tudomány fejlesztésében, az Akadémia felügyelete alatt működő kutatóintézetekben programszerű tudományos kutatási témákon dolgoznak és ezek ellenőrzése is mind hatékonyabbá válik. A Távlati Tudományos Tervek olyan nagyszabású programot ölelnek fel, amilyenre példa a magyar tudományos életben még nem volt.

A kutatások bázisát a dialektikus materializmus képezi. Mind jobban kidomborodik a funkcionális szemlélet jelentősége és a magyar tudomány olyan eredményeket ért el, amelyekkel joggal büszkélkedhetünk. Az Akadémia kiadta folyóiratok, szakkönyvek nemzetközi tekintélyt biztosítanak hazánk orvostudományának. Az orvosi tárgyú könyvek, folyóiratok száma soha nem látott mértékben gyarapodott. A Medicina Könyvkiadó pl. 1958-ban 88, 1959-ben pedig több mint 100 orvosi ill. egészségügyi szakkönyvet jelentetett meg. A Medicina kiadásában több mint 20 szakmai folyóirat jelenik meg évente kb. 500 ív terjedelemben. Az MTA négy orvosi szaklapja kb. 50 ív terjedelemben teszi lehetővé a tudományos közléseket. Az MTA által kiadott idegen nyelvű könyvek nagy nemzetközi sikert értek el.

Figyelemre méltó a behozott könyvek és folyóiratok száma, illetőleg az azokra fordított összeg. 1958 és 1959-ben pl. közel 1 000 000 forintot fordítottunk ún. tőkés országokból származó könyvek behozatalára és az innen származó folyóiratok behozatalára kb. ugyanennyi devizaforint állott rendelkezésre. Az engedélyezett könyvek száma 1959-ben pl. több mint 5000, az engedélyezett folyóiratoké közel 6000 volt.

Az orvosképzés méreteire a következő adatok világítanak rá: a 60-as évek táján már közel 15 000 orvos működött és egy orvosra kb. 600 beteg jutott. 1958-ban közel 3500 tanulója volt a középfokú egészségügyi iskoláknak és több mint 1000-en nyertek munka melletti továbbképzést, ill. kiképzést. Az összes egészségügyi alkalmazottak létszáma megközelítette a 80 000-et.

Az Orvostudományi Egyetem önállóvá vált és éppúgy, mint az egész egészségügyi irányítás, az Egészségügyi Minisztérium hatáskörébe került. A fogorvosképzés fokozására fogorvosi kar létesült. Az orvosképzés reformján belül méltó helyet kapott az ideológiai oktatás és a nyelvtanítás. A nagy fellendülés mutatószámai mögött valóságos fejlődés bontakozott ki: a 60-as évek táján több mint 5000 hallgató tanult az orvosi egyetemeken és évente mintegy 600 orvos kapott diplomát. Ugyanezen időben az orvostudományi egyetemeken közel 70 elméleti intézet és 60 klinika működött, több, mint 100 egyetemi tanár, 133 docens, több mint 200 adjunktus és több mint 1000 tanársegéd látta el az orvosképzés feladatait.

Az orvostovábbképzés egységes megszervezését célozta az 1956-ban kiadott rendelet, amely szervezetté és minden orvosra, kivéve a tudományosan kvalifikáltakat, kötelezővé tette a továbbképzést. Későbbiekben a továbbképző klinika megalakulása jelzi azt az utat, amely a mind jobb orvosképzés eléréséhez vezet.

Az orvostudomány általános fejlődését az a felismerés határozta meg, hogy az idegrendszernek döntő szerepe van nemcsak az egészséges szervezet irányításában, hanem a betegségek keletkezésében, de azok elhárításában is. Ebből folyik, hogy minden olyan behatás, amely az idegrendszert éri, alkalmas lehet kóros állapotok kialakítására és egyben kivédésére is. Ez az irányzat bontakozott ki 1945 után a hazai orvostudomány minden szakágzatának fejlődésében. Akár az elmélet, akár a klinikai tudományok fejlődését vizsgáljuk megállapíthatjuk, hogy azokban a gyakorlati elv érvényesül és mind az Akadémia, mind az ETI által megadott tudományos témák azt a célt szolgálták, hogy a tudomány fejlődésén keresztül az általános egészségügyet segítsék elő.

Egy-egy tudományszak kiragadott témáit vizsgálva, képet kaphatunk arról a törekvésről, amely a magyar orvostudományt ma áthatja.

Az elméleti szakokat tekintve, és elsősorban az élettan, kór-élettan tárgykörébe vágó témákat vizsgálva, a következők

emelhetők ki: kiterjedt vizsgálatok folytak és folynak a veseműködés fiziológiájára, az autoreguláció, illetőleg a felsőidegi szabályozás természetére vonatkozólag. Több intézet foglalkozott általában a felsőidegi tevékenység, az agykéreg működésével, elsősorban a betegségkeletkezés szempontjából. Több intézetben vizsgálták és vizsgálják ma is a neuroendokrinrendszer működését. E munkaterületen mind a pécsi, mind a szegedi, mind pedig a budapesti intézetek jelentős sikert értek el. Figyelemre méltók a hypophysis-mellékvesekéreg, a pajzsmirigy és a thymus funkcionális kapcsolatainak tisztázását célzó vizsgálatok. Nem kisebb jelentőségű kutatások foglalkoztak a hypothermia és a hibernatio élettani és kórélettani problémáival. Az allergiás jelenségek pathomechanismusának kutatása elméleti szinten a debreceni és a szegedi Kórélettani, továbbá a szegedi Gyógyszertani Intézetben folyt. Az idevágó eredményes klinikai kutatásokat az ORFI keretében működő allergia-osztályon és az István Kórház bőrosztályán végezték. — A pécsi Biofizikai Intézetben jelentős eredménnyel zárultak az izomrost struktúrájára és működésére vonatkozó vizsgálatok.

Budapesti Kórtani Intézetben végzett figyelemre méltó eredményeket produkáltak a táplálkozási tényezők kórtani jelentőségére vonatkozólag. Kiderült az ásványi anyagcsere (Mg, K) jelentősége a magas vérnyomás, illetőleg a szívizombetegségek keletkezésében. Jelentősek a daganatos betegségek képződésére vonatkozó kutatások is, amelyek ugyancsak igazolták a táplálkozási tényezők fontos szerepét.

* A *higiéne és egészségügyi szervezés* területén is figyelemre méltó eredmények születtek, pl. a budapesti Közegészségtani Intézetben a mind gyakoribbá váló staphylococcus-fertőzések problematikájában. Az OKI-ban modern víruskutató, járvány- és tájegészségügyi vizsgálatokat végeztek. Eredményesek voltak az OETI és a budapesti Kórélettani Intézet táplálkozástudományi kutatásai, hasonlóképpen az OMI munkaegészségügyi vonatkozású vizsgálatai, az utóbbiak során sokban sikerült a pneumoconiosis pathogenesisének tisztázása. Az egészségügyi szervezési témák főleg a gondozási módszerekre, az anya- és csecsemővédelemre, a gümőkór elleni küzdelemre szorítottak.

Az OTSI-ban a sportsérülések elemzésével a megelőzés szempontjából hasznos eredményeket értek el.

A *mikrobiológia* területén számottevő fejlődés mutatkozik a víruskutatásban. Tudományos értékű a dysenteria-oltóanyagra vonatkozó munka, amelyet a pécsi intézetben végeztek. Debrecenben a staphylococcus-resistentia kialakulásának kérdését tették vizsgálat tárgyává.

A *morphológiai tudományok* fejlődésére a mikroszkópos módszertan nagyarányú fejlődése nyomja rá bélyegét. Az elektronmikroszkópos és a szubmikroszkópos szerkezeti analízis mind kiterjedtebb alkalmazást nyer. Kiemelkedők a budapesti I. sz. Kórhonctani Intézetnek az elasztaséra és az arteriosclerosisra vonatkozó vizsgálatai. A II. sz. Kórhonctani Intézet a gerontológia hazai kultuszának megteremtésével szerzett érdemeket. A pécsi Kórhonctani Intézet a szubmikroszkópos struktúrák analízisében jár élen, az Anatómiai Intézet a hypothalamikus funkciók lokalizációjának, a felsőidegi korrelációk és synapsisok mechanizmusának tisztázásával ért el jelentős nemzetközi sikert. Az utóbbi munkásság egy részének nagy figyelmet keltő összefogása a közelmúltban jelent meg az MTA kiadványai sorában. Kiterjedt és eredményes neuroendokrinológiai vizsgálatokat végeztek és végeznek jelenleg is a szegedi Kórhonctani Intézetben. *Korpássy B.* (1900—1961) és munkacsoportja által végzett ilyen természetű vizsgálatok nagy nemzetközi visszhangot keltettek. Különösen figyelemre méltók a hypothalamus-hypophysis funkcionális kapcsolatára és a sóvíz háztartás agyalapi szabályozására vonatkozó eredmények. A budapesti Szövet- és Fejlődéstani Intézet munkásságának középpontjában már évtized óta a thymusszal kapcsolatos kutatások állanak. Ezek időszerűségét és értékét mi sem bizonyítja jobban, mint a thymus működésének kérdésében napjainkban világszerte fellángoló nagy érdeklődés. Ezt nagyban fokozta a Nobel-díjas *Szent-Györgyi Albert*nek a thymus és a daganatképződés kapcsolatára vonatkozó legújabb felfedezése. Feltételezi, hogy a thymus hatóanyagai egyrészt fékezőleg, másrészt serkentőleg hatnak a daganatnövekedésre. — A morphológiai kutatások közül eredetiségénél és korszerűségénél fogva figyel-

met érdemel a debreceni Anatómiai Intézetnek a porc- és callus-képződésre vonatkozó kutatása. Nemzetközi érdeklődést keltett a budapesti Igazságügyi Orvostani Intézet észlelése, amelyet az elektromos áramnak az emberi szervezetre gyakorolt hatására vonatkozólag tett. Komoly eredmények születtek, elsősorban az ún. alapanyag változásának kérdésében, a collagen-betegségek és a rheuma pathológiájának vizsgálata során.

A *gyógyszertudomány* mind a debreceni, mind a budapesti egyetemen számos figyelemre méltó eredményt produkált. Ezek között megemlíthetjük új antibioticum-termelő törzsek, illetőleg új antibioticumok izolálását, a tranquillans hatású szerek hatás-mechanismusára vonatkozó megfigyeléseket.

A klinikai szakmák bármelyikét is nézzük, megállapítható, hogy modern módszerek alkalmazásával közelítettük meg az időszerű kérdéseket, pl. az arteriosclerosist. Kiterjedt klinikai endokrinológiai vizsgálatok folytak a budapesti klinikákon. A nyirokkeringés pathophysiológiájára vonatkozó vizsgálatok pedig nagy nemzetközi érdeklődést váltottak ki. Bebizonyosodott, hogy úgy belgyógyászati, mint urológiai természetű betegségek keletkezésében és körlefolyásában a nyirokkeringés változásának elsőrendű szerepe van. Jelentős eredmények váltak ismertté a veseműködés vagy a kisvérkör-keringés pathophysiológiájára és klinikumára vonatkozólag. Az Országos Kardiológiai Intézetben a rheumás szívbetegségek megelőzése, a szív- és érbetegek rehabilitációjának és gondozásának problémája került előtérbe. A szegedi klinikákon az autoagressziós betegségek pathomechanismusára vonatkozó részletes vizsgálatok folynak.

A szegedi Belgyógyászati Klinikán működött haláláig napjaink orvostudományának egyik legnagyobb egyénisége, *Hetényi Géza* (1894—1959). *Hetényi* a pathophysiológiai szemlélettel áthatott modern belgyógyász mintaképe, a *Korányi Sándor* kezdeményezte funkcionális klinikai szemlélet továbbfejlesztője. Budapesten született, ott végezte az egyetemet és szerzett 1919-ben oklevelet. 1919 szeptemberében a *Korányi S.* vezette III. sz. Belklinikára került, ahol 17 éven keresztül működött. 1931-ben magántanárrá képesítették „Az anyagcsere-betegségek”

tárgyköréből. 1946-ban rendkívüli tanári címmel tüntették ki. Bölcsessége és mély humánuma a szocializmust építő rendszer hívévé tette. Fáradhatatlan munkásságának legértékesebb termékei, pl. az anyagcsere-betegségekkel foglalkozó könyve a maga idejében külföldön is nagy sikert aratott. „A fekélybetegség időszerű kérdései” c. monográfiájának német kiadása élete utolsó időszakában jelent meg éppen úgy, mint a „Részletes belgyógyászat” c. munkájának harmadik kiadása. Példaképe annak a modern tudósnek, aki felhasználja ugyan a kísérletet, de a kísérleti program felállításakor mindig a betegágy mellől indul el, majd a kísérlet befejeztével oda tér vissza. Egész életmunkája cáfolata annak a tudományos irányzatnak, amely csak az állatkísérleteket tartja tudománynak. A vegetatív betegségekről alkotott koncepciója egyike a legkorszerűbb felfogásoknak és fontos részét képezi a modern pathogenetikai szemléletnek.

A *bőrgyógyászat* területén a bőrdaganatok, elsősorban a melanomák különböző problémái foglalkoztatták kutatóinkat. A pécsi Bőrklinika kutatási programjában a daganatok keletkezési mechanizmusa és az ún. daganatos dispositio kérdése került előtérbe. A debreceni Bőrklinika orvosepidemiológiai állomásán a gombás fertőzések talajösszefüggésének problémáit vizsgálják. Ugyancsak Debrecenben figyelemre méltó eredmények születtek a bőrgyógyászati vonatkozású collagen betegségek tárgykörében, illetőleg a bőrgyógyászati és a belgyógyászati collagenosisok összefüggésének vonatkozásában. A budapesti István Kórházban, valamint a szegedi Bőrklinikán a mikrobák és a foglalkozási bőrbetegségek allergiás kapcsolatait sikeresen tanulmányozták.

A *szüléset, nőgyógyászat* területén a megelőzés kérdése került előtérbe. Számos figyelemre méltó vizsgálat irányult az RH-összeférhetetlenség felderítésére, és jelentősek elsősorban a szűrővizsgálatok szempontjából a colpocytologiai megállapítások. Kifejezetten gyakorlati természetű a terhesség-pathologia és a terhességi toxicosis kérdésével foglalkozó vizsgálat-sorozat. A pécsi Női Klinika endokrinológiai vizsgálatai a daganat és a hormonális milió összefüggésének tisztázására irányultak.

A *gyermekgyógyászatban* a csecsemőhalálozás csökkentésének

kérdése több intézet vizsgálati programjának középpontjában áll. A gyermekkori gümőkór tanulmányozása a legfontosabb kutatási témák egyike. Nemzetközileg is figyelemre méltó eredmények születtek az exsiccosis kóreltánának kutatása során.

Az *onkológiai* témák iránt világszerte mutatkozó érdeklődés a magyar kutatókat is magával ragadta; hazánkban olyan méretű és eredményes kutatások indultak meg, amelyekre korábban példa nem volt. A legfigyelemreméltóbb sikert a daganatellenes kemoterápiás szerek hatás-mechanismusának vizsgálatával érték el, de figyelemre méltók a modern sugárkezelésre vagy a bőrdaganatok kezelésére vonatkozó eredmények is.

A *fogászati* témák közül a legjelentősebbek a caries megelőzésére vonatkozóak, de nem kis figyelmet keltettek a gerontológiai tárgyú kutatások is.

A *szemészetben* jelentős eredményt értek el a budapesti Szemészeti Klinikán a fény szerepét illetően az endokrin rendszer hatás-mechanismusában.

Az *ideggyógyászati* kutatások számottevő eredménye a központi idegrendszer anyagcseréjének vizsgálatára vonatkozik. Figyelemre méltók még az elektrofiziológiai vizsgálatok is, továbbá az agyszövet hypoxiás károsodására vonatkozó kutatások.

Az Országos TBC Intézetben az antituberculoticumokkal szembeni resistentia klinikai tanulmányozásában, a radioaktív izotópok alkalmazásában és újabban a serotonin hatás-mechanismusára vonatkozó vizsgálatokban értek el szép sikert.

A *sebészeti* tudomány fejlődésére a műtési shock-, a traumatológia pathophysiológiájának, a postoperatív állapotoknak, a hypothermia és a hibernatio kérdésének előtérbe kerülése jellemző. Figyelemre méltók még a *Hedri Endre* (+1962) kezdeményezte öregkor sebészetének kórtanára irányuló klinikai és kísérleti vizsgálatok. A sebészet fejlődésének legjelentősebb eredménye azonban a modern anaesthesiologia, a műtét előtti, alatti és utáni korszerű kezelés bevezetése. Ez tette lehetővé a modern szív- és érsebészet művelését, az extracorporalis szívműtétek végzését.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy egyre inkább előtérbe kerültek azok a kutatások, amelyek az orvosi gyakorlat-hoz közel állanak és a különböző betegségek megelőzését célozzák. A kutatómunkában mind többször alkalmazzák a korszerű kutatómódszereket, mind több helyen létesült pl. izotóplaboratórium, és meghonosodott a modern víruskutatás is. A morfológiai tudományszakok mind kiterjedtebben alkalmazzák az elektronmikroszkópot, a fotometriás eljárásokat és már több hazai laboratóriumban az interferencia-mikroszkópot is. Ennek ellenére tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy a műszeres vizsgáló eljárások még nem mindenütt a legkorszerűbbek, nehezen fejlődik pl. a laboratóriumi diagnosztikus eljárások automatizálása. Ennek oka elsősorban a műszerek hiányában és másodsorban abban keresendő, hogy a fiatal kutatóknak csak újabban van módja hosszabb időt külföldön tölteni és ott a legújabb vizsgáló eljárásokat alaposabban elsajátítani.

A kutatási témák és irányzatok mindenestre amellet szólnak, hogy a magyar orvostudomány egyrészt magáévá tette az általános tudomány haladása adta új eredményeket, másrészt azokat — a szocialista egészségügy szervezetéből folyólag — az egész nép egészségügye szolgálatába kívánja állítani.

Ha az orvostudomány jelen fejlődéséből következtetés vonható le annak jövőjére, akkor ez abban a tendenciában jelölhető meg, amely egyrészt a megelőzés, másrészt a rehabilitáció irányába mutat.

A megelőzés kivétel nélkül az egész nép egészségügyét szolgálja.

A rehabilitáció mint a leghumánusabb orvosi működés, amely elsősorban a ma még gyógyíthatatlan vagy alig gyógyítható betegek helyreállítását, munkába állítását célozza.

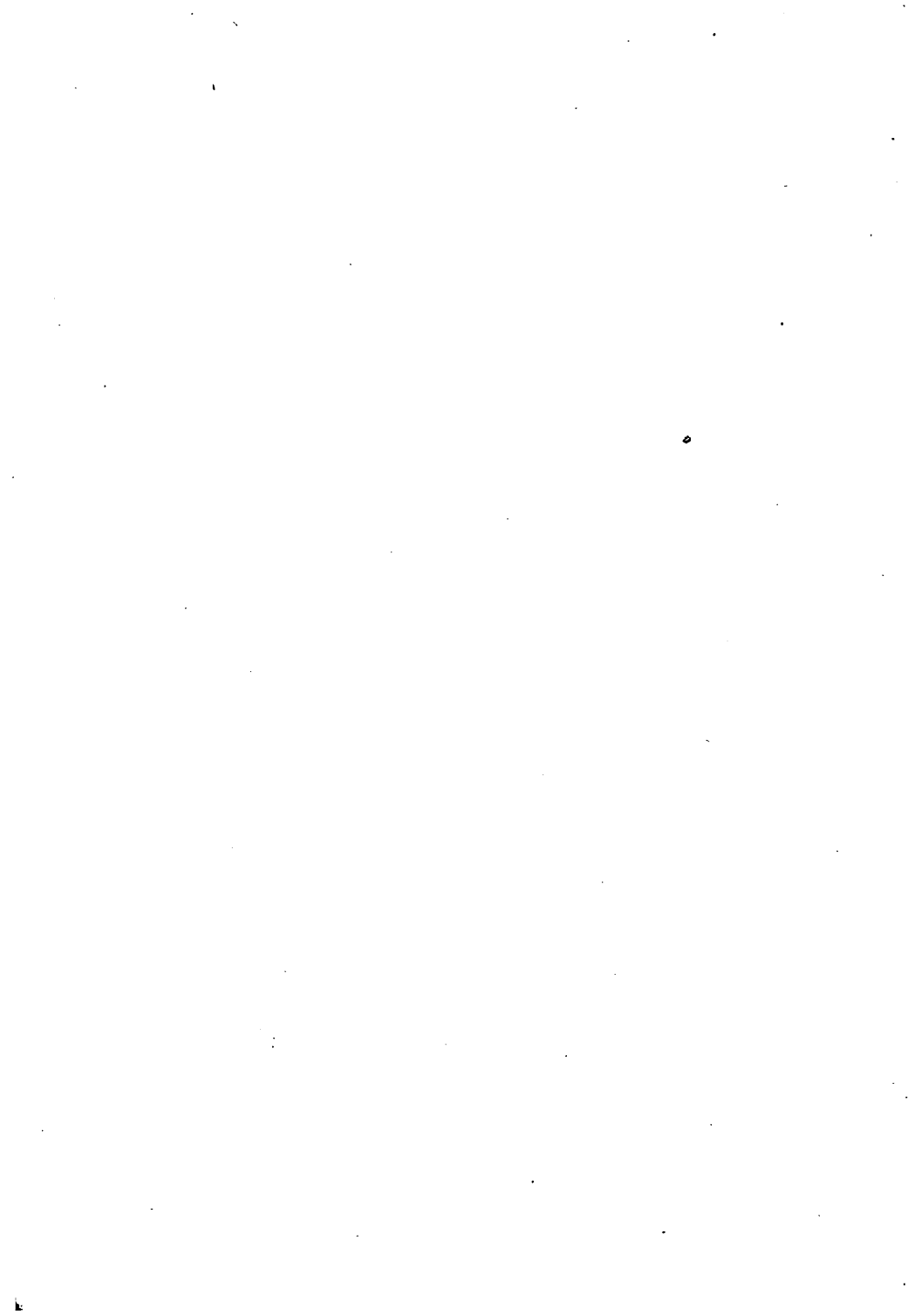
Az elméleti orvostudomány mai irányzata a molekulár-pathológiában jelölhető meg. Ennek keretében a betegségek keletkezésének lényegét a legelemibb szinten kutatják ugyan, de nem a régi ismereteknek a molekuláris tartományba történő transzponálása, hanem a *beteg ember* gyógyítása érdekében.

Vagyis, a legmagasabbrendű és elvinek látszó tudományos kutatás is a leggyakorlatibbá válik annak felismerésével, hogy

minden tudomány csak addig *igazi tudomány*, amíg benne gyakorlati elem van.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az *orvostörténelem* művelése is mind elterjedttebbé és színvonalasabbá válik. Nagy része van ebben az Orvos-Gyógyszerésztörténeti Szakcsoport, és az ORFI keretéhez tartozó Országos Orvostörténeti Könyvtár működésének. Az évenként tartott Vándorgyűlések az Orvostörténeti Könyvtár és a Szakcsoport tudományos ülései, a nagy nemzetközi sikert elért *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* című periodika és az orvostörténeti tárgyú könyvek jelzik ennek a studiumnak mind népszerűbbé válását és egyben azt a komoly befolyást, amelyet az orvosi közvéleményünkre gyakorol. Az orvosegyetemeken mind nagyobb teret kap az orvostörténelem oktatása.

Napjaink orvostudományának fejlődési irányát röviden a következőkben határozhatjuk meg: A legmagasabbrendű tudomány leggyakorlatibb felhasználása az egész nép egészsége, a *közegészségügy* érdekében.

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár kiadványa
A kiadásért felel a Medicina Egészségügyi Kiadó igazgatója
Szerkesztette: Sellő Tiborné
Műszaki vezető: Rózsa István — Műszaki szerkesztő: Kerék Elemér
Terjedelem: 17 (A/5) iv — Példányszám: 650
MD 925 — a — 6500

64.6236 Egyetemi Nyomda, Budapest

